

FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN

Vakgroep Sociologie

Culturele Modernisatie in het Westen en de Islamwereld

Een Vergelijkende Kwantitatieve Multilevel Analyse van Moderne
Waarden aan de hand van de World Values Survey

Promotor: prof. dr. R. Van Rossem
Comissaris 1: prof. dr. P. Bracke
Comissaris 2: lic. F. Versluys

Scriptie voorgedragen
tot het behalen
van de graad van
Licentiaat in de Sociologie
door
Jorre Vannieuwenhuyze

Academiejaar 2006-2007

INHOUDSTAFEL

Inhoudstafel	ii
Lijst met tabellen en figuren	v
Inleiding	1
HOOFDSTUK 0 INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING	1
Algemeen Theoretisch kader	5
HOOFDSTUK 1 WAARDENVERSCHILLEN TUSSEN DE ISLAMWERELD EN HET WESTEN	5
1.1 Vier stereotype waardenverschillen	6
1.1.1 <i>Democratische ingesteldheid</i>	7
1.1.2 <i>Liberalisme, traditionalisme</i>	9
1.1.3 <i>Status man en vrouw</i>	11
1.1.4 <i>Levensingesteldheid</i>	13
1.2 Individuele modernisatie	14
1.3 De modernisatietheorie	16
HOOFDSTUK 2 VERKLARINGEN VOOR WAARDENVERSCHILLEN: CULTUUR	19
2.1 Civilisatie	19
2.1.1 <i>Huntington's 'Clash of Civilisations'</i>	19
2.1.2 <i>Huntington vergeleken met Weber</i>	21
2.1.3 <i>civilisatiedenken als ideologie</i>	23

2.2 Religie	28
HOOFDSTUK 3 VERKLARINGEN VOOR WAARDENVERSCHILLEN:	
STRUCTUUR	32
3.1 Een wisselwerking tussen cultuur en structuur?	32
3.2 Individuele kenmerken	36
3.2.1 <i>Onderwijs</i>	37
3.2.2 <i>Beroep</i>	38
3.2.3 <i>Woonplaats</i>	39
3.3 Kenmerken van de samenleving	40
3.3.1 <i>Marxisme en sociale verandering</i>	41
3.3.2 <i>Economische ontwikkeling</i>	43
3.3.3 <i>Sociale ontwikkeling</i>	45
3.3.4 <i>Politieke ontwikkeling</i>	46
3.3.5 <i>Ontwikkeling als voorspeller van individuele modernisatie</i>	48
Aard van de Studie	50
HOOFDSTUK 4 METHODOLOGIE	
4.1 De dataset & eenhedenselectie	50
4.2 Afhankelijke Variabelen	52
4.2.1 <i>Democratische ingesteldheid</i>	52
4.2.2 <i>Liberalisme, traditionalisme</i>	53
4.2.3 <i>Status man en vrouw</i>	53
4.2.4 <i>Levensingesteldheid</i>	54
4.3 Onafhankelijke variabelen op persoonsniveau	55
4.3.1 <i>Controlevariabelen: Geslacht, leeftijd, SES</i>	55
4.3.2 <i>Religie</i>	55
4.3.3 <i>Opleiding, beroep, woonplaats</i>	56
4.4 Onafhankelijke variabelen op landenniveau	57
4.4.1 <i>Civilisatie</i>	57
4.4.2 <i>Socio-economische en politieke ontwikkeling van het land</i>	58
4.4.3 <i>Interne ongelijkheid</i>	60
4.5 Statistische procedure	60

Resultaten	63
HOOFDSTUK 5 BESCHRIJVENDE STATISTIEKEN	63
5.1 Gemiddelden en frequenties	63
5.2 Correlaties	67
HOOFDSTUK 6 VERGELIJKING MOSLIMS EN WESTERLINGEN	71
6.1 Vergelijking tussen civilisaties	71
6.2 Vergelijking tussen religies	72
HOOFDSTUK 7 REGRESSIE-ANALYSES	75
7.1 Democratische ingesteldheid	75
7.1.1 <i>Negatieve gevolgen democratie</i>	75
7.1.2 <i>Democratisch ideaal</i>	80
7.1.3 <i>Drang sterke leider</i>	86
7.2 Liberalisme, traditionalisme	91
7.3 Status man en vrouw	95
7.4 Levensingesteldheid	99
Besluit	104
HOOFDSTUK 8 BESLUIT	104
8.1 Algemeen overzicht van de resultaten	104
8.2 Conclusie en opmerkingen	109
Referenties	112
Bijlagen	119
Bijlage 1 Overzicht van de vragen naar de democratische ingesteldheid	119
Bijlage 2 Overzicht van de vragen naar een liberale/traditionele ingesteldheid	120
Bijlage 3 Overzicht van de vragen naar de houding tegenover gelijkheid tussen man en vrouw	121

LIJST MET TABELLEN EN FIGUREN

Tabel 1: Mening over relatie tussen Islam en Westen + wie hier de schuld aan heeft	2
Tabel 2: Hedendaagse verschillen tussen Europa en de Islamwereld vanuit de perceptie van Europeanen, volgens Ballard (1996)	7
Tabel 3: Oorzaken van economische achterstand in de Islamwereld volgens de publieke opinie in verschillende landen	34
Tabel 4: Geroteerde component matrix voor democratische ingesteldheid	52
Tabel 5: Landen per civilisatie	58
Tabel 6: Ontwikkeling van een land, correlatiecoëfficiënten tussen de variabelen	60
Tabel 7: Frequenties van de onafhankelijke variabelen	65
Tabel 8: Gemiddelden van de onafhankelijke variabelen	66
Tabel 9: Correlatiecoëfficiënten tussen de afhankelijke variabelen	66
Tabel 10: Correlatiecoëfficiënten tussen de afhankelijke en onafhankelijke variabelen	70
Tabel 11: Afhankelijke variabelen per civilisatie, verschil in gemiddelden en Tukey's B-tests	72
Tabel 12: Gemiddelden van de afhankelijke variabelen per religie	74
Tabel 13: Afhankelijke variabelen per religie, verschil in gemiddelden en Tukey's B-tests	74
Tabel 14: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele aandacht voor negatieve gevolgen van democratie	79
Tabel 15: Frequentieverdeling beroep, woonplaats en opleidingsniveau per religie	81
Tabel 16: Gemiddelden van democratisch ideaal voor beroep, opleidingsniveau en woonplaats	82
Tabel 17: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele het idealisme van democratie	85
Tabel 18: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele de voorkeur voor democratie boven een sterke leider	90
Tabel 19: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele liberalisme versus traditionalisme	94

Tabel 20: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele het belang van gelijkheid tussen man en vrouw	98
Tabel 21: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele de levensingesteldheid	103
Figuur 1: Westerse en islamitische civilisatie volgens Huntington	21
Figuur 2: Inglehart & Welzel's culturele kaart van de wereld	26
Figuur 3: Kaart van de kolonies begin tot midden 20ste eeuw	44
Figuur 4: Kaart van de geselecteerde landen	51
Figuur 5: Onderzoeksmodel	62
Figuur 6: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en de gemiddelde score voor negatieve gevolgen van democratie	78
Figuur 7: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en de gemiddelde score voor democratisch ideaal	84
Figuur 8: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en de gemiddelde voorkeur voor democratie boven sterke leiders	89
Figuur 9: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en het liberalisme van de inwoners	93
Figuur 10: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en de gelijkheid tussen man en vrouw in de geest van de gemiddelde inwoner	97
Figuur 11: De invloed van de gini-coëfficiënt op de levensingesteldheid	101
Figuur 12: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en de levensingesteldheid van de gemiddelde inwoner	102

Dank aan Prof. Dr. Ronan Van Rossem voor de raadgevingen en het begeleiden van mijn thesis.

Dank aan mijn ouders voor het vertrouwen die ze in mij hadden om toch universitaire studies te beginnen, ondanks het feit dat dit voor mij geen voor de hand liggende keuze was vier jaar geleden.

Dank aan Rina Rabau die mij een nieuwe positieve en kritische kijk op de samenleving bezorgde die ik in deze thesis zeker kon gebruiken.

Dank aan Filip Van Houte voor het nalezen en corrigeren.

INLEIDING

Hoofdstuk 0| Inleiding en probleemstelling

Het kan niet ontkend worden dat de relatie tussen het Westen en de Islamwereld de laatste decennia gespannen is. Zowel de inwoners van de westerse wereld als van de islamwereld hebben een overwegend negatief beeld over de anderen. Zo komt de Islamwereld bijvoorbeeld de laatste decennia veel vaker negatief dan positief in de westerse media aan bod (denk maar aan de rel rond de moslimcartoons, Osama Bin Laden en 11 september, Irak, Iran,...). Steeds weer wordt hierbij de Islam systematisch geplaatst tegenover het Westen en wordt geïnsinueerd dat het Westen positieve waarden van vrijheid, tolerantie, democratie bezit terwijl die ontbreken in de Islamwereld. Resultaten van verschillende studies bevestigen deze scheeftrekking tussen de twee werelden. The Pew Global Attitudes Project (2006, p. 18) toont aan dat er langs beide kanten een meerderheid onder de bevolking is die akkoord gaat dat er een slechte relatie is tussen beide werelden (zie tabel 1). Hiervan verwijt steeds de meerderheid van de twee culturen de andere cultuur de oorzaak te zijn van deze slechte relatie. Uit onderzoek van Moaddel (2002) bijvoorbeeld blijkt dat 64% van de Egyptenaren, 85% van de Jordaniërs en 55% van de Iraniërs de westerse culturele invasie als een belangrijk probleem voor hun land beschouwen.

Er lijkt inderdaad een breuklijn te bestaan tussen moslims en westerlingen, deze komt onder andere tot uiting via een perceptie van verschillen in waarden en attitudes. Uit The Pew Global Attitudes Project (2006) blijkt dat een meerderheid van de moslims de volgende eigenschappen bij westerlingen plaatst: “hebzuchtig, arrogant, immoreel, egoïstisch en gewelddadig” (p.13). Moslims worden door westerlingen vaak geassocieerd met fanatisme en gewelddadigheid (p.16). In The Pew Global Attitudes Project werd ook aandacht geschonken aan de relatie tussen Islam en moderniteit. Uit hun bevraging blijkt dat de meeste westerlingen ervan uitgaan dat vrome moslims onmogelijk kunnen leven in een moderne samenleving (p. 23). Het merendeel van de

ondervraagde moslims ontkennen dit echter. Over de relatie tussen de Islam en de moderniteit is er reeds heel wat geschreven, zowel door westerlingen als door moslims. Over het algemeen zijn er twee soorten visies te onderscheiden (al-Braizat, 2002, p. 1). De eerste visie gaat er van uit dat de Islam en de moderniteit van het Westen onverenigbaar zijn omdat zij stelen op fundamenteel verschillende principes die lijnrecht tegenover elkaar staan. De andere visie gaat er van uit dat de Islam wel kan geïntegreerd worden in de moderniteit en de moderniteit in de Islam. Er is wel discussie over de vraag tot welke hoogte deze integratie kan verlopen. Sommigen gaan er van uit dat er helemaal geen verschillen zijn tussen beide werelden terwijl anderen hier een genuanceerder beeld over hebben. Volgens deze laatsten zijn er enkele elementen van de moderniteit die wel kunnen gebruikt worden in de Islam, maar andere elementen worden door hen verworpen. Zowel binnen het Westen als binnen de moslimwereld komen de beide visies voor. Toch is het de eerste visie, die uitgaat van confrontatie, die het meest uitgesproken wordt en de meeste aandacht krijgt.

Tabel 1: Mening over relatie tussen Islam en Westen + wie hier de schuld aan heeft

	aantal dat relatie slecht noemt	Wie is de oorzaak van de slechte relaties?			
		Moslims	Westerlingen	beiden	geen van beiden
V.S.A.	55%	33%	26%	22%	8%
Duitsland	70%	39%	17%	27%	6%
Frankrijk	66%	47%	28%	19%	2%
Spanje	61%	32%	10%	52%	4%
Groot Britannië	61%	25%	27%	33%	6%
Rusland	53%	35%	25%	28%	3%
Britse Moslims	62%	11%	48%	28%	5%
Duitse Moslims	60%	6%	46%	35%	3%
Franse Moslims	58%	21%	52%	21%	3%
Spaanse Moslims	23%	5%	28%	40%	13%
Turkije	64%	7%	79%	8%	1%
Egypte	58%	1%	56%	16%	5%
Jordanië	54%	3%	61%	7%	0%
Indonesië	53%	4%	64%	15%	1%
Pakistan	25%	14%	60%	7%	0%
Nigeriaanse Moslims	77%	1%	83%	11%	1%
Nigeriaanse Christenen	52%	69%	10%	16%	3%

Bron: *The Pew Global Attitudes Project, 2006*

Bij dit alles kunnen enkele bedenkingen worden gemaakt. Er wordt nogal vaak vergeten dat het Christendom en de Islam kinderen zijn van éénzelfde traditie, die zich situeert in het Midden-Oosten. Hier van uitgaande lijkt het problematisch om zo maar te veronderstellen dat mensen uit het christelijke Westen en de Islamwereld fundamenteel verschillen op het vlak van waarden. Er

zijn binnen het debat trouwens ook verschillende stemmen die erop proberen te wijzen dat het verschil tussen de islamitische en de christelijke cultuur zelfs veel kleiner is dan we soms durven te denken. We kunnen ons dus afvragen of er wel verschillen zijn tussen de Islamwereld en het Westen in die waarden die samenhangen met de moderne samenleving. Dit is dan ook de eerste onderzoeksvraag van deze thesis. Het volstaat echter niet om enkel na te gaan of er al dan niet verschillen zijn tussen de twee werelden. Dit zou immers een ongenueanceerd beeld geven. De tweede vraag die gesteld moet worden is of de waardenverschillen tussen de Islamwereld en het Westen worden veroorzaakt door de islamitische en de westerse cultuur. Deze waardenverschillen kunnen, naast culturele verschillen, evengoed te wijten zijn aan structurele, economische, politieke of sociale verschillen tussen de twee werelden. De tweede onderzoeksvraag van deze thesis is dan ook of verschillen in moderne waarden tussen de inwoners van de Islamwereld en het Westen toe te schrijven zijn aan structurele verschillen of vinden we consistentie in de waarden van de individuen binnen eenzelfde culturele wereld (westers – Islam)? Zijn het economische en structurele factoren die de individuele waarden vorm geven of is er een belangrijke invloed van de cultuur? Het doel van de thesis is een schets te geven van de precieze plaats die het Westen en de Islamwereld innemen tegenover elkaar. Het antwoord op deze vraag kan volgens mij een antwoord bieden op verschillende vragen die worden gesteld en problemen die zich stellen in het actuele debat over de verhoudingen tussen de Islam en het Westen.

Deze thesis is opgebouwd volgens de structuur van een standaard sociaal-wetenschappelijk werk. In het eerste deel wordt aandacht besteed aan relevante literatuur, voorgaande studies, theoretische kaders,... Het tweede deel behandelt de methodologie van het onderzoek en in het derde deel worden de resultaten van dit onderzoek besproken.

Het eerste deel bestaat uit drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt nagegaan wat nu precies die moderne waarden zijn die volgens westerlingen ontbreken bij de inwoners van de Islamwereld. Dit hoofdstuk speelt dus vooral in op de eerste onderzoeksvraag. In hoofdstuk twee en drie wordt nadien aandacht besteed aan de tweede onderzoeksvraag. In hoofdstuk twee wordt uitéengezet op welke manier en waarom de cultuur van de Islamwereld en de westerse wereld een invloed zou hebben op de moderne waarden van hun inwoners. Naast de invloed van de dominante cultuur in de twee werelden wordt er in dit stuk ook aandacht besteed aan de persoonlijke religieuze overtuiging van mensen. Nadat in hoofdstuk twee de cultuur aan bod kwam, wordt in hoofdstuk drie de focus gelegd op structurele kenmerken. Hierbij komen zowel individuele kenmerken aan bod, zoals beroep, onderwijsniveau en woonplaats, als kenmerken van de verschillende landen in de twee werelden. Ook het derde deel, het deel van de resultaten

wordt opgesplitst aan de hand van de onderzoeksvragen. Samen met hoofdstuk vier, de methodologie, biedt hoofdstuk vijf enkel een beschrijving van de gebruikte data aan en een explorerende analyse. Hoofdstuk zes heeft als doel een antwoord te bieden op de eerste onderzoeksvraag van deze thesis, namelijk of er verschillen zijn tussen de twee werelden. Dit gebeurt door de moderne waarden van de inwoners van de twee werelden met elkaar te vergelijken. Hoofdstuk zeven zal op haar beurt een antwoord geven op de tweede onderzoeksvraag. Via verschillende regressieanalyses wordt nagegaan of het nu culturele dan wel economische, sociale of politieke verschillen zijn die de waardenverschillen tussen de inwoners van de twee werelden kunnen verklaren.

ALGEMEEN THEORETISCH KADER

Hoofdstuk 1| Waardenverschillen tussen de Islamwereld en het Westen

---

Dit hoofdstuk speelt in op de eerste onderzoeksvraag. Hierin vroeg ik me af of er verschillen zijn tussen de Islamwereld en het Westen wat betreft de moderne waarden van hun inwoners. Het Westen zijn die landen die voort spruiten uit de christelijke traditie, meer bepaald de Katholieke en Protestantse tak hiervan. Dit is dus Noord-Amerika, Europa, Australië en Nieuw-Zeeland. De Islamwereld zijn die landen waar uiteraard de Islam de meest voorkomende religie is. Deze strekt zich uit van Noord-Afrika via het Midden-Oosten en India tot aan Indonesië. Om een antwoord te kunnen geven op de vraag naar waardenverschillen moet ik eerst op zoek naar welke waarden de moeite waard zijn om te onderzoeken. In het eerste punt worden vier thema's besproken die het vaakst opduiken in de discussie rond verschillen tussen de twee werelden. Dit zijn democratie, liberalisme, gelijkheid tussen de geslachten en levensingesteldheid. Hierbij moet worden opgemerkt dat deze thema's vooral gebaseerd zijn op de westerse beeldvorming over de relaties tussen de twee werelden. Onder de islamitische publieke opinie is er eveneens een beeldvorming over de relaties, deze wordt echter niet behandeld zodat deze thesis niet te veel uitwijdt. In het tweede punt van dit hoofdstuk wordt uitéengezet wat moderne waarden zijn. Hieruit zal blijken dat deze opvallend sterk overeenkomen met de vier thema's uit het eerste stuk. De discussie over waardenverschillen tussen de Islamwereld en het Westen kan bijgevolg zonder probleem gelijk gesteld worden aan de discussie rond modernisering van de twee werelden. Dit stuk biedt tevens de gelegenheid om de vier thema's duidelijker te formuleren. In het derde punt van dit hoofdstuk zal de discussie rond modernisering dieper worden uitgespit. Hierbij wordt meteen de link gelegd naar de volgende twee hoofdstukken waarin de tweede onderzoeksvraag aan bod komt, namelijk welke factoren kunnen verklaren waarom mensen wel of geen moderne waarden aan nemen.

1.1| Vier stereotype waardenverschillen

Over de waardenverschillen tussen de Islamwereld en het Westen bestaan er verschillende visies. Zo gaat bijvoorbeeld Fukuyama (2002) er van uit dat westerlingen meer aandacht hebben voor democratie, het volgen van individuele rechten, het volgen van de regel van de wet en de creatie van welvaart gebaseerd op economische vrijheid. Volgens Mazrui wordt de Islamitische wereld in het Westen gezien als “backward-looking, oppressed by religion, and inhumanely governed” (1997, p. 118). Huntington (1996) legt op zijn beurt de nadruk op verschillen in politieke cultuur en democratische ingesteldheid. Andere studies tonen dan weer aan dat de grootste verschillen tussen de Islamwereld en het Westen zich vooral concentreren op het gebied van religiositeit (Esmer, 2002; Moaddel & Azadarmaki, 2002) en seksuele tolerantie (Esmer, 2002; Norris & Inglehart, 2002a). Ballard (1996) maakte een schematische weergave van hoe er tegenwoordig in de westerse wereld naar moslims wordt gekeken (zie tabel 2). Zo denkt de westerling van zichzelf dat hij waarden als gelijkheid tussen beide geslachten, democratie, progressiviteit, liberalisme, rationaliteit en levensvreugde hoog in het vaandel draagt. De inwoners van de Islamwereld zouden hier tegengestelde opvattingen over hebben. Het grootste verschil tussen beide werelden ligt waarschijnlijk in het feit dat de Islam een ruimere invulling heeft dan pakweg het judaïsme en het christendom. Waar deze laatste twee godsdiensten slechts louter draaien om de rituele diensten heeft de Islam een grotere invloed op de inhoud van het dagelijkse leven (Ahmad, 2000; Platti, 2003). Zij is daardoor meer vervlochten met de politiek, en dat wordt ook gelegitimeerd. Dit staat lijnrecht op het westerse principe van scheiding tussen Kerk en Staat. In feite draait deze discussie echter enkel om een verschillende invulling van de term ‘religie’. Het vertelt niets over verschillen in leefgewoonten, attitudes, gedragingen, meningen,...

Over het algemeen zijn er vier grote kenmerken die vaak worden opgeworpen door westerse auteurs wanneer het gaat over verschillen tussen de Islamwereld en het Westen. Meestal wordt er beargumenteerd dat westerlingen ten eerste democratischer zijn ingesteld, ten tweede liberaler en minder traditioneel zijn, ten derde meer belang hechten aan gelijkheid tussen man en vrouw, en ten vierde meer respect voor het leven hebben. Hieronder worden deze vier thema’s uitgebreid besproken. Op elk van de vier punten is er ook kritiek gekomen. Meestal wordt als tegenargument opgeworpen dat ofwel de inwoners van de Islamwereld wel aan deze kenmerken voldoen, ofwel dat het westerlingen zelf in feite niet aan deze kenmerken voldoen. De onderverdeling in deze vier thema’s zal ik vanaf nu gebruiken als leidraad voor mijn onderzoek.

Tabel 2: Hedendaagse verschillen tussen Europa en de Islamwereld vanuit de perceptie van Europeanen, volgens Ballard (1996)

European (<i>Westers</i>) ↔ Muslim
White ↔ Not-white
Civilized ↔ Uncivilized
Modern ↔ Traditional
Gender-equal ↔ Gender-oppressive
Democratic ↔ Authoritarian
Progressive ↔ Backward-looking
Liberal ↔ Fundamentalist
Governed by reason ↔ Fanatical
Joyful ↔ Kill-joys

lijnen en volgorde niet in origineel, cursieve tekst is een eigen toevoeging

1.1.1| Democratische ingesteldheid

Eén van de thema's waar het meest over geschreven is, als het gaat over het verschil tussen de Islamwereld en het Westen, is de aanwezigheid van democratie in beide werelden. Volgens westerse wetenschappers en opiniemakers zoals bijvoorbeeld Huntington vormt het Westen het ideaaltype van democratie terwijl in de Islamwereld hiervoor elk gevoel ontbreekt (Huntington, 1996; Russet, Oneal & Cox, 2000). Volgens het democratisch principe moet elke institutie vrij een beleid kunnen bepalen (The Arab human development report, 2004; Jillani, 2006). Religieuze instituties mogen daarbij geen bevooroordeelde rol krijgen toebedeeld. Het probleem in de Islamwereld is dat de Islam, in tegenstelling tot het christendom, de organisatie van het hele leven bepaalt in plaats van enkel de religieuze kant. Islam staat voor een totale levenswijze. Islam bepaalt dus ook de politiek en is daarom volgens vele auteurs niet compatibel met democratie. Democratie is immers een systeem dat focust op de rechten van het individu en niet van de groep (Jillani, 2006). Verschillende auteurs stellen dat vooraleer er een democratisch systeem kan geïnstalleerd worden in een bepaald land, een meerderheid van de betrokken actoren dit moeten steunen (Tessler, 2002a). Anders gezegd, de meerderheid van de burgers moeten positief staan tegenover democratie. Dit is onmogelijk in de Islam daar alles wordt geregeld door de islamitische wet. Er wordt dan ook vaak in het Westen van uit gegaan dat de Islam autoritaire regimes in de hand werkt in plaats van democratische (Price, 2002). Ook binnen de Islamwereld zelf zijn er echter stemmen die de democratie onverenigbaar beschouwen met de Islam. Voorbeelden hiervan zijn de Egyptenaar Sayyid Qutb die stelt dat de samenleving moet worden

geleid door God en niet door zichzelf, of Abu'l-A'la Mawdudi die democratie als een ander geloof beschouwt, ... (Goddard, 2002).

Een tweede groep auteurs beaamt dat islamitische landen overwegend minder democratisch zijn dan de westerse, maar dat dit niet hoeft te betekenen dat de Islam hier de oorzaak van is (Price, 1999; Jillani, 2006). Volgens Jillani (2006) ligt de ware oorzaak in het koloniale verleden van de islamitische landen. Omdat de meeste Islamlanden gekoloniseerd waren hebben zij de kans niet gekregen om een democratisch systeem uit te bouwen. De studie van Price (1999) heeft als resultaat dat, wanneer tal van andere factoren in rekening worden genomen, er geen verband gevonden wordt tussen de Islam en de afwezigheid van democratie. Price trekt als besluit:

"[W]e should spend less time thinking about whether Islam is compatible with democracy and focus on how to create conditions in Islamic countries that facilitate democracy" (Price, 1999, p. 154).

Daarbij moet ook nog worden opgemerkt dat er in de Islamwereld een merkelijke beweging is naar meer democratie (Price, 1999). De laatste decennia zijn in verschillende landen vrije verkiezingen georganiseerd en wordt er een meer pluralistische politiek gevoerd.

Als laatste zijn er ook verschillende stemmen die stellen dat de Islam wel verenigbaar is met democratie (The Arab human development report, 2004; Jillani, 2006) en dat de democratische principes zelfs inherent zijn aan de Islam (Ahmad, 2000; Goddard, 2002; Charfi, 2005; Jillani, 2006). Haar principes gaan immers uit van vrijheid en goed bestuur, in dezelfde zin zoals wij dat kennen in het Westen. Deze principes bevatten onder andere "obligatory consultation, respect for freedoms, questioning rulers and holding them accountable" (The Arab human development report, 2004, p. 69). Drie verschillende islamitische principes staan in voor de garantie van democratie (Jillani, 2006). Dit zijn 'Tawheed', 'Ijma' en 'Ijtihad'. Tawheed wijst erop dat elke vorm van beleid toebehoort aan Allah, God. Hieruit concluderen westerlingen vaak dat de Islam niet democratisch is, maar volgens Jillani (2006) is dit niet juist. Tawheed leidt er immers toe dat machthebbers verantwoording moeten afleggen tegen de bevolking, dat er morele beperkingen zijn aan de macht en dat machthebbers verkozen moeten worden, ... Ijma verwijst naar de consensus binnen de hele gemeenschap, de kern van een democratie met andere woorden. Ijtihad slaat op de persoonlijke intellectuele interpretatie van de bronnen wat betekent dat de islamitische regels steeds vatbaar zijn voor discussie en dat er dus verandering mogelijk is. Alles samen genomen betekent dit dat de Islam geen vorm van religieuze autoriteit kent (The Arab human development report, 2004; Zakaria, 2004). In principe kan iedereen haar of zijn eigen mening formuleren over de interpretatie van de Islam en een islamitisch beleid. Veel studies tonen aan

dat de attitude ten opzichte van democratie niet verschilt tussen het Westen en de Islam (Norris & Inglehart, 2002b; Tessler, 2002b; Pettersson, 2003; Inglehart, 2005). Islam blijkt een veel kleinere invloed te hebben op politieke attitudes van moslims dan in het Westen wordt gedacht. Ook rapporteert The Pew Global Attitudes Project (2006) dat veel moslims geloven dat een democratisch systeem perfect toepasbaar is in hun land. Door tal van voorbeelden toont Mazrui (1997, pp. 124-7) daarenboven aan dat het Westen zelf vaak minder democratisch is dan ze denkt, en dat de Islamwereld op haar beurt wel tekenen vertoont van democratie. Zo zouden minderheden vaak veel meer beschermd worden in de Islamwereld dan in het Westen, aldus Mazrui. Dit is het omgekeerd beeld van dat wat vandaag in het Westen dominant is, westerlingen beschouwen de Islam als een intolerante cultuur terwijl ze zelf open staan voor diversiteit en multiculturalisme. Tot slot kan ook nog de visie van Zakaria (2004) aangehaald worden. Deze auteur gaat er van uit dat de Islam wel democratisch is, maar dat deze democratie een belangrijk gevolg heeft waardoor het Westen en de Islam verschillen. Volgens deze auteur zouden democratische systemen in islamitische landen immers antiliberaal regimes in de hand werken. Via democratische verkiezingen komen immers vaak sterk religieuze politici aan de macht, die weigerachtig staan tegen liberale maatregelen.

1.1.2| Liberalisme, traditionalisme

Het tweede kenmerk van de westerse beeldvorming over de Islamwereld is dat deze antiliberaal is. Liberalisme gaat in het Westen samen met noties als pluralisme, integratie, economische ontwikkeling, tolerantie, vrijheid, autonomie, ... (Merry, 2004). Liberalisme draait vooral rond de vrije wil van het individu en het recht op een autonoom leven. Dit zou in contrast staan met de Islam omdat deze ervan uitgaat dat zij de enige ware religie is (Parens, 1994; Merry, 2004). Het is dus niet de traditie van de Islam dat een probleem vormt, iedereen mag volgens het liberale Westen immers kiezen welke religie zij of hij aanhangt. Het probleem schuilt in het uitgangspunt van de Islam. In feite betekent liberalisme dat het maatschappelijke leven steunt op rationaliteit. Dit heeft twee gevolgen. Ten eerste betekent liberalisme een sterke secularisering van de samenleving. Onder secularisering wordt verstaan dat religieuze praktijken naar de privé sfeer worden verschoven. Religieuze beleving in groep brokkelt af en elk individu bepaalt waarin zij of hij al dan niet gelooft. Zowel in de Islamwereld als in het Westen is er het beeld dat het Westen sterk gesecculariseerd is. Dit wordt echter tegengesproken. Over de hele wereld is er weer een opgang van religie, ook in het Westen (Hosseini-Zadeh, 2005). Ten tweede betekent rationaliteit dat wetenschap, het symbool van rationaliteit, een belangrijke rol speelt in de

samenleving. Aangezien liberalisme samengaat met rationaliteit is het niet verwonderlijk dat er ook reeds heel wat geschreven is over de positie van wetenschap in de Islam. Westerlingen gaan er vaak van uit dat deze twee niet samen gaan omdat de Islam zelf claimt de waarheid te onthullen. Ze beperkt zich hierin niet enkel tot de theologie maar ze doet dit op alle vlakken (Khundmiri, 2001).

Ook op dit antiliberaal beeld is er heel wat kritiek geleverd. Ten eerste wordt er door verschillende auteurs beargumenteerd dat de Islamwereld helemaal niet antiliberaal is. Er bestaan binnen de Islamwereld tal van liberale strekkingen (Arkoun, 1998; Nettler, 1998; Aras, 2004; Filali-Ansary, 2005b). Het vertrekpunt van deze liberale moslims is meestal dat de Koran niet letterlijk moet geïnterpreteerd worden. daarenboven steunt de Islam wel het principe van religieuze vrijheid (Yousif, 2000). Dat blijkt uit de volgende Koranvers:

“Wij hebben de Schrift op u nedergezonden voor de mensen in wezenlijkheid, zo iemand dan de rechte leiding volgt dan is dat voor hemzelf, maar zo iemand dwaalt dan dwaalt hij tot zijn schade. En niet zijt gij een zaakbezorger over hen.” (Koran, 39:41)

Dit betekent dus dat ieder individu vrij is te kiezen waarin zij of hij gelooft, en dat zij niet kunnen gedwongen worden om een bepaald geloof aan te nemen. De inhoud van deze vers wijst er met andere woorden op dat de Islam perfect verenigbaar is met het liberalisme van het Westen. Volgens Masmoudi is de meerderheid van de Islamwereld daarenboven tamelijk liberaal:

“The good news is that liberal Islam represents the overwhelming majority within the Muslim World today. The bad news is that it is a silent majority - or perhaps more accurately, a silenced one” (Masmoudi, 2005, p. 219).

Volgens Masmoudi bestaan er twee minderheden in de Islamwereld die strijden om de politieke controle, de seculiere extremisten enerzijds en de religieuze extremisten anderzijds. Zij liggen aan de oorsprong van het antiliberaal beeld over de Islam. De meerderheid van de moslims vallen hier echter tussen. Zij willen trouw blijven aan hun geloof maar zij willen ook in een moderne samenleving leven. Zij staan dus open voor een moderne, gematigde en aangepaste interpretatie van de Islam. Daarnaast wordt door andere personen tevens beargumenteerd dat de Islam de wetenschap niet verwerpt, integendeel (De Young, 1996; Euben, 2003). In de Islam is er steeds een wetenschappelijke bedrijvigheid geweest. Zeker in de eeuwen dat de Islam haar hoogtepunt kende was er veel intellectuele activiteit (Al-Hayani, 2005). Volgens de Islam zal de wetenschap in haar zoektocht naar de waarheid enkel nooit de absolute waarheid vinden

(Khundmiri, 2001; Al-Hayani, 2005). In feite is wetenschap voor moslims een zoektocht naar de opbouw van de wereld zoals die door God is geschapen.

Ten tweede wordt ook door sommigen opgeworpen dat het Westen helemaal niet zo liberaal is als ze zelf beweert (Yousif, 2000). Hoewel het uitgangspunt van het liberalisme is dat alle culturen recht hebben op bestaan in een samenleving, blijft dit in de praktijk vaak een dode letter. Minderheidsgroepen hebben vaak geen recht op eigen voorzieningen. Zo is de rituele slachting in de Islam niet in alle westerse landen bij wet geregeld of zijn hoofddoeken in sommige landen nog steeds verboden (Yousif, 2000). Het christendom daarentegen wordt in de meeste westerse landen wel ondersteund door middel van eigen onderwijssystemen, financiële ondersteuning met belastingsgeld, ... De notie vrijheid die wordt gepropageerd in het Westen leidt in de ogen van vele moslims slechts tot zelfbetrokken zelfbeschikking (Platti, 2003; Merry, 2004). De ideologie van de vrijheid is slechts theoretisch en vertaalt zich niet naar de praktijk. Wie zich niet aanpast aan de westerse leefregels past niet in deze liberalistische wereld. In feite stelt het liberalisme zich ronduit vijandig tegenover elke traditionele of niet-rationele manier van leven (Yousif, 2000; Merry, 2004). Daarnaast wordt door moslims ook opgeworpen dat de westerse ideologie van de vrijheid van het individu enkel leidt tot immoraliteit (Merry, 2004). Het eigen belang komt immers boven het belang van de groep of van de andere individuen te staan.

1.1.3| Status man en vrouw

Eén van de grootste verwijten aan de Islamwereld vanuit het Westen is dat deze weinig respectvol is tegenover vrouwen (Bahramitash, 2004; Hilsdon & Rozario, 2006). Volgens westerlingen worden vrouwen in de Islamwereld onderdrukt door de mannen en zijn ze zwaar beperkt in hun vrijheid. Bovendien heeft de Islamwereld nog geen feministische bewegingen gekend zoals het Westen (The Pew Global Attitudes Project, 2006). Volgens het Arab Human Development Report (2004) is er inderdaad veel ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in de Arabische landen. Deze ongelijkheid is zelfs bij wet geregeld. De belangrijkste oorzaak van deze ongelijkheid ligt waarschijnlijk in het familierecht (L. Beyer et al., 2001). Zo mogen vrouwen slechts één man hebben terwijl mannen meerdere vrouwen kunnen huwen en is het zeer moeilijk voor een vrouw om te scheiden. Maar ook op tal van andere vlakken zoals bij tewerkstelling, politiek, onderwijs, eigendomsrechten, ambtenarij,... worden vrouwen zwaar gediscrimineerd (L. Beyer et al., 2001). Toch is er een lichte positieve evolutie merkbaar in het voordeel van de vrouw (The Arab human development report, 2004). Desalniettemin erkennen ook de moslims dat er grote verschillen zijn op dit gebied (Price, 1999).

Er is weinig twijfel over het feit dat vrouwen soms onderdrukt worden in de Islamwereld, maar toch is er hier ook sprake van een simplistische en reductionistische visie vanuit het Westen die geen rekening houdt met andere factoren (Bahramitash, 2004). Zo moet er ook worden rekening gehouden met de historische en politieke situatie binnen landen. In bepaalde landen werken deze Islamisme in de hand terwijl dit in andere landen niet het geval is. Hierdoor kunnen er grote verschillen zijn tussen de Islamlanden wat de rechten van de vrouw betreft (J. I. Smith, 2002; Weiner, 2004; Hilsdon & Rozario, 2006). Zo is bijvoorbeeld de hoofddoek (in het Westen het symbool van onderdrukking) niet in alle landen verplicht (Hilsdon & Rozario, 2006), zijn er verschillende interpretaties van de Koran over vrouwenrechten (J. I. Smith, 2002), hebben in bepaalde landen vrouwen wel een grote politieke invloed (Vidyasagar & Rea, 2004) ... Esmer (2002) ondervindt zelfs dat er onder moslims heel wat meer variatie is wat betreft de attitude tegenover werkende vrouwen dan bij christenen.

Langs de andere kant moet er ook rekening gehouden worden met de mening van de moslims betreffende de status van vrouwen. Veel moslims zien immers juist de westerse cultuur als weinig respectvol tegenover vrouwen (The Pew Global Attitudes Project, 2006, p. 2). Het liberalisme, het individualisme, ... hebben er volgens moslims toe geleid dat westerse vrouwen vaak oneervol worden behandeld. Prostitutie, seksuele bevrijding, ... zijn allemaal uitspattingen van de westerse levenswijze. Verder moet er ook aangestipt worden dat de gelijkheid tussen man en vrouw in het Westen slechts een recent fenomeen is, dat zich zelfs op bepaalde gebieden nog niet ten volle heeft ontwikkeld. Over deze geslachtsdiscriminatie zegt Mazrui het volgende:

“British women, however, were granted the right to own property independent of their husbands only in 1870, while Muslim women have always had that right. Indeed, Islam is the only world religion founded by a businessman in commercial partnership with his wife. While in many Western cultures daughters could not inherit anything if there were sons in the family, Islamic law has always allocated shares from every inheritance to both daughters and sons. Primogeniture has been illegal under the sharia for 14 centuries” (Mazrui, 1997, p. 119).

Met andere woorden, ook het geweten van westerlingen is niet helemaal zuiver. Dat vrouwen in het Westen ook sinds kort pas hun rechten, zoals het stemrecht, verworven hebben pleit hier niet in haar voordeel.

1.1.4| Levensingesteldheid

In het Westen gaat het beeld rond van de strijdlustige moslim. Zelfmoordaanslagen, bomaanslagen, ontvoeringen, ... zijn beelden die elke dag weer in de media geassocieerd worden met de Islam. Daarnaast hebben westerlingen het beeld dat moslims weinig belang hechten aan de rechten van de mens. Op deze manier ontstaat er een beeld dat de Islam een bloeddorstige cultuur is, die respect voor de religie boven respect voor het leven en levenskwaliteit plaatst. Anders geformuleerd, daar waar in het Westen de vrijheid van het individu primeert zodat deze zo'n gelukkig mogelijk leven kan lijden, primeert in de Islamwereld de regel van de islamitische wet, ook al gaat deze ten koste van de kwaliteit van iemands leven.

Uit de studie van Price (2002) bleek echter dat er geen significant verband kon worden gelegd tussen religie en het respecteren van mensenrechten, ook niet voor moslims. Bovendien merkt Hossein-Zadeh op dat

“[a]side from the wars motivated by or waged in the name of religion, far more blood and conflicts can be detected in the European and American history than that of the Muslim world. Here is a sample, as collected by John Chuckman: The Hundred Years' War, the War of the Spanish Succession, the Seven Years' War, the slave trade, the Vendee, the Napoleonic Wars, the Trail of Tears, the Opium War, African slavery in the American South, the American Civil War, the Franco-Prussian War, the massacre in the Belgium Congo, the Crimean War, lynchings, the Mexican War, the Spanish-American War, World War I, the Spanish Civil War, World War II, the Korean War, the Vietnam War—and now President Bush's wars of preemption and regime change” (Hossein-Zadeh, 2005).

In de lijn van Hossein-Zadeh toont Fox (2001) aan dat er inderdaad vanuit de Islamwereld geen aanleiding is tot meer conflict dan vanuit het Westen. Bovendien moet er ook een onderscheid gemaakt worden tussen verschillende soorten van geweld. Volgens Mazrui (1997) kunnen hieruit verschillende conclusies worden getrokken in de vergelijking tussen het Westen en de Islamwereld.

“Against Western claims that Islamic ‘fundamentalism’ feeds terrorism, one powerful paradox of the twentieth century is often overlooked. While Islam may generate more political violence than Western culture, Western culture generates more street violence than Islam” (Mazrui, 1997, p. 130).

Mazrui redeneert hier op voort dat de levenskwaliteit daardoor hoger moet zijn in de Islamwereld dan in het Westen (Mazrui, 1997). In tegenstelling tot de Islamwereld, waar er sprake is van een groter respect tegenover elkaar, swingt in het Westen het onderling sociaal geweld immers de pan uit.

1.2| Individuele modernisatie

Uit de inleiding bleek dat de discussie rond de waardenverschillen tussen de Islamwereld en het westen gekaderd kan worden in een discussie rond moderniseren of niet moderniseren. Rationalisme, individualisme, utilitarisme, een drang naar kennis, innovatie en ontdekking, de mens als een autonoom subject, het verwerpen van grenzen aan het kunnen, principes van vrijheid en gelijke rechten en kansen, een afname in traditionele attitudes, waarden en gedrag, toekomstgerichtheid..., dat zijn immers de elementen die deel uit maken van een moderne identiteit (Jones & Grupp, 1985, p. 474; Martinelli, 2005, p. 19). Met andere woorden een democratische ingesteldheid, liberalisme, een gelijke status tussen man en vrouw en een positieve levensingesteldheid zijn alle vier uitingen van modernisering. In het vorige stuk werd duidelijk dat de in het westen gepercipieerde verschillen kunnen herleid worden tot deze vier thema's.

Uit het werk van Inkeles blijkt eveneens dat de vier thema's, democratie, liberalisme, gelijkwaardigheid tussen man en vrouw en een positieve levensingesteldheid, sterke overeenkomsten tonen met waarden die samen gaan met de moderne samenleving. In zijn werk geeft Inkeles een beschrijving van de moderne mens aan de hand van een twaalfstal kenmerken of waarden (Inkeles, 1969, p. 210; Inkeles & Smith, 1974, p. 19-25). Moderne mensen zijn ten eerste democratisch, ze ontwikkelen een eigen opinie over een ruim gamma aan onderwerpen. Daarnaast houdt de moderne mens volgens Inkeles er echter ook rekening mee dat andere mensen andere opinies en meningen kunnen hebben. Bovendien gaat de moderne mens zelf op zoek naar informatie om opinies te bevestigen of te verwerpen. De Moderne mens is ten tweede liberaal, rationeel, progressief in plaats van traditioneel en conservatief. De moderne mens staat open voor nieuwe ervaringen en gelooft in het kunnen van de mens om de omgeving te controleren. Zij of hij deinst niet terug voor sociale veranderingen. Daarnaast is hij, volgens Inkeles, gefocust op de toekomst, en niet op het verleden. Zij of hij hecht belang aan een goede planning voor de toekomst en probeert tijd zo efficiënt mogelijk in te vullen. De wereld is berekenbaar en daarom ook betrouwbaar, bovendien heeft de moderne mens hoge aspiraties op het vlak van onderwijs en werk om hier zo innovatief mogelijk in te zijn. Ten derde heeft de moderne mens respect voor de waardigheid van alle andere mensen, impliciet kan hieronder ook de gelijkwaardigheid tussen

man en vrouw worden verstaan. In werkelijkheid wordt echter de gelijkheid tussen mannen en vrouwen door Inkeles onberoerd gelaten. Toch is dit ook een thema dat naar voor wordt geschoven als een kenmerk van individuele modernisering (Jacquette, 1982). Ten vierde is de moderne mens ook optimistisch en ambitieus. Een goede levensloop wordt hoog in het vaandel gedragen. Om het proces aan te duiden waarbij mensen deze kenmerken opnemen in hun persoonlijkheid, gebruikt Inkeles de term ‘individuele modernisatie’.

Uit het onderzoek van Inkeles blijkt dat de moderne mens daadwerkelijk bestaat (Inkeles, 1969, p. 210-1). Alle kenmerken vertonen sterke correlaties met elkaar. Er bestaan dus amper personen die slechts voldoen aan één of enkele van de kenmerken, integendeel. Mensen die beschikken over één van de aangehaalde kenmerken zullen bijna altijd ook over de andere kenmerken beschikken. Het concept van de moderne mens is daarom geen wetenschappelijke of sociologische constructie, de moderne mens bestaat echt en kan daarom ook onderzocht worden. Voor deze thesis betekent dit dus dat de inwoners van de Islamwereld kunnen vergeleken worden met de inwoners van het Westen volgens de vier thema's. Concreet neem ik de volgende stellingen als uitgangspunt en zal ze onderzoeken:

Stelling 1: *Inwoners van de Islamwereld en het Westen verschillen in de mate waarin ze voorstander zijn van democratie en westerlingen zullen hierbij democratischer zijn.*

Iemand met een democratische ingesteldheid wordt hier beschouwd als iemand die er van uit gaat dat de mening van alle mensen in de samenleving even belangrijk zijn. Er bestaat geen beperkte groep mensen wiens mening meer waard is dan die van anderen. Bij gevolg gaan democratisch ingestelde personen ervan uit dat de samenleving het best georganiseerd door rekening te houden met de stem van elke inwoner.

Stelling 2: *Inwoners van de Islamwereld en het Westen verschillen in de mate waarin ze liberale ideeën hebben. Westerlingen zijn liberaler terwijl mensen uit de Islamwereld meer terug grijpen naar traditionalisme.*

Liberalisme wordt hierbij vooral beschouwd als een open houding voor nieuwe ervaringen, andere culturen en gewoonten, de vrijheid van het individu, rationalisme, ... Traditioneel ingestelde mensen zullen eerder oude gewoonten en normen hoog in het vaandel dragen.

Stelling 3: *Inwoners van de Islamwereld en het Westen verschillen in de mate waarin ze voorstander zijn van gelijke status tussen man en vrouw. Westerlingen*

vinden sneller dat mannen en vrouwen gelijkwaardig zijn dan de inwoners van de Islamwereld.

Wanneer vrouwen en mannen dezelfde status hebben betekent dit dat hun rol in de samenleving niet kan bepaald worden door hun geslacht. Vrouwen en mannen zullen bijgevolg even sterk vertegenwoordigd zijn in de verschillende segmenten van de samenleving zoals bijvoorbeeld de verschillende beroepen, het onderwijs, de politiek, ...

Stelling 4: *Inwoners van de Islamwereld en het Westen verschillen in hun levensingesteldheid. Westerlingen staan positiever tegenover het leven dan mensen uit Islamlanden.*

Wie een positieve levensingesteldheid heeft beschouwt het leven als iets waardevols. Met andere woorden, het leven is voor deze persoon geen neutrale zaak. Bij gevolg zullen mensen met een positieve levensingesteldheid ook veel aandacht schenken aan hun levenskwaliteit als ook aan de levenskwaliteit van andere mensen.

1.3| De modernisatietheorie

De visie op de waardenverschillen tussen de Islamwereld en het Westen die in de hoofden van westerlingen domineert, is geen losstaande visie, maar past in feite binnen een bredere zienswijze over de plaats van het Westen in de wereld. Deze zienswijze wordt beschouwd als een eurocentrische visie. In de sociale wetenschappen komt deze visie tot uiting in de modernisatietheorie (Eisenstadt, 1974). De modernisatietheoretici gaan er van uit dat het Westen als enige gemoderniseerd is.

De modernisatietheorie is echter geen afgelijnde theorie, maar eerder een soort van denkvorm of denkpiste die wordt gehanteerd binnen deze verschillende studies. Er bestaat, anders gezegd, geen juist gedefinieerde modernisatietheorie (Tipps, 1973; Eisenstadt, 1974; Parsons, 1977a, 1977b), ze slaat eerder op een aantal uitgangspunten die we in veel studies en opvattingen zien terug komen. Over het algemeen worden de volgende vier kenmerken toegeschreven aan de modernisatietheorieën: (1) Er wordt een onderscheid gemaakt tussen traditionele en moderne samenlevingen. (2) De evolutie van een traditionele naar een moderne samenleving gebeurt via bepaalde fasen die voor elke samenleving dezelfde zijn. (3) Het Westen is de meest moderne samenleving, zij is als enige gemoderniseerd terwijl alle andere gebieden in de wereld zijn blijven steken in tradities (ook bekend als 'Rest versus the West' (Huntington, 1996, p. 183 e.v.;

Martinelli, 2005)). Uit de vorige twee kenmerken volgt daarom ook de stelling dat andere niet-westerse samenlevingen enkel kunnen moderniseren door de kenmerken van de westerse samenleving over te nemen. De voorgaande kenmerken zijn alle drie inhoudelijk, het laatste kenmerk van modernisatietheorieën is daarentegen methodologisch. Modernisatietheorieën (4) doen steeds onderzoek op het niveau van grote culturele eenheden, meestal landen. Het individu en de gemeenschappen worden bij modernisatietheoretici meestal genegeerd.

De onderzoeken die gebeuren in het kader van de modernisatietheorie nemen meestal het Westen als referentiekader. Moderniteit wordt door modernisatietheoretici gezien als een proces van continue innovatie en vernieuwing en een oriëntatie naar de toekomst in plaats van het verleden (Martinelli, 2005). Daarom staken de laatste decennia in de sociale wetenschappen heel wat studies de kop op waarin onderzoek werd gepleegd naar vooruitgang, verandering en modernisering van samenlevingen. De belangrijkste periode in de geschiedenis van de modernisatietheorieën is te situeren in de decennia na de Tweede Wereldoorlog (Tipps, 1973; Eisenstadt, 1974; Inglehart, 1997; Ish-Shalom, 2006). In deze periode kent de westerse wereld een economische bloei. De sociale wetenschappen kregen daardoor snel belangstelling om deze vooruitgang te verklaren. Dit leidde er toe dat de westerse wereld het toonbeeld werd van de moderne samenleving en dus ook de referentie. Vele andere samenlevingen in deze studies werden geëvalueerd in vergelijking met de westerse wereld. Ook de Islamwereld werd vaak vergeleken met het Westen. De uitkomsten van deze vergelijkingen waren echter vaak dezelfde, namelijk dat de het Westen sterk geëvolueerd is terwijl de Islam nog een traditionele samenleving is.

Modernisatietheoretici vergeleken niet enkel niet-moderne samenlevingen met het Westen, ze gingen ook op zoek naar manieren om de niet-westerse samenlevingen te moderniseren. Terwijl de westerse wereld tijdens de voorbije eeuw een periode van bloei kende, ontwikkelde echter een groot deel van de wereld niet mee met het Westen. Al snel raakten een heleboel streken achterop. Dit was een tweede motivatie voor de modernisatietheoretici. Door de modernisatietheorie kon immers worden gezocht naar de factoren die modernisatie, verandering en stabiliteit tegen hielden of aan wakkerden in een samenleving. De vraag die dan door deze theorie zou worden beantwoord was hoe het Westen onderontwikkelde landen toch kon doen ontwikkelen (Tipps, 1973; Inglehart & Welzel, 2005). Op deze manier zouden problemen rond economische ontwikkeling, politieke stabiliteit en sociale en culturele verandering in bepaalde samenlevingen worden opgelost. Over het algemeen zijn er twee denkpijlers in dit debat te onderscheiden (Inglehart, 1997, p. 67). Langs de ene kant is er de visie die de nadruk legt op cultuur. Het antwoord op de vraag waarom bepaalde landen niet moderniseren en anderen wel moet volgens

deze invalshoek gezocht worden in de verschillende culturen. Langs de andere kant is er een benadering die structuur centraal plaatst. Hierin staan termen als economische evolutie, politieke en sociale ontwikkeling centraal. In de volgende twee hoofdstukken komen deze twee benaderingswijzen aan bod. Zij kunnen immers een verklaring bieden voor waardenverschillen tussen de Islamwereld en het Westen. Langs de ene kant kunnen de waardenverschillen verklaart worden door verschillen in de westerse en de islamitische cultuur. Dit komt aan bod in hoofdstuk twee. Langs de andere kant kunnen waardenverschillen tussen de twee werelden verklaard worden door verschillen in sociale, politieke en economische ontwikkeling. Dit komt aan bod in hoofdstuk drie.

Hoofdstuk 2| Verklaringen voor waardenverschillen: Cultuur

In het eerste hoofdstuk werden vier thema's uiteen gezet waarvan westerlingen denken dat zij fundamenteel verschillen van moslims. Uit dit hoofdstuk en het volgende hoofdstuk moet blijken waarom deze verschillen er zijn. De theorievorming rond modernisatie speelt een belangrijke rol in dit verhaal. Vaak leggen westerlingen de oorzaak van waardenverschillen tussen moslims en westerlingen bij het feit dat de Islamwereld niet moderniseert zoals het Westen omdat de islamitische cultuur en de Islam incompatibel zijn met deze moderniteit (Cooper, Nettler & Mahmoud, 1998; Diamond, Plattner & Costopoulos, 2005). Met andere woorden, het zijn de culturen die er voor zorgen dat westerlingen en moslims verschillen in democratie, liberalisme, gelijkheid tussen de geslachten en de levensgesteldheid. Een voorbeeld van de visie is Huntington (1993; 1996) die cultuur gelijk stelt met religie. Het doel van dit hoofdstuk is echter niet om uit te leggen op welke manier religie de waarden en attitudes van mensen beïnvloedt, dat spreekt immers voor zich. In dit hoofdstuk zal ik daarentegen vooral trachten uit te leggen dat een eenzijdige culturele kijk op waardenverschillen problematisch is. Ten eerste zal uit de kritiek op de modernisatietheorie blijken dat cultuur- en waardenverschillen niet betekenen dat mensen uit niet-westerse samenlevingen niet kunnen moderniseren. Ten tweede worden studies rond modernisering vaak uitgevoerd op een te hoog niveau en dit is fout. Huntington bouwt zijn theorie bijvoorbeeld door landen en civilisaties te vergelijken terwijl religie in feite een kenmerk is van een individu.

2.1| Civilisatie

2.1.1| Huntington's 'Clash of Civilisations'

Huntingtons thesis "the clash of civilizations" (Huntington, 1993, 1996) is een mooi voorbeeld van hoe er tegenwoordig in het Westen over de Islam wordt gedacht en wat de modernisatietheorie inhoudt. In deze thesis wordt de Islamwereld systematisch geplaatst tegenover het Westen. Hierbij plaatst Huntington cultuur en religie centraal, deze zijn volgens hem de basis van de tegenstellingen tussen de twee werelden.

Volgens Huntington (Huntington, 1993, 1996) is de toekomst opgebouwd rond één groot conflict ('clash') tussen civilisaties. Een civilisatie definieert hij als "de grootste culturele eenheid van mensen en het hoogste niveau van culturele identiteit waar mensen zich mee vereenzelvigen en onderscheiden van anderen. ... Civilisaties onderscheiden zich van elkaar door hun geschiedenis, taal, cultuur, traditie en, als belangrijkste, religie" (1993, p. 24-5, eigen vertaling). De clash der civilisaties zal niet gestuurd zijn door ideologische of economische motieven, maar wel door culturele motieven. Immers, "de grootste verschillen tussen civilisaties in politieke en economische ontwikkelingen vinden hun oorsprong in hun cultuur" (1996, p. 29, eigen vertaling). Met culturele motieven verwijst Huntington vooral naar de religieuze tradities als scheidingslijn tussen de verschillende civilisaties (Norris & Inglehart, 2002b).

Hoewel Huntington negen civilisaties onderscheidt legt hij een zware nadruk op de clash tussen de Islam en het Westen. Huntington plaatst in zijn thesis de Islamwereld lijnrecht tegenover het Westen. Bovendien heeft de Islam "bloody borders" en is ze de grootste bedreiging voor de wereldvrede (Huntington, 1996, p. 254 e.v.). Volgens Huntington trekt de Islamwereld onder andere ten strijde tegen de westerlingen omdat deze laatsten hun godsdienst hebben afgezworen (Huntington, 1996).

"In Muslims eyes Western secularism, irreligiosity, and hence immorality are worse evils than the Western Christianity that produced them" (Huntington, 1996, p. 213).

Met andere woorden, volgens Huntington trekken moslims ten strijde tegen de secularisatie en de moderniteit. Andere factoren die spanningen veroorzaken tussen de westerse en de islamitische wereld zijn de talrijke oorlogen sinds de jaren '50 tussen landen uit de twee werelden en de westerse racistische reacties op de migratie van moslims naar het Westen (Huntington, 1993). Ook hier legt Huntington de oorzaak van de tegenstellingen bij het verschil tussen de islamitische en christelijke of westerse cultuur. Zo is bijvoorbeeld het zogezegde falen van de democratie in de Islamwereld louter toe te schrijven aan de islamitische cultuur, en de economische ontwikkeling en het democratisch succes in het Westen is te danken aan de christelijke geschiedenis.

Huntingtons thesis lijkt slechts een kind te zijn van de modernisatietheorie. Hij maakt immers net als andere modernisatietheoretici het onderscheid tussen moderne en traditionele samenlevingen en plaatst hierbij het Westen tegenover de rest van de wereld. Het Westen zou als enige een evolutie naar modernisatie en democratie hebben doorgemaakt. Verder deelt Huntington ook de visie dat niet-westerse samenlevingen het westers model zouden moeten overnemen. In tegenstelling tot de reguliere moderniseringstheoretici is Huntington hier echter

pessimistisch. Volgens hem zullen in de praktijk de niet-westerse samenlevingen zich vast houden aan hun eigen cultuur en tradities waardoor ze elk in een eigen richting evolueren. Het gevolg hiervan is dat op een bepaald moment de verschillen zo groot zullen zijn zodat een botsing onvermijdelijk wordt.

De focus van Huntington ligt op het verschil tussen cultuur en waarden als scheidingslijn tussen civilisaties. Aangezien andere civilisaties blijkbaar grote verschillen vertonen met het moderne Westen, kan het volgens Huntington niet anders dan dat zij zijn blijven steken in een traditioneel waardepatroon die is ontstaan uit hun cultuur. Kortom, op basis van Huntington kan gesteld worden dat verschillen in de vier moderne waarden tussen de inwoners van de Islamwereld en het Westen kunnen verklaard worden door het feit dat zij in twee verschillende civilisaties wonen met elk hun eigen cultuur. Ik ga dus uit van de volgende stelling:

Stelling 5: *Verschillen tussen mensen in de vier moderne waarden kunnen verklaard worden door de cultuur van de civilisatie waarin ze leven.*

Figuur 1 toont hoe Huntington geografisch een grens trekt tussen de westerse en de islamitische civilisatie.

Figuur 1: Westerse en islamitische civilisatie volgens Huntington

2.1.2| Huntington vergeleken met Weber

Huntington lijkt zijn mosterd te halen in het werk van Weber, meer bepaald in diens 'Der protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus'. Weber was hiermee één van de eersten

die een theorie ontwikkelde over modernisatie en traditionalisme (Nabudere, 1997, p. 204). Huntingtons visie is dat de wereld hoofdzakelijk bestaat uit culturen die zich fundamenteel van elkaar onderscheiden. De kenmerken van deze culturen zorgen dan voor de ontwikkeling van de samenlevingen. De aanleg tot modernisering ligt vervat in de cultuur. Deze zienswijze dat cultuur of religie een invloed heeft op de attitude van mensen lijkt sterk op Webers these.

In de Protestantse Ethiek legt Weber de link tussen de opkomst van het kapitalisme en het protestantisme (Scaff, 1989, p. 87-8; Kivisto, 2004; Seidman, 2004). Dit deed hij door uit te gaan van de religieuze oorsprong van de kapitalistische 'cultuur'. De hoofdvraag van Weber was de oorzaak van het steeds toenemende ondernemerschap van de mensen. Al gauw ontdekte hij dat dit ondernemerschap samen viel met de protestantse cultuur in Europa, meer bepaald de calvinistische ethiek. Deze ethiek hechte veel belang aan discipline, hard werk, accumulatie van rijkdom zonder buitensporige uitgaven en economisch succes. Weber ging ervan uit dat deze ethiek niet van nature in de mens lag, maar werd aangeleerd. Hoewel de calvinisten geen voorstanders waren van louter economisch winstbejag, hield de calvinistische predestinatieleer volgens de theorie van Weber verband met de ontwikkeling van het kapitalisme. De calvinisten gingen ervan uit dat zij reeds bij de geboorte voorbestemd waren om al dan niet naar de hemel te gaan. De clerici hadden echter bij de calvinisten geen geprivilegieerde positie en konden als dusdanig geen uitspraken doen over wie wel en wie niet voorbestemd was voor de hemel. Om deze reden gingen calvinisten op zoek naar andere tekens die wezen op hun lot. Zij gingen er van uit dat economisch succes een aanwijzing was voor iemands voorbestemming. Wie hard werkte en economisch succesvol was, werd verondersteld voorbestemd te zijn voor de hemel. De verdiende rijkdom werd echter niet uitgegeven, maar opnieuw geïnvesteerd zodat mensen nog meer rijkdom creëerden. Het uiteindelijke resultaat van de protestantse ethiek was volgens Weber dat ondernemerschap in hoge mate werd bevorderd vanuit een religieuze doelstelling. Eens dit ondernemerschap echter gevestigd was onttaardde dit volgens Weber in een economische competitie die zichzelf in stand hield. Op deze manier ontstond het kapitalisme wat zorgde voor een hoge economische ontwikkeling.

Er zit dus een analogie tussen het hier besproken werk van Weber en het uitgangspunt van Huntington en de clash der civilisaties, voor beide auteurs vormt religie het fundament voor de ontwikkeling van samenlevingen. Weber beschrijft hoe ontwikkeling en de modernisering beschreven kan worden vanuit een cultureel en religieus perspectief (Scaff, 1989; Seidman, 2004). De capaciteit van een samenleving om te ontwikkelen naar het kapitalisme zit vervat in diens cultuur (Scaff, 1989, p. 87). Huntington gaat hierin echter nog een stap verder. Hij gaat er namelijk van uit dat in de toekomst culturele verschillen tussen samenlevingen zo groot zullen

worden dat ze onvermijdelijk zullen uitmonden in een botsing tussen de verschillende samenlevingen of beschavingen. Dit geldt vooral voor het Westen en de Islamwereld. De doelstelling van Weber was om een wereldwijde analyse te maken over de relatie tussen religie en de ontwikkeling naar kapitalisme (Turner, 1992; Seidman, 2004), en dus ook voor de Islam. Helaas stierf Weber voor hij aan zijn studie over de Islam kon beginnen. Over wat de visie van Weber zou zijn over de Islam en het kapitalisme bestaat er veel discussie (Turner, 1992, p. 41 e.v.). De ene auteur zegt dat volgens Weber's visie de Islam niet compatibel is met het kapitalisme vanwege het inherente patrimonialisme, de andere ontkent dit dan weer. Volgens Weber bezit de Islamwereld voornamelijk een feodale ethiek, over de gevolgen en de toekomst hiervan blijft zijn werk vaag en onvoltooid. Voor Huntington is het echter duidelijk dat de Islamwereld niet moderniseert en anders ontwikkelt dan het Westen en dat deze twee werelden daardoor in botsing zullen komen.

2.1.3| civilisatiedenken als ideologie

Voor Huntington en voor de andere modernisatietheoretici die de nadruk leggen op cultuur, betekent het verschil tussen de islamitische en de westerse cultuur dat de twee samenlevingen op verschillende manieren ontwikkelen. Modernisatie in termen van democratie, liberalisme, gelijkheid tussen de geslachten en een positieve levensgesteldheid wordt gelijk gesteld met het Westen. Dit uitgangspunt is echter niet houdbaar. Het is niet omdat andere werelddelen, zoals de Islamwereld, cultureel verschillen van het Westen, dat ze niet kunnen moderniseren op dezelfde manier. Om dit te staven vertrek ik vanuit de omschrijving van 'cultuur'. Op basis van de inhoudelijke kenmerken van de modernisatietheorie zal dan blijken dat zij in feite enkel een uiting is van een ideologie en eurocentrisme.

Cultuur is "de collectieve mentale programmering die de leden van één groep of categorie mensen onderscheidt van die van andere" (Hofstede & Hofstede, 2005, p. 19). Cultuur is een bindingsmiddel tussen individuen dat bestaat uit gedeelde en collectieve symbolen en ons leven vormt geeft. Cultuur hangt daarenboven inherent samen met een samenleving en een samenleving kan niet bestaan zonder cultuur (Giddens, 1993, p. 32). Waarden vormen de basis van een cultuur (Hofstede, 2003, p. 10). Hofstede & Hofstede (2005, p. 23) geven volgende definitie: "Een waarde is een collectieve neiging om bepaalde zaken te verkiezen boven andere". Waarden zijn gevoelens en niet zichtbaar voor een externe waarnemer, ze verwijzen onder andere naar attitudes, regels en moraal, religie en andere vormen van sociale organisatie die individueel gedrag en de collectieve identiteit bepalen (Whalley 2005). Waarden bepalen dus welke normen

er zijn en welke praktijken worden toegelaten en welke niet. Voor Hofstede & Hofstede (2005) zijn waarden echter niet zo maar gevoelens. Zij beschouwen waarden als gevoelens met een pijlrichting. Dit wil zeggen dat ze een plus- en een minpool hebben. Mensen beschouwen de andere cultuur en haar waarden tegenover hun eigen cultuur als

<i>“slecht</i>	<i>tegenover</i>	<i>goed,</i>
<i>vuil</i>	<i>tegenover</i>	<i>schoon,</i>
<i>onveilig</i>	<i>tegenover</i>	<i>veilig,</i>
<i>verboden</i>	<i>tegenover</i>	<i>toegestaan,</i>
<i>onfatsoenlijk</i>	<i>tegenover</i>	<i>fatsoenlijk,</i>
<i>immoreel</i>	<i>tegenover</i>	<i>moreel,</i>
<i>lelijk</i>	<i>tegenover</i>	<i>mooi,</i>
<i>onnatuurlijk</i>	<i>tegenover</i>	<i>natuurlijk,</i>
<i>abnormaal</i>	<i>tegenover</i>	<i>normaal,</i>
<i>paradoxaal</i>	<i>tegenover</i>	<i>logisch,</i>
<i>irrationeel</i>	<i>tegenover</i>	<i>rationeel”</i>

(Hofstede & Hofstede, 2005, p. 23, letterlijk overgenomen).

De praktijken van de eigen cultuur worden dus opgewaardeerd terwijl vreemde praktijken worden verworpen. De aanwezigheid van waarden zorgt er voor dat andere culturen met andere praktijken tegenover de eigen cultuur worden geplaatst. Uiteindelijk zal steeds één cultuur positief gewaardeerd worden, namelijk de eigen cultuur.

In principe bouwt Huntington verder op de voorgaande definiëring van cultuur. Omdat elke civilisatie zich zelf positief waardeert en de rest van de wereld negatief, zullen de verschillende beschavingen tegenover elkaar komen te staan. Dit geldt ook voor relatie tussen de Islamwereld en het Westen. Het schema van Ballard (zie p. 7) toont dat het Westen haar waarden definieert als een tegenstelling van de islamitische wereld. Waarden als democratie, liberalisme, gelijkheid tussen de geslachten en een positieve levensingesteldheid worden door westerlingen als de beste waarden beschouwd. Tegelijkertijd gaan zij er ook vanuit dat enkel de mensen in het Westen deze waarden bezitten. Deze visie komt ook naar voor in de modernisatietheorie, de modernisatietheorie is namelijk impliciet of expliciet evolutionair (Eisenstadt, 1974; Harrison, 1988, p. 59) en evaluatief (Eisenstadt, 1974). De opdeling die gemaakt wordt tussen moderne en traditionele samenlevingen is één van de belangrijkste kenmerken van modernisatietheorieën (Tipps, 1973; Eisenstadt, 1974; Slater, 1993, p. 421). De sociologie barst van theorieën waarin de evolutie van samenlevingen en de tweedeling tussen traditionele en moderne samenlevingen een

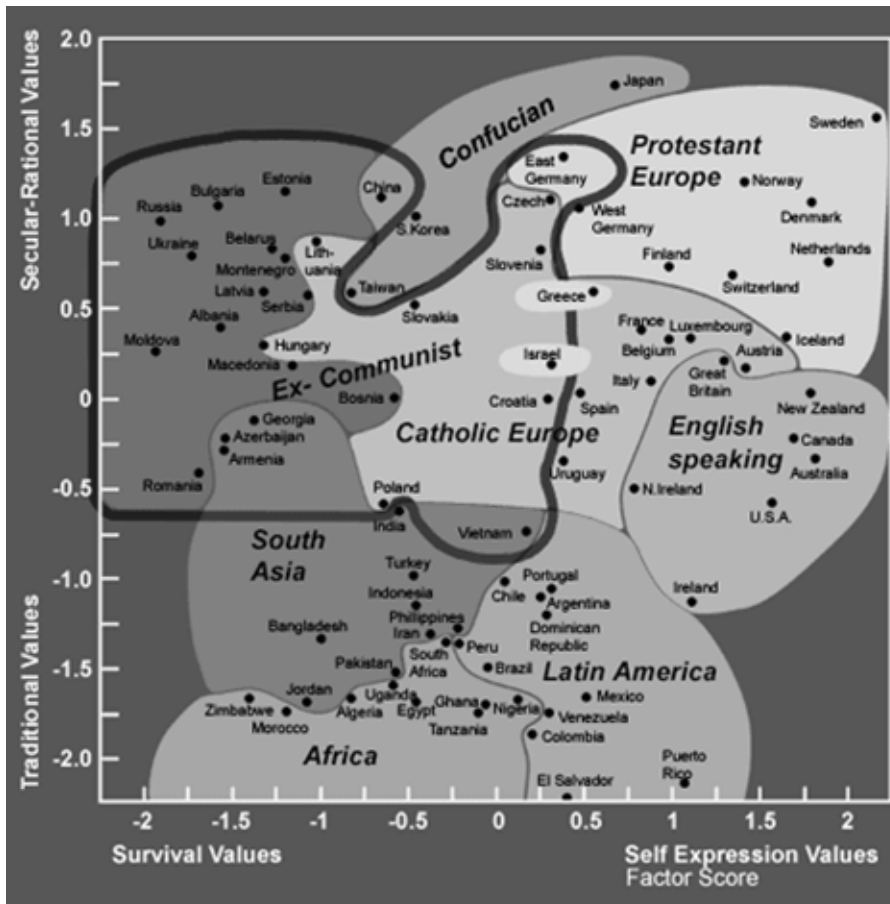
belangrijk thema is (Eisenstadt, 1974). Ook door klassiekers als Tönnies (gemeinschaft versus gesellschaft), Comte, Durkheim (mechanische versus organische solidariteit),... wordt een onderscheid tussen traditionele en moderne samenlevingen naar voren geschoven. Op zich is de opdeling tussen ontwikkelde en niet-ontwikkelde samenlevingen hoofdzakelijk theoretisch. Wanneer er een theoretisch onderscheid wordt gemaakt tussen moderne en traditionele samenlevingen, betekent dit nog niet dat er specifieke landen of samenlevingen aan beide categorieën worden gekoppeld. Bij de modernisatietheorieën gebeurt dit echter wel. Zij herleiden de opdeling tussen traditioneel en modern tot een onderscheid tussen het moderne Westen en de andere, niet-ontwikkelde, samenlevingen (Tipps, 1973; Harrison, 1988). Het Westen wordt vaak als referentie gebruikt. Daarom is de modernisatietheorie, naast haar evolutionaire karakter, ook evaluatief (Eisenstadt, 1974). Modernisatie wordt beschouwd als een kwaliteit van een samenleving. Hoe modernere samenlevingen zijn, hoe beter ze worden geëvalueerd.

De zienswijze dat modernisering kan gelijkgesteld worden met verwestering wordt echter betwist. Volgens Inglehart & Baker (2000) en Eisenstadt (1974) moderniseren de niet-westerse culturen ook, maar zij doen dit wel via verschillende paden. Modernisatie geschiedt steeds binnen een traditionele structuur. Inglehart & Baker tonen dit empirisch aan. Door middel van een factoranalyse op de World Values Survey toonde Inglehart reeds in 1997 aan dat waarden in twee dimensies uiteenvallen, namelijk een dimensie die traditionele tegenover seculiere-rationele waarden plaatst en een dimensie die een nadruk op overleving tegenover een nadruk op zelf-expressie uitspeelt (Inglehart, 1997). Dit spreekt dus de lineaire visie van de modernisatietheorie tegen. Hierna zetten Inglehart & Welzel de landen uit in een twee-dimensionale grafiek en kwamen zo tot een culturele kaart van de wereld (zie figuur 2). Door de resultaten van twee periodes van bevragingen met elkaar te vergelijken kwamen Inglehart & Baker (2000) tot twee conclusies. Op de eerste plaats betekent modernisatie dat landen op de grafiek verschuiven van de linker onderhoek naar de rechter bovenhoek. Op de tweede plaats kan er steeds een onderscheid worden gemaakt tussen verschillende culturele zones. Modernisatie hangt dus af van de culturele context waarin ze plaatsgrijpt, en elke civilisatie en elk land volgt haar eigen weg naar modernisatie. Modernisatie is dus niet hetzelfde als verwestering. Doorheen de geschiedenis hebben verschillende samenlevingen elkaar afgewisseld als toonbeeld van modernisering. Ook de westerse samenleving heeft haar periode gehad waarin ze de modernste samenleving was. Vandaag is modernisatie echter een globaal proces dat niet meer terug te brengen is tot één gebied (Parsons, 1977a, p. 228; Inglehart, 1997). Dat de Islamwereld en het Westen op bepaalde gebieden sterk verschillen betekent dus nog niet dat de Islam niet

moderniseert. De Islamwereld volgt een ander pad naar modernisatie dan het Westen, maar dit hoeft niet te betekenen dat zij fundamenteel verschillen op bepaalde waarden (Inglehart & Baker, 2000). Volgens The Pew Global Attitudes Project (2006, p. 23) ontkennen veel moslims dat er een strijd wordt gevoerd tussen islamitische fundamentalisten en groepen die hun land willen moderniseren. Daarenboven associeert het merendeel van zij die wel een strijd zien tussen deze twee groepen, zich met de moderniserende groep. Er van uit gaan dat moslims niet willen moderniseren lijkt, uitgaande van deze resultaten, dus fout.

Figuur 2: Inglehart & Welzel's culturele kaart van de wereld

Bron: Inglehart & Welzel, http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs/SebTest/wvs/articles/folder_published/article_base_54 (<http://www.worldvaluessurvey.com>)

Volgens verschillende auteurs schuilt er achter modernisatietheorieën niet meer dan een ideologie (Tipps, 1973; Al-Lail, 1996; Inglehart, 1997, p. 17). Een ideologie is een geheel van overtuigingen over de politieke en sociale orde in de samenleving (Fine & Sandstrom, 1993, p. 23). Het doel van een ideologie is dat ze deze politieke en sociale orde en sociale verhoudingen bovendien in stand houdt. In feite zit er in modernisatietheorieën een vorm van westers

etnocentrisme verborgen. Etnocentrisme betekent dat de eigen cultuur als normaal beschouwd wordt terwijl andere culturen worden gemarginaliseerd (Giddens, 1993, p. 38-9). Andere culturen worden vergeleken en getoetst aan de eigen cultuur. Modernisatietheorieën staan dus in principe voor een pleidooi van verwestering. Omdat veel modernisatiestudies vonden dat verschillende samenlevingen stopten in de evolutie naar modernisatie en omdat zij geloofden dat er slechts één soort moderne samenleving is waar alle samenlevingen naar toe groeien, gaf dit aanleiding niet-westerse samenlevingen te klasseren als achterlijk (Eisenstadt, 1974). Op deze manier wordt de hegemonische positie van het Westen in de wereldorde gelegitimeerd. Dit dualistisch wereldbeeld is evenwel niet ontstaan met de modernisatietheorie, ze hypothekeert de hele Europese en westerse geschiedenis. Voorbeelden hiervan zijn de kruistochten tegen de Islam in de Middeleeuwen, de overwonnen volkeren in Azië, Afrika en Amerika tijdens het kolonialisme, de positie van de joden met als hoogtepunt de tweede wereldoorlog (Ballard, 1996). Vandaag de dag blijkt opnieuw vooral de Islam deze rol van antithese van de westerse samenleving op zich te nemen.

De kijk van het Westen op de Islamwereld wordt door sommige auteurs eveneens beschouwd als ideologisch. Edward Said is hierbij één van de boegbeelden (Said, 2001; Marcuse, 2004; Turner, 2004). Said gaat niet akkoord met het beeld dat de meeste westerse culturele theorieën opstellen over de Islam (Turner, 2004). Volgens hem zijn deze wetenschappelijke studies allesbehalve objectief. Ze zijn doordrongen van stereotiepen en subtiel racistische redeneringen die als doel hebben de superioriteit van het Westen aan te tonen. Dit proces duidt hij aan met de term ‘oriëntalisme’ (Said, 2001). Met oriëntalisme bedoelt Said de hegemonische visie van het Westen op de inferioriteit van het Oosten (Marcuse, 2004). Het Oosten (the Orient) wordt gezien als één homogeen blok en oriëntalisme is een lens waarmee Westerlingen kijken naar het Oosten. “The Orient” is volgens Said echter een artificieel begrip (Marcuse, 2004):

“Words such as ‘orient’ and ‘occident’ correspond to no stable reality that exist as a natural fact” (Said, 2001, p. 331)

Deze manier van kijken vertelt in feite weinig over het oosten en de Islam. Oriëntalisme vertelt daarentegen eerder iets over het Westen zelf. Oriëntalisme is volgens Said niet meer dan een legitimatie voor de kolonisatie van het Oosten (Turner, 2004). Het maakte een onderscheid tussen de superioriteit van het Westen en de inferioriteit van het Oosten in cultuur, taal, ideologie, sociale wetenschappen, media en politieke discoursen (Marcuse, 2004). Bovendien gaat het er ook van uit dat het Oosten het Westen moet volgen wil het zich ontwikkelen (Marcuse, 2004).

Oriëntalisme is dus een zeer arrogante visie. Het pretendeert enerzijds geen ideologie te zijn maar anderzijds dat het Westen het enige voorbeeld is om te volgen wil een land ontwikkelen.

Volgens Said is de houding van het Westen in zekere zin wel normaal, elke cultuur heeft behoefte aan een “different and competing alter ego” (Said, 2001, p. 332). Het dualistische beeld op de wereld past perfect in de definitie van cultuur en waarden van Hofstede & Hofstede (zie p. 24). Het Westen gaat haar eigen waarden opwaarderen en deze tegenover de rest van de wereld plaatsen. Op deze manier legitimeert het Westen haar positie. Modernisatietheorieën bieden hier een antwoord op (Eisenstadt, 1974). Ish-Shalom (2006, p. 306) geeft aan waarom er hier een band is tussen ideologie en theorie. We leven in een complexe wereld, ook sociaal en politiek. Ideologie helpt ons deze complexiteit overzichtelijk te maken en maakt voor ons een onderscheid tussen wat belangrijk is en wat niet. Mensen en ook wetenschappers zien de wereld dus door hun ideologische overtuigingen. Ish-Shalom beargumenteert dat er een sterke band is tussen wetenschappelijke theorieën en de politieke situatie in een land. Theorie wordt volgens de auteur gebruikt om politiek te legitimeren. Daarom berust theorie op ideologische gronden en dat geldt zeker voor de modernisatietheorie. Modernisatietheorieën zijn niet toevallig ontstaan in de periode van de dekolonisatie. De modernisatietheorieën gaven de koloniserende landen de legitimatie hun invloed te behouden op de gekoloniseerde landen, die ze anders waren kwijt geraakt.

Concluderend kan dus gesteld worden dat de verschillen in culturen nog niet betekenen dat de inwoners van de Islamwereld en het Westen ook anders reageren op moderne waarden. Inglehart & Baker (2000) hebben al aangetoond dat niet enkel in het Westen waarden evolueren en moderniseren. Alle samenlevingen in de wereld veranderen en evolueren, maar dit gebeurt wel via een eigen pad. Er is dus geen enkele reden om er van uit te gaan dat de inwoners van de Islamwereld en het Westen verschillen op het vlak van de vier moderne waarden, ondanks het feit dat zij twee verschillende culturen bezitten. Er zijn verschillende stemmen zoals bijvoorbeeld Mazrui (1997), Norris & Inglehart (2002b), ... die zelfs zeggen dat de inwoners van de twee werelden veel meer op elkaar gelijken dan wij willen vermoeden. Dit komt volgens Lewis (2005) omdat moslims steeds meer beginnen in te zien dat democratie, liberalisme, ... of moderniteit niet uitsluitend aan het Westen gekoppeld hoeft te worden.

2.2| Religie

Waar 2.1.3| vooral inspeelde op de inhoudelijke kenmerken van de modernisatietheorie, wordt er in dit stuk gefocust op het methodologisch kenmerk, en ook hier kunnen opmerkingen bij

geplaatst worden. Zoals reeds vermeld in 1.3| kenmerken de meeste studies rond de moderniseringstheorie zich door een gelijke analyse-eenheid (Tipps, 1973, p. 201; Eisenstadt, 1974). Deze studies bestuderen bijna nooit individuen maar voeren slechts analyses uit op landenniveau. Studies die onderzoek leveren naar individuele modernisering vormen een minderheid. Modernisatietheorieën hebben dus meestal betrekking op de verandering van staten en samenlevingen, er wordt amper gekeken naar kleinere sociale eenheden. Hiervan is Huntington, die landen en civilisaties als uitgangspunt neemt, een uitstekend voorbeeld van. Volgens Harrison (1988, p. 59) kunnen analyses daarentegen evenzeer uitgevoerd worden op bijvoorbeeld het niveau van dorpen, gemeenschappen of individuen, ... Door enkel landen als analyse-eenheid te nemen worden er twee fouten gemaakt.

Ten eerste, negeren modernisatietheoretici vaak de variatie tussen landen. Door alle niet-westerse samenlevingen enerzijds en alle westerse samenlevingen anderzijds radicaal in twee kampen op te delen houden modernisatietheoretici weinig rekening met de diversiteit binnen en tussen de verschillende landen (Inglehart & Welzel, 2005; Ish-Shalom, 2006). Daardoor komen ze mogelijks tot verkeerde conclusies. Er mag niet uit het oog worden verloren dat er ook grote variatie kan zijn tussen de verschillende westerse en Islamitische landen (Moaddel & Azadarmaki, 2002). De Islamwereld is niet zo homogeen als Huntington en andere westerlingen soms denken (Tibi, 1998; Pettersson, 2003; Zakaria, 2004; Hossein-Zadeh, 2005). Deze wereld strekt zich immers uit van Marokko tot Indonesië (Lewis, 2005). Over modernisering zijn er binnen de Islam uiteenlopende meningen. Langs de ene kant zijn er verschillende stemmen die de westerse moderne levenswijze radicaal verwerpen (Lewis, 2005). Zo is bijvoorbeeld volgens Mawdoedî, een islamitische ideoloog die belangrijk was voor de islamitische reveilbeweging na het kolonialisme, de westerse cultuur onverenigbaar met de islamitische op grond van fundamentele verschillen (Platti, 2003). De westerse maatschappij is volgens Mawdoedî gevestigd op 3 principes die in strijd zijn met de Islam: “(1) het nationalisme, waarbij de natie de ultieme grond is van legitimiteit, en niet de universele menswaardigheid gegrondvest in de eenheid van God; (2) de democratie, waarbij de wet afhangt van wisselende meerderheden gebaseerd op belangengroepen, en niet op het onderscheid tussen recht en onrecht; (3) de afwezigheid van godsdienst in staatszaken, waarbij in feite andere belangen in het spel zijn dan wat ethisch verantwoord is” (Platti, 2003, p. 181). Langs de andere kant zijn er in de Islamwereld heel wat stemmen die pleiten voor modernisering (Pettersson, 2003). De westerse macht en dominantie is er, volgens deze personen, enkel door hun drang naar kennis en deze moeten de moslims overnemen en gebruiken (Robinson, 2002). Dit geldt niet enkel voor de technologie, maar ook voor de politieke organisatie, het representatief democratisch systeem, ... (Hossein-Zadeh, 2005).

Voorbeelden hiervan zijn Sayyid Ahmad Khan die de grondlegger is van het islamitisch modernisme, Mustafa Kamal Atatürk die de eerste plannen uittekende van het moderne Turkije, en de Iraanse intellectuelen Mulkum Kahn en Agha Kjan Kermani die pleitten voor een modern onderwijsstelsel naar westers model,... Verder zijn er ook tal van islamitische auteurs die bij ons bekend zijn als vernieuwers zoals Ali Abderraziq, Fazlur-Rahman, Mohamed Talbi, Mohamed Mahmoud Taha, Mohamed Abed al-Jabiri, Mohamed Arkoun, Abu Zayd, Salih Akdemir, Tariq Ramadan... (De Ley, 2000). Maar ook in het westen is er diversiteit. Bijvoorbeeld, één van de opvattingen in het Westen is dat westerlingen als enigen ter wereld gesecculariseerd zijn, zoals besproken in 1.1.2]. Volgens verschillende studies is echter enkel Europa gesecculariseerd (Stark & Iannaccone, 1994; De Ley, 2005). Religie behoort in Europa veel meer tot de privé sfeer, terwijl in de andere delen van de wereld religie sterk aanwezig is in het maatschappelijke leven.

Ten tweede maakt Huntington, door enkel landen te bestuderen, een individualiseringsfout. Huntington beschouwt religie als de hoeksteen van een beschaving (1996, p. 47), religie wordt door hem dan ook als uitgangspunt genomen voor sociaalwetenschappelijk onderzoek. Hieruit kan geconcludeerd worden dat mensen sterk zullen verschillen als ze tot een andere religie behoren (Esmer, 2002, p. 3). In de praktijk voert Huntington echter zijn analyses uit op het niveau van landen om zo tot een afbakening van civilisaties te komen. Het niveau van het individu wordt compleet genegeerd. Hier maakt Huntington een zware fout aangezien binnen landen en civilisaties mensen kunnen wonen met verschillende religies. Een individualiseringsfout duidt erop dat uit de kenmerken van eenheden op een lager niveau, hier de religie van mensen, foutieve conclusies worden getrokken over de aggregaten van eenheden op hoger niveau, hier landen en civilisaties (Billiet & Waage, 2003, p. 95). Wanneer onderzoek naar individuele modernisatie er van uit gaat dat dit verband houdt met de civilisatie waarin mensen wonen, betekent dit dat religie op zich geen belangrijke factor is. Als er een verband is tussen de civilisaties en de vier moderne waarden, democratie, liberalisme, gelijkheid tussen geslachten en een positieve levensinstelling, betekent dit dat de omringende cultuur mensen stuurt in hun modernisatie. Christenen die in de Islamwereld wonen of moslims die in het Westen wonen verschillen dan niet van de andere inwoners van hun civilisatie. Aangezien civilisaties door Huntington afgebakend worden aan de hand van religies kan de vraag gesteld worden of mensen met verschillende religies niet verschillend zullen reageren op de moderne waarden. Met andere woorden, is het niet de cultuur verbonden aan een specifieke religie in plaats van de dominante cultuur in een civilisatie die verband houdt met individuele modernisering? Dit zou betekenen dat moslims en christenen, maar ook atheïsten, zullen verschillen in hun moderne waarden ongeacht de plaats waar ze wonen. Dat de Islamwereld dan verschilt van het Westen komt door

het feit dat in de eerste uiteraard meer moslims wonen. Ik ga er daarom vanuit dat niet de civilisatie waarin iemand woont bepalend is voor de moderne waarden die zij of hij meedraagt. Ik veronderstel eerder dat iemands religieuze overtuiging diens waarden en attitudes zal voorspellen.

Stelling 6: *Mensen verschillen in democratische en liberale ingesteldheid, gendergelijkheid en levensingesteldheid omdat ze een andere religie aanhangen.*

Stelling 7: *Versillen in moderne waarden tussen inwoners van de Islamwereld en het Westen kan verklaard worden doordat zij over het algemeen een andere religieuze overtuiging hebben.*

In feite zijn zelfs deze stellingen nog niet nauwkeurig genoeg omdat ze de diversiteit binnen religies negeren. Verschillende auteurs hebben reeds aangekaart dat ‘religie’ een westerse seculiere term is die werd ingevoerd bij het ontstaan van religiewetenschappen (Orye, 2001; P. Beyer, 2003). Sommigen onder hen gaan er zelfs vanuit dat ‘religie’ als concept werd uitgevonden in het kader van de westerse imperialistische uitbreidingen. Door religies te benoemen, bouwden kolonisten mechanismen en structuren om de bevolking te controleren. Het gebruik van het concept religie leidt er toe dat mensen in religieuze hokjes worden gestoken die in realiteit niet bestaan. Huntingtons opdeling van de wereld in beschavingen aan de hand van religie is volgens deze auteurs alleszins foutief en onrealistisch. In de analyse die volgt zal een opdeling worden gemaakt tussen het christendom en moslims. In feite gaat dit nog niet ver genoeg want binnen het Christendom en de Islam zijn er nog veel verschillende stromingen. Interpretaties van de Islam variëren sterk, er zijn discussies over wat Islam juist betekent en wat een moslim is (Wedeen, 2003). Denk hierbij maar bijvoorbeeld aan de opdeling tussen soennieten en sjiieten. Ook binnen het westerse Christendom kan een opdeling gemaakt worden, namelijk tussen katholieken en protestanten. Wegens gebrekkige data hieromtrent kan ik echter nu al meedelen dat er met deze diversiteit binnen de religies geen rekening zal worden gehouden in de analyses.

Hoofdstuk 3| Verklaringen voor waardenverschillen: Structuur

In hoofdstuk twee werd uitgelegd hoe Huntington, als toonbeeld van een dominante westerse visie op de verhouding tussen Islam en het Westen, een vrij weberiaanse kijk hierop heeft. Volgens hem speelt cultuur de belangrijkste rol om deze twee samenlevingen van elkaar te onderscheiden. Uit dit hoofdstuk zal echter blijken dat dit cultureel determinisme niet volstaat. Zoals reeds aangehaald in het eerste hoofdstuk is er ook een stroming die de nadruk legt op economische verhoudingen en de structuur van de samenleving. Uit het werk van andere theoretici, zoals dat van Parsons, zal echter blijken dat beide invalshoeken belangrijk zijn en moeten gecombineerd worden. Waarom dit zo is wordt uiteengezet in het eerste deel van dit hoofdstuk. Aangezien reeds in hoofdstuk 2 de focus werd gelegd op cultuur, zal de rest van dit hoofdstuk uitzoeken met welke structurele factoren nog moet worden rekening gehouden in de analyses. In het tweede deel wordt de focus gelegd op het werk van Inkeles. Deze sociale wetenschapper onderzocht welke factoren mensen doen moderniseren. Zijn besluit dat vooral onderwijs, beroep en woonplaats belangrijk zijn, biedt een ruimer kader binnen mijn onderzoek. Tenslotte wordt er in het derde deel opnieuw gewisseld van onderzoeksniveau en komen kenmerken van landen aan bod die een invloed kunnen hebben op de waarden die mensen met zich meedragen. Hierbij wordt vertrokken vanuit de theorie van Marx en de wereldsysteemtheorie. Hieruit zal blijken dat de ontwikkeling van verschillende landen niet veroorzaakt wordt door culturele verschillen maar door economische en politieke relaties tussen landen. De socio-economische situatie van een land bepaalt de kwaliteit en de aanwezigheid van de instellingen nodig voor individuele modernisatie. De redenering die wordt opgebouwd is dat de positie van een land in het wereldsysteem een belangrijke invloed heeft op de individuele modernisatie.

3.1| Een wisselwerking tussen cultuur en structuur?

Huntington is slechts een voorbeeld van één strekking in de modernisatietheorie, terwijl er in feite twee stromingen zijn (Inglehart, 1997, p. 67; Nabudere, 1997). Langs de ene kant is er de stroming die er van uit gaat dat cultuur de sturende factor is van economische en politieke leven en modernisatie. Huntington is hier een voorbeeld van. Langs de andere kant is er echter ook de

stroming die er van uit gaat dat de economische ontwikkeling de politieke en culturele kenmerken van een samenleving sturen. Deze school gaat dus eerder kijken naar de structuur van de samenleving en naar de economische verhoudingen tussen groepen en individuen. Een voorbeeld van deze stroming is het werk van Rostow (1960), één van de bekendste modernisatietheorieën. In dit artikel gaat Rostow er van uit dat er vijf fasen zijn in het moderniseringsproces. Deze fasen onderscheidt hij van elkaar op basis van economische kenmerken van de samenlevingen. Beide stromingen gaan er evenwel mee akkoord dat economisch en culturele verandering steeds samen gaan (Inglehart, 1997, p. 14). De vraag is echter of het economische dan wel culturele verschillen zijn die het best een verschil in modernisatie verklaren. Niet alleen in de theorie maar ook in de hoofden van de mensen komt deze tweedeling voor. Uit het onderzoek van de The Pew Global Attitudes Project (2006, p. 19) blijkt dat zowel westerlingen als Islamiëten het er, over het algemeen, over eens zijn dat moslimnaties economisch minder welvarend zijn dan het Westen, maar beide gemeenschappen verschillen van mening over de oorzaak van dit verschil (zoals te zien is in tabel 3). In de trend van Huntingtons thesis, leggen vele westerlingen de oorzaak van de achterstand bij de Islam als fundamentalistische religie. Met andere woorden, volgens hen ligt de oorzaak van de achterstand bij de Islamitische cultuur zelf. Moslims leggen daarentegen de schuld voor hun economische achterstand bij de politiek die de westerse landen voeren tegenover hen. Volgens hen bevindt de Islamwereld zich dus in een economisch inferieure positie ten opzichte van het Westen als gevolg van de westerse buitenlandse politiek.

Verschillende auteurs gaan er tegenwoordig van uit dat deze monocausale verklaringen niet meer volstaan (Eisenstadt, 1974; Harrison, 1988, p. 9; Giddens, 1993, p. 660-2 e.v.; Inglehart, 1997, p. 10; al-Braizat, 2002). Modernisatie of sociale verandering kan niet verklaard worden vanuit één aspect van de samenleving. Cultuur, economie en politiek zijn allen evenwaardige en essentiële kenmerken van een samenleving (Parsons, 1977a, 1977b; Inglehart, 1997, p. 10-1; Welzel & Inghelhart, 2005, p. 4). Structurele en culturele factoren ‘co-variëren’ volgens Welzel & Inglehart (2005, p. 5). Door hun invloed op het gedrag van mensen beïnvloeden ze ook elkaar onderling. Deze covariatie is echter niet perfect en de beide factoren moeten daarom ook strikt uit elkaar worden gehouden. Uit de studies van Inglehart (Inglehart, 1997; Inglehart & Baker, 2000; Inglehart, 2005) blijkt dat de waarden die mensen met zich meedragen samen evolueren met de economische situatie van een land, daarnaast toont hij ook dat ieder land haar eigen pad volgt als gevolg van verschillen in de culturele erfenis. Zowel de culturele erfenis als de economische ontwikkeling spelen volgens Inglehart (2005) een rol in waardensystemen. Dit geldt ook voor het verschil tussen islamitische en westerse samenlevingen. Waarom zowel de structuur als de cultuur van een samenleving belangrijk zijn kan verklaard worden aan de hand

van het werk van Talcott Parsons rond sociaal handelen. Ook Parsons stelde met zijn theorie de twee perspectieven, langs de ene kant het positivistisch perspectief dat de rol van cultuur negeert en langs de andere kant het idealistisch perspectief dat de rol van de omgeving negeert, aan de kaak (Toby, 1977, p. 2).

Tabel 3: Oorzaken van economische achterstand in de Islamwereld volgens de publieke opinie in verschillende landen

	Wat is de oorzaak van de economische achterstand in de Islamwereld?	
	Politiek van V.S.A. en het Westen	Islam- fundamentalisme
V.S.A.	14%	32%
Groot Britannië	22%	32%
Spanje	33%	42%
Frankrijk	27%	43%
Duitsland	20%	53%
Rusland	36%	41%
Spaanse Moslims	46%	6%
Britse Moslims	36%	10%
Franse Moslims	48%	21%
Duitse Moslims	33%	19%
Indonesië	47%	11%
Egypte	59%	14%
Jordanië	66%	19%
Pakistan	24%	10%
Turkije	48%	9%

Bron: The Pew Global Attitudes Project, 2006

Volgens Parsons (1966, p. 8) wordt het handelen van een persoon beïnvloed door de omgeving. Een fundamenteel uitgangspunt in Parsons' theorie over sociaal handelen is dat de structuur van sociale systemen wordt bepaald door hun omgeving. Het systeem is het geheel van sociaal handelen van de mensen. De omgeving van een persoon bestaat enerzijds uit handelingen van andere personen en anderzijds uit niet-handelende elementen. Ten eerste hebben de handelingen van personen in iemands omgeving dus invloed op diens gedrag. Mensen behoren echter nooit tot slechts één sociale groep (Hitlin, 2003; Hofstede & Hofstede, 2005). Er zijn talrijke kenmerken die de basis kunnen leggen van groepsvorming. Zo kan religie zo'n kenmerk zijn, maar ook het onderwijs, de woonplaats, ... Ieder van deze groepen heeft eigen bijhorende attitudes en praktijken. Personen bezitten dus culturele kenmerken van verschillende groepen waartoe ze behoren. In het kader van deze thesis betekent dit dat er, naast religie, een onderscheid moet worden gemaakt tussen de verschillende soorten groepen waartoe mensen

behoren om de oorsprong van moderne waarden die ze meedragen te achterhalen. Ten tweede wordt onze persoonlijke identiteit niet enkel bepaald door lidmaatschap van verschillende groepen mensen, ze wordt ook bepaald door de rolverwachtingen binnen de sociale structuur (Hitlin, 2003). Parsons (1966, p. 8) ging er van uit dat het sociaal handelen van een persoon ook wordt beïnvloed door niet-handelende elementen. Deze niet-handelende elementen bestaan onder andere uit, wat Parsons noemt, de ultieme realiteit, een geheel van symboliek die de sociale organisatie van een samenleving of dus de structuur legitimeert. De plaats die iemand inneemt in de structuur van de samenleving zal ook samenhangen met zijn of haar sociale handelen en de waarden die zij of hij aanneemt. Zo is er bijvoorbeeld al heel wat onderzoek gebeurd dat aantoonde dat verschillende beroepen met dezelfde status, als indicator van verschillende sociale posities, samen gaan met een bepaalde beroepscultuur (zie bijvoorbeeld de arbeiderscultuur in Pearlman & Kohn, 1966; Willis, 1977).

Parsons ziet sociale evolutie en modernisatie als een ontwikkeling waarbij een differentiatie optreedt tussen verschillende systemen en subsystemen in de samenleving (Parsons, 1966, p. 21-4; , 1977b; Toby, 1977). Parsons beschouwt de samenleving, een geheel van sociaal handelen, als één systeem. Dit systeem is onderverdeeld in vier grote subsystemen, het bekende AGIL-schema, die elk een functie en doelstelling hebben in de samenleving. Deze 4 subsystemen worden op hun beurt opnieuw opgedeeld in verschillende kleinere subsystemen, enzovoort ... Om te ontwikkelen zijn er in de samenleving nieuwe subsystemen nodig die meer aangepast zijn aan de sociale omgeving. De samenleving ondergaat een differentiatie, sociale evolutie houdt dus een verandering in van de sociale structuur. Één van de voorwaarden voor deze verandering in de sociale structuur is echter dat de cultuur van een samenleving mee verandert. De cultuur moet de verscheidenheid aan subsystemen, functies en doelstellingen legitimeren die door de differentiatie steeds groter in aantal worden. Het waardensysteem van de samenleving moet dus samen met de structuur veranderen. Het vertrekpunt van Parsons was evenwel dat deze verandering afhankelijk is van de sociale omgeving, met andere woorden samenlevingen met een verschillende sociale omgeving zullen op een andere manier evolueren. Hieruit kan opnieuw besloten worden dat verschillen tussen samenlevingen niet betekent dat één van de twee niet in de zelfde mate geëvolueerd is als de andere, integendeel. Volgens velen ging ook Parsons' theorie over sociale evolutie uit van een eurocentrische en westerse visie. Dit is niet het geval. Parsons gaat er namelijk van uit dat samenlevingen kunnen moderniseren zonder dat ze de Europese of westerse cultuur hoeven over te nemen (Parsons, 1977a, p. 226-8). Parsons haalt hier Japan aan als voorbeeld. Dit land heeft een moderne structuur geïntegreerd in haar industrie, onderwijs en democratie maar ze heeft daarnaast ook haar Japanse culturele eigenheid behouden. Ook moeten

samenlevingen volgens Parsons dus niet door dezelfde fasen als het Westen om tot ontwikkeling te komen (Harrison, 1988, p. 37). Parsons stelt zich dan ook vragen bij het rolmodel van de westerse samenlevingen in het debat rond modernisatie (Parsons, 1977a).

Besluitend kan dus gesteld worden dat de waarden en normen die mensen aannemen afhankelijk zijn van verschillende personen, gebeurtenissen en elementen die voor komen in hun omgeving. Naast religie moet er ook gekeken worden naar andere kenmerken van mensen die er toe leiden dat ze met een andere omgeving in contact komen. In het volgende punt zullen drie kenmerken van mensen zelf, die belangrijk blijken te zijn voor het onderwerp van deze thesis, dieper worden behandeld. Onder de daaropvolgende titel worden dan weer kenmerken van de samenleving waarin personen zich bevinden uitvoerig behandeld.

3.2| Individuele kenmerken

Er moet op zoek gegaan worden naar andere factoren naast religie die samenhangen met de mate waarin iemand moderne waarden met zich meedraagt. In de literatuur komen steeds drie factoren naar voor die een invloed uitoefenen op de individuele modernisatie van mensen. Deze zijn het genoten onderwijs, de aard van iemands werk en de plaats (stad of platteland) waar iemand woont of grotendeels vertoeft. (Feldman & Christopher, 1966; Inkeles, 1969; , 1983, p. 52 e.v.; Jones & Grupp, 1985). Niet toevallig zijn dit drie factoren die sterk samenhangen met de economische ontwikkeling van een land. Hoe rijker een land is, hoe meer onderwijs het kan voorzien, hoe moderner haar bedrijven zullen zijn en hoe meer mensen er zullen wonen in de rijkere steden dan op het armere platteland. De aanwezigheid van deze drie factoren zou gepaard gaan met een afname van traditionele waarden, geloof en gedrag en zo bijdragen tot individuele modernisering. Onderwijs blijkt hierbij de belangrijkste prediktor te zijn. Vooral in het werk van Inkeles komen deze thema's aan bod (Inkeles, 1969; Inkeles & Smith, 1974; Inkeles, 1983). In hoofdstuk één werd Inkeles' beeld van de moderne mens reeds uit één gezet. In tegenstelling tot Huntington, die modernisatie op het niveau van cultuur en instituties onderzoekt, benadert Inkeles modernisatie op het niveau van het individu (Inkeles & Smith, 1974, p. 16). Ook volgens Inkeles wordt modernisatie immers te veel op institutioneel niveau onderzocht en negeert het de individuen. Het verschil tussen Inkeles en Huntington is dat Inkeles geen opdeling maakt tussen verschillende landen of civilisaties. Hij blijft gefocust op individuen en gaat er van uit dat in elk land moderne mensen aanwezig zijn. Het concept van de moderne mens is toepasbaar over de grenzen heen. De kenmerken van de moderne mens gelden volgens Inkeles in alle landen en zijn als dusdanig ook in alle landen terug te vinden. Dit feit maakt het dus mogelijk om ook over de

grenzen heen vergelijkingen te maken over de aanwezigheid van kenmerken van individuele modernisatie. In zijn werk toont Inkeles aan hoe onderwijs, beroep en woonplaats de factoren zijn die de individuele modernisatie bepalen.

3.2.1| Onderwijs

Het wordt algemeen aangenomen dat het onderwijs één van de belangrijkste factoren is die de attitudes, het gedrag en waarden van een persoon bepalen (Inkeles, 1969, p. 212; Inkeles & Smith, 1974, p. 133; Inkeles, 1983, p. 53; Moaddel & Azadarmaki, 2002). Resultaten uit verschillende studies tonen aan dat hoe meer onderwijs iemand heeft genoten, des te meer zij of hij blijk zal geven van individuele modernisatie (Feldman & Christopher, 1966; Inkeles & Smith, 1974, p. 133 e.v.).

Waarom draagt onderwijs bij tot individuele modernisatie? Volgens Inkeles & Smith is de school een plaats waarin een groot deel van de socialisatie van een kind plaats grijpt (Inkeles & Smith, 1974, p. 140-3; Inkeles, 1983, p. 54-6). De school is niet de enige socialiserende institutie, socialisatie grijpt natuurlijk ook plaats in het gezin. De school mag echter niet louter gezien worden als een plaats met enkel formele academische activiteiten. Op school komen ook andere processen aan bod die een voorbeeld voorspiegelen voor modernisatie. Zo biedt de school een kader van onpersoonlijke, rationele regels waarmee leerlingen moeten leren omgaan. Daarnaast leert de school aan de kinderen om hun tijd zorgvuldig te plannen door het vaste dagschema, het leerplan, ... Bovendien is de leerkracht een voorbeeld voor het zoeken naar nieuwe informatie, het luisteren naar anderen, het vormen van opinies, ... Kortom de school is volgens Inkeles & Smith een plaats waar verschillende kenmerken van de moderne mens worden aangeleerd. Verschillende studies hebben dan ook een samenhang tussen onderwijs en modernisatie gevonden (Feldman & Christopher, 1966; Inkeles & Smith, 1974). Dit leidt tot de volgende stelling:

Stelling 8: *Mensen verschillen in hun moderne waarden omdat ze verschillen in genoten onderwijs. Wie langer naar school is geweest, zal moderner reageren.*

Concreet voor deze thesis betekent dit ook dat de verschillen tussen de islamitische en de westerse civilisatie of tussen islamieten, christenen en atheïsten misschien kunnen verklaard worden door verschillen in het genoten onderwijs. Met andere woorden, verschillen in waarden die mensen met zich meedragen, kunnen dan niet verklaard worden door verschillen in cultuur maar door verschillen in onderwijs. Barro & Lee (1993) maakten een vergelijking tussen

verschillende landen wat betreft het aantal inwoners dat afstudeert in het lagere en het middelbare onderwijs tussen 1960 en 1985. Hieruit blijkt dat deze leeftijd veel hoger ligt in westerse landen dan in ontwikkelingslanden, waaronder de islamlanden. Dit betekent dat in het algemeen volwassen moslims en westerlingen vandaag dus verschillen in het aantal jaren dat ze vroeger school hebben gelopen. Dit geeft de volgende stellingen:

Stelling 9: *Moderne waardenverschillen tussen inwoners van de islamitische en westerse civilisatie kunnen verklaard worden door verschillen in hun opleidingsniveau.*

Stelling 10: *Moderne waardenverschillen tussen de religies kunnen verklaard worden doordat hun beoefenaars verschillen in opleidingsniveau .*

3.2.2| Beroep

Naast het onderwijs, wordt door Inkeles ook het beroep als een moderniserende factor beschouwt (zie ook Inkeles, 1969, p. 213; Inkeles & Smith, 1974, p. 154 e.v.; Inkeles, 1983, p. 59 e.v.). De reden waarom beroep gezien wordt als een determinant heeft te maken met de omgeving waarin iemand werkt. In verschillende omgevingen zullen mensen in verschillende mate in contact komen met moderne zaken. Zo zal een traditionele landbouwer minder in contact komen met technologie dan een arbeider in een fabriek of een bediende op kantoor. Inkeles ziet “the factory as a school in modernity” (Inkeles & Smith, 1974, p. 154; Inkeles, 1983, p. 57). Het gebruik van het woord ‘factory’ kan hierbij volgens mij gemakkelijk verruimd worden door de term ‘bedrijf’. Het zijn immers de kenmerken van de werkplek die volgens Inkeles een belangrijke rol spelen. In het werk van Inkeles wordt vooral gefocust op de verschuiving van beroepen in de primaire sector naar de secundaire sector. Modernisering betekent echter ook dat de tertiaire sector sterk aan belang wint. Daarnaast moeten deze verschuivingen ook gezien worden in het kader van een verandering van een subsistence-economy naar een kapitalistische economie.

Volgens Inkeles & Smith (1974) vereist de werkvloer verschillende basisprincipes die bijdragen tot individuele modernisatie. Deze principes vertonen gelijkenissen met de socialisatieprocessen die mensen ondergaan in het onderwijs zoals hierboven besproken. Zo vereist het werk in een bedrijf degelijke planning en structuur. Het productieproces staat in het teken van efficiëntie. Dit proces is een voorbeeld voor de werknemers om hun eigen leven te organiseren. Daarnaast worden in bedrijven vaak grondige veranderingen en innovaties

doorgevoerd opdat ze concurrentieel zouden blijven. Ze leren hun werknemers omgaan met plotse en drastische veranderingen. Het bedrijf moet ook openstaan voor nieuwe technologieën en innovaties om de productie nog meer te kunnen verhogen. Deze open houding tegenover veranderingen spiegelt zich volgens Inkeles & Smith ook af op de werknemers. Bovendien leert de werknemer in een bedrijf respect op te brengen tegenover haar of zijn collega's. Dat is nodig opdat het bedrijf aan een maximale capaciteit kan produceren. Enkel via een goede arbeidsverdeling waarin ieder een taak heeft die gerespecteerd wordt door de anderen, wordt de maximale capaciteit behaald.

Net zoals bij onderwijs kan hier opnieuw onderzocht worden of het beroep samenhangt met verschillen in moderne waarden die mensen met zich meedragen en of deze relatie ook het verband verklaart tussen de civilisaties of religies en de waardenverschillen. Beroep moet hierbij gezien worden als een kenmerk dat iets vertelt over ervaringen die mensen hebben in het dagdagelijkse leven. Volgende stellingen worden naar voor geschoven:

Stelling 11: *Mensen zullen moderner of traditionelere waarden hebben afhankelijk van het beroep dat ze uitoefenen.*

Stelling 12: *Moderne waardenverschillen tussen de inwoners van de islamitische en westerse civilisatie kunnen verklaard worden doordat hun inwoners sterk verschillen in de beroepen die ze uitoefenen.*

Stelling 13: *Moderne waardenverschillen tussen de aanhangers van verschillende religieuze overtuigingen kunnen verklaard worden doordat zij over het algemeen verschillende beroepen uitoefenen.*

3.2.3| Woonplaats

Als derde factor wordt de plaats waar mensen wonen, naar voor geschoven als een invloed op individuele modernisatie. Mensen die in de stad wonen verschillen van mensen op het platteland (Inkeles & Smith, 1974, p. 216 e.v.). Mensen op het platteland blijken traditioneler te zijn en mensen die in steden wonen eerder modern (Feldman & Christopher, 1966, p. 381).

Inkeles & Smith verklaren dit fenomeen aan de hand van de ervaring die mensen opdoen door het leven in de stad (Inkeles & Smith, 1974). De stad wordt beschouwd als een broeinest van modernisering. Hoe meer iemand in aanraking met de stad komt, des te moderner deze persoon zich volgens Inkeles zal gedragen. De oorzaak hiervan is dat de meeste moderniserende

instituties zoals de school, de fabriek, de massamedia, ... vooral in de stad geconcentreerd zijn. Deze instituties zijn een voorbeeld voor mensen om om te gaan met modernisatie. Bovendien kunnen mensen zich een hogere levensstandaard veroorloven dankzij de modernisering, die voornamelijk in de stad tot uiting komt. Ten slotte worden mensen in de stad geconfronteerd met veel complexere sociale relaties dan op het platteland. Door de hoge bevolkingsdichtheid in urbane gebieden worden contacten met andere mensen anoniemer en moeten mensen eveneens rekening houden met een groter aantal onbekende personen. Wie in de stad leeft wordt verondersteld zich aan te passen om hier ook mee om te kunnen gaan. Dit leidt tot een gedragswijziging van mensen in de stad tegenover mensen op het platteland, wat stedelingen moderner maakt.

Het onderzoek van Inkeles & Smith wees evenwel uit dat de invloed van de stad op individuele modernisering niet de belangrijkste factor is (Inkeles & Smith, 1974). Het lijkt eerder een klein effect te hebben of zelfs een spurieus effect: Onderwijs en beroep zijn belangrijker oorzaken van individuele modernisatie dan de woonplaats. Het verband tussen woonplaats en moderne waarden zou zelfs verklaard kunnen worden door onderwijs en beroep. Toch wordt de woonplaats mee in de analyse betrokken, hieruit zal dan blijken of het verband van de woonplaats, gecontroleerd voor onderwijs en beroep, al dan niet een rol speelt. De volgende drie stellingen zijn dan ook analoog met de stellingen van beroep en onderwijs:

Stelling 14: *Mensen die in de stad wonen zullen beter scoren op vier moderne waarden dan mensen die op het platteland wonen.*

Stelling 15: *Er zijn moderne waardenverschillen tussen de inwoners van de islamitische en westerse civilisatie omdat deze twee verschillen in urbanisatiegraad.*

Stelling 16: *Moderne waardenverschillen tussen de aanhangers van religieuze overtuigingen kunnen verklaard worden doordat ze verschillen in de plaats waar ze wonen.*

3.3| Kenmerken van de samenleving

Het werk van Marx heeft geleid tot een aparte categorie van moderniseringstheorieën die ontwikkeling en onderontwikkeling van samenlevingen en de oorzaken hiervan gaan bestuderen, namelijk de wereldsysteemtheorieën (Harrison, 1988; Martinelli, 2005, p. 69). Deze theorieën

bieden een alternatief voor de modernisatietheorie. De ontwikkeling van landen wordt in deze theorieën gezien in het licht van hun positie in de wereld en de onderlinge relaties tussen de landen. Net zoals de positie van het individu in de samenleving een invloed kan hebben op diens waarden, kan dit ook gelden voor de positie in de wereld van het land waarin iemand woont. Er moet dus ook gekeken worden naar de context, de situatie waarin mensen leven en de geschiedenis en ontwikkeling van het land waarin ze wonen.

3.3.1| Marxisme en sociale verandering

Marx was één van de eersten die een theorie opstelde waarbij niet cultuur centraal werd gesteld, maar waar de structuur van de samenleving als uitgangspunt werd genomen (Feldman & Christopher, 1966, p. 382; Poulantzas, 1982; Abrahamson, 1990, p. 179; Giddens, 1993, p. 707; Seidman, 2004, p. 26 e.v.). Op deze manier was hij de grondlegger van een nieuwe stroming in de sociale theorie, één waarin ook gekeken wordt naar de sociale condities waarin cultuur en betekenissen ontstaan. Marx ging uit van een materialistisch perspectief waarbij sociale verandering ontstaat door het conflict tussen verschillende sociale belangen en sociale ongelijkheid (Seidman, 2004). In tegenstelling tot Weber ging Marx uit van een economisch deterministisch beeld op de samenleving (Inglehart, 1997, p. 9).

Volgens Marx kan de samenleving worden opgedeeld in een onderbouw en een bovenbouw (Fulcher & Scott, 2003, p. 29). De economie en de klassenstructuur behoren tot de onderbouw van de samenleving. Zij bepalen de constructie van een samenleving omdat ze een bepaalde productiewijze vertegenwoordigen waarop de samenleving is opgebouwd. De culturele, juridische en politieke kenmerken van een samenleving behoren tot de bovenbouw. Deze wordt volledig bepaald door de onderbouw. Immers, omdat economische behoeften prioritair zijn zal het economisch systeem van een samenleving (de onderbouw) alle andere sociale activiteiten bepalen in de bovenbouw.

Marx ging er niet van uit dat de cultuur van de samenleving diens structuur bepaalt omdat het het menselijke denken, geloof, waarden en normen voort brengt (Seidman, 2004). Hij verwerpt niet dat de mens rationele wezens zijn, maar volgens hem lijkt cultureel determinisme één ding te vergeten, namelijk dat de mens ook een deel is van de natuur. We mogen niet negeren dat onze geest gevangen zit in een lichaam dat materiële noden heeft. Om te voorzien in deze materiële noden transformeert de mens de natuur om te kunnen overleven. De mens creëert zijn eigen natuur door middel van arbeid of productie. Volgens Marx moet deze productie en de productiewijze het startpunt zijn van sociale theorieën over de samenleving:

“My inquiry led me to the conclusion that neither legal relations nor political forms could be comprehended whether by themselves or on the basis of a so-called general development of the human mind, but that on the contrary they originate in the material conditions of life...” (Marx, 1982, p. 37)

Dit uitgangspunt wordt aangeduid met de term ‘historisch materialisme’ (Fulcher & Scott, 2003, p. 30; Seidman, 2004). Binnen dit materialistische uitgangspunt krijgt vooral de dynamiek tussen de sociale klassen in het productieproces een prominente rol (Kivisto, 2004; Seidman, 2004). Er moet nagegaan worden waarin de verschillende sociale klassen van elkaar verschillen in een samenleving en wat hiervan de gevolgen zijn.

“The changes in the economic foundation lead sooner or later to the transformation of the whole immense superstructure. In studying such transformations it is always necessary to distinguish between material transformation of the economic conditions of production, which can be determined with the precision of natural science, and the legal, political, religious, artistic, or philosophic – in short, ideological forms in which men become conscious of this conflict and fight out.” (Marx, 1982, p. 38)

Vooraf de interesses van de hogere sociale klassen als een belangrijke sociale kracht krijgen hierbij aandacht. Marx ging er van uit dat de immense economische macht van de hogere klassen hen de mogelijkheid geeft om de vorm van politieke, culturele en sociale instituties en de sociale verandering van een samenleving te bepalen (Abrahamson, 1990, p. 180). De belangrijkste verandering in de moderne samenleving is voor Marx de opkomst van het kapitalisme (Giddens, 1993). Dit kapitalisme definieert hij in termen van de klassenstrijd. Zij die kapitaal bezitten domineren de samenleving in functie van hun eigen belangen. Het kapitalisme moet daarom het uitgangspunt zijn bij het bestuderen van de samenleving. Hoewel Marx veel belang hecht aan economische verhoudingen tussen klassen, moet er wel worden op gewezen dat de economie niet de basis vormt van Marx’s studies (Poulantzas, 1982). Wel de structuur van samenleving moet als uitgangspunt worden genomen voor analyses. Naast economische verhoudingen tekent de structuur zich ook af in de politieke en ideologische verhoudingen. Het politieke en ideologische zijn eveneens belangrijke factoren. Samen met de economie kunnen zij een beeld geven van de structuur van de samenleving. Uit het werk van Marx kan één relevante conclusie getrokken worden, namelijk dat er ook moet gekeken worden naar de socio-economische en politieke context wanneer de sociale werkelijkheid, sociale verhoudingen en modernisatie bestudeerd worden.

3.3.2| Economische ontwikkeling

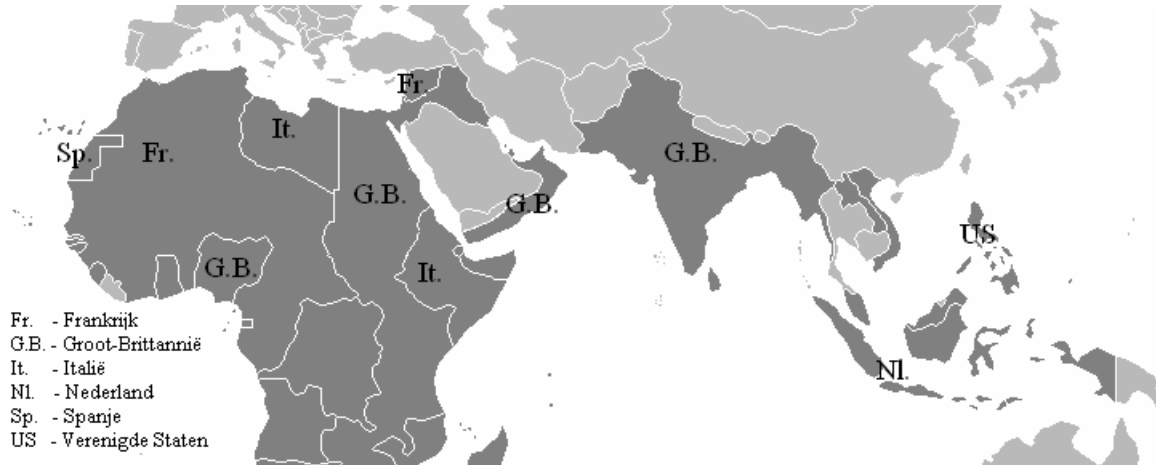
Verskillende theoretici vertrekken vanuit de ideeën van Marx om verhoudingen tussen landen te analyseren (Harrison, 1988; Martinelli, 2005, p. 69). Hierbij wordt Marx' idee over de klassenstrijd overgenomen en verruimd naar het niveau van landen. Volgens deze theoretici bestaan er landen die de macht hebben om de structuur van de wereld te bepalen ten koste van anderen (cfr. de hogere klasse). Een opmerking die soms wordt gemaakt op Huntington is dat hij geen rekening houdt met de specifieke historische processen en machtsrelaties (Wedeen, 2003). Deze kunnen aan de basis liggen van het hedendaags religieus radicalisme en verzet tegen modernisatie in de Islamwereld.

Auteurs van onderontwikkelingstheorieën achten het westers kapitalisme verantwoordelijk voor de onderontwikkeling van bepaalde landen (Harrison, 1988). De oorzaak van armoede moet gezocht worden bij koloniserende mogendheden ten tijde van het kolonialisme in de 19de en 20ste eeuw. Deze dwongen een afvloeiing van de surpluswaarde van de arbeid af van de gekoloniseerde landen omdat de autochtone bevolking werd tewerkgesteld in bedrijven onder leiding van westerse bedrijfsleiders. Hierdoor verarmden de 3de wereld steeds meer in vergelijking met de westerse landen. Dat sommige moslims niet meegaan met de moderniteit heeft volgens hen niets te maken met de Islam op zich, de oorzaak hiervan moet gezocht worden bij de confrontatie tussen de Islam en de Europese imperialistische en koloniale overheersing (Filali-Ansary, 2005a; Hossein-Zadeh, 2005; Lewis, 2005). Vele van de hedendaagse islamitische landen waren tot voor kort immers Europese kolonies, zoals te zien in figuur 3. Vooral Groot-Brittannië en Frankrijk speelden hierin een grote rol, maar ook Italië had met Libië en Ethiopië, en Nederland met Indonesië, kolonies in de islamitische wereld. Als gevolg van het kolonialisme staan de Islamlanden volgens deze theoretici in een economisch zwakkere positie ten opzichte van de westerse landen. Dit kan verklaren waarom Moslims moeilijker moderne waarden aannemen.

De eerste helft van de 20ste eeuw was een periode van dekolonisatie, maar dit betekende volgens sommige theoretici nog niet dat de kolonies ook onafhankelijk werden. De koloniale inferioriteit werd vervangen door andere vormen van afhankelijkheid, vooral van de USA deze keer, als gevolg van de globalisatie (Wedeen, 2003). Tijdens deze periode ontstonden dan ook nieuwe theorieën die in het verlengde lagen van de onderontwikkelingstheorieën, de dependencia- en wereldsysteemtheorieën (Harrison, 1988; Slater, 1993; Martinelli, 2005, p. 69). Het Westen had volgens deze theoretici haar macht over de rest van de wereld enkel verloren in theorie, niet in de praktijk (Nabudere, 1997, p. 206-7). De kerngedachte is dat de onderontwikkeling van

bepaalde gebieden, de 3de wereld, samengaat met de overontwikkeling van ander gebieden, het Westen, door een mechanisme van ongelijk ruil (Tromp, 1988, p. 5). De relatie tussen het Westen en de Derde Wereld blijft er één van uitbuiting, oppressie en economische afhankelijkheid (Slater, 1993, p. 429; Mahutga, 2006, p. 1864). Één van de bekendste namen onder deze theorieën is deze van Immanuel Wallerstein.

Figuur 3: Kaart van de kolonies begin tot midden 20ste eeuw

In tegenstelling tot de fragmentarische visie van Huntington analyseert Wallerstein de wereld als één samenhangend systeem, een wereldsysteem (Wallerstein, 1974, 1979). Huntington ziet de wereld als een samenstelling van delen die sterk van elkaar verschillen. Deze verschillen zullen volgens hem leiden tot conflicten. Wallerstein houdt er daarentegen een heel andere visie op na (Wallerstein, 1974, 1979; Tromp, 1988), voortbouwend op de marxistische traditie (Martinelli, 2005, p. 71). Het uitgangspunt van Wallersteins studie is het moderne kapitalistisch wereldsysteem dat opgang heeft gemaakt sinds de 15de eeuw. Het wereldsysteem bestaat niet louter uit de som van verschillende regio's, in het wereldsysteem maken de verschillende regio's eerder deel uit van één totaallogica, de kapitalistische wereldeconomie. Het wereldsysteem is de grootst mogelijke analyse-eenheid in de sociale werkelijkheid (Tromp, 1988, p. 11; Martinelli, 2005, p. 72). De kapitalistische wereldlogica leidt echter niet tot één globale entiteit in evenwicht, maar tot een opdeling van de wereld in verschillende soorten economische gebieden. Wallerstein neemt de ideeën van Marx over wanneer deze zegt dat wie de economie beheert de macht heeft over de rest (Tromp, 1988; Martinelli, 2005). In het wereldsysteem van Wallerstein staan bepaalde landen economisch sterker dan de rest en bezitten daarom ook de macht beslissingen te nemen over deze andere landen (Tromp, 1988; Martinelli, 2005; Mahutga, 2006). Deze landen noemt Wallerstein het centrum. Het centrum heeft haar rijkdom te danken aan

economische relaties met andere landen die enkel positief uitdraaien voor het centrum. Voor de andere landen draaien deze relaties negatief uit waardoor hun economie verzwakt. Deze landen noemt Wallerstein de periferie. Landen in de periferie zijn afhankelijk van en worden gedomineerd door de landen in het centrum. De kernlanden hebben structurele voordelen over periferielanden omdat ze in staat zijn hun handel te beperken en deze te laten uitdraaien in hun eigen voordeel (Mahutga, 2006, p. 1866). Naast het centrum en de periferie onderscheidt Wallerstein nog een derde categorie landen, de semi-periferie. De semi-periferie valt tussen de periferie en het centrum. Langs de ene kant is het afhankelijk van de kern, langs de andere kant is het wel dominant over de periferie (Kick & Davis, 2001, p. 1563).

Volgens Parsons zijn er verschillen in moderniteit tussen landen door hun rol die ze spelen in het wereldsysteem (Parsons, 1977a, p. 229). Factoren als onderwijs, arbeid, urbanisatie, ... worden grotendeels beïnvloed door de economische situatie binnen een land, dit moet dus ook in rekening worden gebracht. De dependencia- en de wereldsysteemtheorieën leren dat de oorzaak hiervan niet culturele verschillen zijn. Het zijn de economische relaties tussen landen die er toe leiden dat sommige landen hoge economische ontwikkeling kennen en anderen dan weer niet. Dit geldt ook voor de relaties tussen het Westen en de Islamwereld. Verschillende studies tonen aan dat landen inderdaad kunnen opgedeeld worden in een centrum, een periferie en een semi-periferie (D. Smith & White, 1992; Mahutga, 2006). De moslimlanden bevinden zich hierbij vooral in de armere kant van de semi-periferie terwijl de westerse landen zich eerder in de kern bevinden of tegen de kern aanleunen. Dit betekent dat de Islamlanden niet behoren tot de armste landen in de wereld maar dat ze, volgens de wereldsysteemtheorie, toch grotendeels economische gedomineerd worden door de rijkere westerse kernlanden. De handel van de landen in de periferie en de semi-periferie wordt volgens Wallerstein gedomineerd door de kernlanden. Periferielanden zullen praktisch enkel handel voeren met kernlanden, zelfs als ze geografisch dicht bij andere periferielanden liggen. Dit wordt bevestigd door verschillende empirische studies (zie o.a. D. Smith & White, 1992; Van Rossem, 1996; Salisbury & Barnett, 1999; Kick & Davis, 2001; Mahutga, 2006).

3.3.3| Sociale ontwikkeling

De economische ontwikkeling van een land vindt ook haar weerspiegeling in de verspreiding van massamedia (Inkeles & Smith, 1974, p. 144 e.v.). De blootstelling aan massamedia leidt tot individuele modernisatie. Het feit dat in de meer ontwikkelde landen massamedia meer verspreid is zorgt er volgens Inkeles dus voor dat hun bevolking ook moderner is. Massamedia is echter

eerder een intermediaire dan een fundamentele oorzaak voor individuele modernisatie. Mensen kunnen immers zeer selectief omgaan met massamedia en zullen daardoor geneigd zijn de media te gebruiken die geen conflict vertonen met hun overtuigingen. Massamedia zullen dus nauwelijks drastische veranderingen teweeg brengen in iemands gedrag en attitudes. Massamedia is daarentegen wel een fenomeen dat deze moderne reflex versterkt en robuuster maakt. De media brengt immers voortdurend informatie over verschillende aspecten van het moderne leven, ze leveren nieuwe ideeën aan, confronteren mensen met andere opinies, maken gebruik van nieuwe technologie en wetenschap, ...

Omdat het gebruik van massamedia niet enkel een beeld geeft van de economische maar ook van de sociale situatie in een land, is het aangeraden deze ook in de analyse op te nemen. Ik ga er hierbij van uit dat de massamedia veel meer verspreid is in het Westen dan onder in de moslimlanden. De analyses zullen uitwijzen of deze veronderstelling terecht is.

3.3.4| Politieke ontwikkeling

Naast de socio-economische situatie blijkt uit de literatuur dat ook de politieke situatie in de betrokken landen mee in rekening moet worden gebracht. Naast de socio-economische ontwikkeling zou de politieke situatie van een land ook in belangrijke mate het gedrag en de attitudes van mensen bepalen (al-Braizat, 2002, p. 7; Welzel & Inghelhart, 2005). Meer bepaald zou het verschil in kansen en opportuniteiten voor de gewone bevolking om mee te spelen in het politieke spel hierbij een belangrijke factor zijn. Zo hebben Moaddel & Azadarmaki (2002) bijvoorbeeld reeds een correlatie vast gesteld tussen de variatie in religiositeit tussen mensen en de variatie in het type van regime in een land. Brown (1999) ondervindt dan weer in zijn studies dat democratische landen meer belang zullen hechten aan onderwijs dan landen met autoritaire regimes. Het gevolg hiervan is dat in democratische landen meer kinderen onderwijs zullen volgen. In punt 3.2.1| werd reeds uiteen gezet hoe het onderwijs een invloed kan hebben op de individuele modernisatie van mensen.

Westerse auteurs beschouwen islamitische landen vaak als ondemocratisch (Tessler, 2002a), maar ook bij islamitische auteurs kan deze visie worden terug gevonden, zoals blijkt uit het volgend citaat van al-Braizat:

“The apparent pattern of regimes’ behaviour in many Arab Middle Eastern countries is that they use a democratic discourse to justify undemocratic practices”
(al-Braizat, 2002, p. 13).

Dit betekent echter nog niet dat de Islam als religie aan de basis ligt van deze ondemocratische regimes. Zo heeft, volgens al-Braizat (2002) de internationale politieke omgeving een belangrijke rol gespeeld in de gebrekkige democratische ontwikkeling van sommige moslimlanden op het einde van de Koude Oorlog. De USA bijvoorbeeld bleek toen, terwijl het in Oost-Europa democratie aanmoedigden, in moslimlanden zoals Saudi-Arabië, Egypte, de Golf staten, Jordanië en Iran juist dictatoriale regimes te ondersteunen omdat dit beter uit kwam voor het eigen belang (denk maar bijvoorbeeld aan de steun van de USA aan de taliban tegen de USSR). Er kan met andere woorden een verband worden gelegd met de wereldsysteemtheorieën. De aanwezigheid van een democratisch regime in de periferielanden is afhankelijk van de politiek die de kernlanden voeren of hebben gevoerd.

Daarnaast kan ook een antiwesterse houding niet vanzelfsprekend worden gekoppeld aan een ondemocratisch regime. Uit de vergelijking tussen Jordanië, Egypte en Iran door Moaddel & Azadarmaki (2002) blijkt immers dat de inwoners van de staat met de meest antiwesterse regering, namelijk Iran, juist positiever staan tegenover de democratie en de scheiding tussen kerk en staat.

Waar ook mee moet worden rekening gehouden is de dominantie van mannen in het politieke beleid. Volgens Al-Lail (1996) zorgt een ondervertegenwoordiging van vrouwen in het beleid ervoor dat vrouwen een minder belangrijke rol spelen in een moderniseringsproces. Het spreekt dan ook voor zich dat zij minder moderne waarden zullen hanteren. In de meeste islamitische landen zijn vrouwen volgens Al-Lail nog niet vertegenwoordigd in de politieke elite. Hier zijn echter ook uitzonderingen op zoals bijvoorbeeld Egypte. De verklaring die voor dit effect kan gegeven worden is de verschillende status tussen man en vrouw. De mogelijkheid tot participatie in de politiek is een weerspiegeling van deze verschillende status. Wanneer vrouwen een lagere status hebben dan mannen, zullen zij daarenboven ook gemakkelijker uitgesloten worden uit het onderwijs en verschillende beroepen. Deze twee factoren hebben een belangrijke invloed op individuele modernisatie, zoals besproken in 3.2|. Hierbij moet wel omzichtig omgesprongen worden met de causaliteit van de relatie. Enerzijds kan de afwezigheid van vrouwen in het parlement een beeld opwerpen onder de bevolking dat ze een andere status hebben. Anderzijds kan ook aangenomen worden dat een cultuur van ongelijke status er voor zorgt dat er minder vrouwen in het parlement zitten (Inglehart, Norris & Welzel, 2002).

3.3.5| Ontwikkeling als voorspeller van individuele modernisatie

Besluitend kan gesteld worden dat de plaats van de landen in het wereldsysteem sterk verschilt tussen de Islamwereld en het Westen en dat dit een invloed kan hebben op de moderne waarden van de mensen die er wonen. Uit onderzoek van Van Rossem (1996, p. 524) blijkt na vergelijking van verschillende indicatoren dat de economische situatie in een land het best haar rol in het wereldsysteem uitdrukt (hoewel deze twee factoren niet volledig aan elkaar gelijk gesteld kunnen worden). Kortom, het feit dat mensen democratisch of liberaal zullen zijn, aandacht zullen schenken aan de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen en een positieve levensingesteldheid zullen hebben, hangt af van de economische situatie in de landen waarin ze wonen. Naast de economische ontwikkeling moet tevens gekeken worden naar de sociale ontwikkeling en politieke ontwikkeling van de landen.

Dat de socio-economische situatie een belangrijke factor is binnen het thema van deze thesis, is reeds gebleken uit verschillende studies. Zo leert het onderzoek van Inglehart (2005) ons dat verschillen in wereldbeelden, attitudes en waarden tussen islamitische en westerse samenlevingen eerder een afspiegeling zijn van hun socio-economische ontwikkeling. Dat de Islam op zich de oorzaak zou zijn van deze verschillen wordt door Inglehart quasi volledig tegengesproken. Een ander voorbeeld is de studie van al-Braizat (2002). In zijn onderzoek ging deze Jordaanse onderzoeker na aan de hand van de World Values Survey welke variabelen op macro-niveau het meest samenhangen met de steun voor democratie in verschillende landen. Het resultaat is dat de Human Development Index (een maat voor menselijke ontwikkeling opgesteld door het UNDP) in een vergelijking over de hele wereld een belangrijker indicator is van democratische ingesteldheid dan religiositeit en civilisatie. Ook bekwam al-Braizat geen significant effect nadat hij controleerde voor de ontwikkeling van de landen.

Uit de analyses zal blijken dat de economische, sociale en politieke ontwikkeling van de verschillende landen sterk samenhangen. Het is daarom niet mogelijk ze alle drie apart op te nemen in de analyses. Als gevolg hiervan ga ik enkel uit van de volgende drie algemene stellingen:

Stelling 17: *Mensen verschillen in de moderne waarden die ze aannemen omdat de landen waarin ze wonen verschillen in hun economische, sociale en politieke ontwikkeling als gevolg van hun positie in het wereldsysteem.*

Stelling 18: *Moderne waarden verschillen tussen de inwoners van de islamitische en westerse civilisatie kunnen verklaard worden doordat de landen in deze*

civilisaties sterk verschillen in hun economische, sociale en politieke ontwikkeling.

Stelling 19: *Moderne waardenverschillen tussen de aanhangers van verschillende religies kunnen verklaard worden doordat deze aanhangers in landen wonen met een verschillende ontwikkeling.*

Naast economische verschillen tussen landen kan er ook gekeken worden naar verschillen binnen landen, naar verschillen in de verdeling van rijkdom van individuen. Uit 3.2] bleek immers dat de positie van het individu in de samenleving zal bepalen welke waarden zij of hij met zich meedraagt. Volgens de onderontwikkelingstheorieën had de kolonisatie niet enkel tot gevolg dat er grote economische verschillen ontstonden tussen de landen maar ook tussen mensen in de gekoloniseerde landen (Harrison, 1988). Indien het surplus van de productie in deze landen niet afvloeide naar de koloniserende landen, dan vloeide het grotendeels af naar de staat, naar het voorbeeld van de kolonisatoren. Dit betekende volgens de onderontwikkelingstheoretici dat de rijkdom van de gekoloniseerde landen in handen kwam en beheert werd door een kleine exploiterende minderheid. Deze ongelijke verdeling van de rijkdom zorgde voor het ontstaan van een rijke elite die een minderheid vormde en een verarmde meerderheid in de gekoloniseerde landen. Met andere woorden er ontstond een opdeling tussen verschillende klassen die tot op de dag van vandaag nog steeds aanwezig kan zijn. Daarom worden nog de volgende laatste drie stellingen mee in rekening gebracht:

Stelling 20: *Mensen die in landen wonen met weinig economische ongelijkheid hebben meer kans modernere waarden aan te nemen.*

Stelling 21: *Moderne waardenverschillen tussen de inwoners van de islamitische en westerse civilisatie kunnen verklaard worden doordat de economische ongelijkheid verschilt in de landen van deze twee civilisaties.*

Stelling 22: *Moderne waardenverschillen tussen de aanhangers van bepaalde religies kunnen verklaard worden doordat zij in landen leven met verschillende economische ongelijkheid.*

AARD VAN DE STUDIE

Hoofdstuk 4| Methodologie

4.1| De dataset & eenhedenselectie

Als men waarden bestudeert, vergelijkt men individuen, de studie van cultuur daarentegen houdt een vergelijking in van samenlevingen (Hofstede, 2003, p. 15). Het doel van deze thesis is om een analyse te maken van gehanteerde waarden om zo tot uitspraken te komen over culturen. Daarom moeten we kijken naar individuen en niet naar landen of beschavingen.

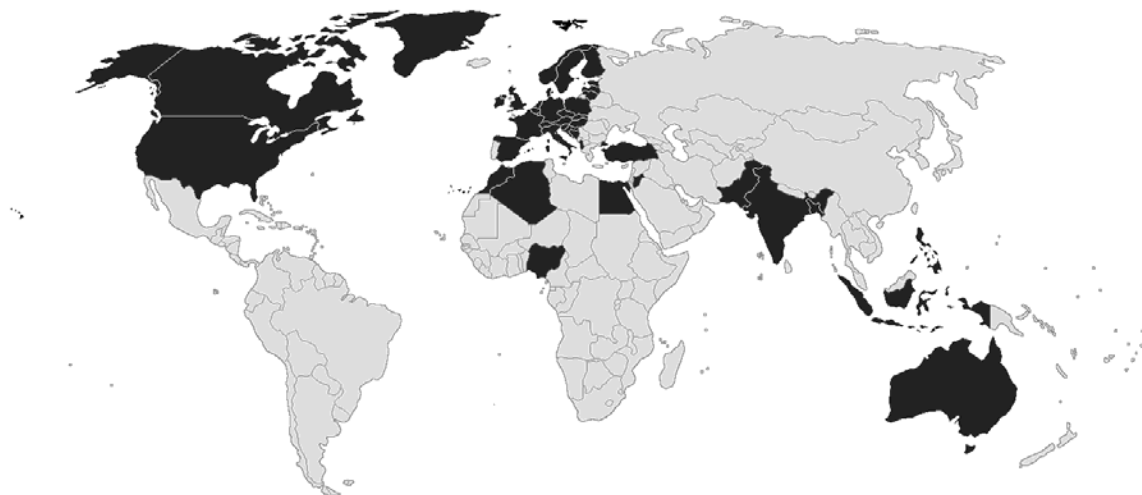
De dataset die ik gebruik is de European and World Values Survey (WVS) . Dit is een wereldwijd onderzoek naar socioculturele en politieke verandering waarbij personen uit verschillende landen via enquêtes werden bevroegd. De bevraging vond plaats in 80 landen verspreid over de zes bewoonde continenten tussen de jaren 1995-1997 en 1999-2000. Deze unieke data laten toe een vergelijkende studie te maken tussen verschillende culturen.

De stelling van Huntington is dat individuen beïnvloed worden door de cultuur waarin ze leven. Daarom wordt er naar de culturen gekeken om de eenheden te selecteren. Culturen zijn niet zomaar geografisch af te bakenen en dat erkent Huntington ook (1996, p. 30). Toch maakt hij een afbakening tussen civilisaties als een abstractie van de realiteit. Aangezien mijn onderzoek verder inspeelt op Huntingtons opdeling, neem ik deze eenvoudigweg over. In dit onderzoek wordt het Westen vergeleken met de Islamwereld. De islamitische civilisatie heeft volgens Huntington haar hart op het Arabisch schiereiland en heeft zich vandaar uitgespreid over Noord-Afrika, Centraal Azië en Zuidoost Azië. Het Westen is voor Huntington uiteraard Europa en Noord Amerika, als ook de verschillende landen waar Europeanen zich gevestigd hebben, zoals Australië en Nieuw Zeeland. Figuur 1 (p.21) gaf een overzicht van de landen die volgens Huntington behoren tot de westerse en de islamitische beschaving. Op basis van deze opdeling werden de landen geselecteerd die worden opgenomen in de analyse. Dit zijn de landen met een

groot aantal moslims onder hun bevolking enerzijds en de westerse landen anderzijds. Deze landen zijn Albanië, Algerije, Australië, Bangladesh, België, Bosnië en Herzegovina, Canada, Denemarken, Duitsland, Egypte, Estland, de Filipijnen, Finland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Hongarije, India, Indonesië, Ierland, Italië, Jordanië, Kroatië, Letland, Litouwen, Luxemburg, Marokko, Nederland, Nigeria, Noorwegen, Oostenrijk, Pakistan, Polen, Slowakije, Slovenië, Spanje, Tsjechië, Turkije, de Verenigde Staten van Amerika, Zweden en Zwitserland. Figuur 4 geeft een geografisch overzicht van de geselecteerde landen. De meeste westerse landen zitten in de steekproef. Bij de Islamlanden daarentegen zijn niet alle landen vertegenwoordigd in de WVS. Daarenboven zijn er enkele landen die wel in de dataset aanwezig zijn maar die uit de boot vallen omdat bepaalde variabelen bij hen ontbreken.

De dataset bevat na deze selectie nog steeds een groep respondenten die volgens Huntington waarschijnlijk niet tot de westerse of islamitische beschaving behoren. Het gaat hier om die mensen die in de geselecteerde landen wonen maar een andere religie aanhangen dan de islam, het christendom of het atheïsme. Hoewel deze respondenten op zich niet belangrijk zijn in dit onderzoek kunnen ze wel interessant zijn om vergelijkingen te maken met andere landgenoten. Zij werden dus niet uit de dataset geschrapt. Op deze manier kunnen bijvoorbeeld in India de hindoes met de moslims worden vergeleken. Het was belangrijk dit land wel in rekening te nemen aangezien het desondanks het overgewicht aan Hindoes, het tweede grootste moslimland ter wereld is na Indonesië. De uiteindelijke dataset die ik zal analyseren bestaat uit 61 985 respondenten.

Figuur 4: Kaart van de geselecteerde landen

4.2| Afhankelijke Variabelen

4.2.1| Democratische ingesteldheid

Om de houding van de respondenten tegenover democratie te meten werd gebruik gemaakt van acht vragen. Vier hiervan peilden naar de voorkeur van de respondent voor een bepaald regime. Een voorbeeld van zo'n vraag is: "Geef aan of het een zeer goede, behoorlijk goede, slechte of een zeer slechte manier is om dit land te besturen: Een democratisch politiek systeem hebben." De vier andere vragen toetsten naar de mening van de respondenten over democratie. Een voorbeeld van deze vragen is "Bent u helemaal mee eens, mee eens, niet mee eens of helemaal niet mee eens met volgende stelling? In een democratisch systeem functioneert het economisch systeem slecht." Een overzicht van de vragen is te vinden in bijlage 1. Deze elf variabelen werden zo gecodeerd dat hoe hoger iemand scoort, hoe democratischer zij of hij wordt geacht te zijn.

Cronbach's alpha voor deze schaal van elf vragen bedraagt 0,699, wat tamelijk hoog is. Dit zou betekenen dat de verschillende vragen ongeveer hetzelfde fenomeen meten. Via een principale componenten analyse uitgevoerd met een varimax-rotatie, werden echter drie componenten bekomen met een eigenwaarde groter dan 1 die eveneens een groot deel van de totale variantie verklaren. De geroteerde component matrix is te vinden in tabel 4. De drie componenten verklaren 63,65% van de oorspronkelijke variantie.

Tabel 4: Geroteerde component matrix voor democratische ingesteldheid

	Component		
	1	2	3
democratie belangrijker dan sterke leider	0,158	0,236	<u>0,696</u>
democratie belangrijker dan experts	0,100	-0,196	<u>0,761</u>
democratie belangrijker dan leger	0,037	0,325	<u>0,624</u>
democratisch systeem belangrijk	0,217	<u>0,794</u>	0,077
in democratie is er geen slechte economie	<u>0,786</u>	0,171	0,114
democratie is niet besluiteloos	<u>0,835</u>	0,000	0,067
democratie is geen probleem voor ordehandhaving	<u>0,791</u>	0,153	0,124
democratie is beste vorm van regeren	0,053	<u>0,822</u>	0,123
eigenwaarde	2,681	1,298	1,113
verklaarde variantie voor rotatie	33,52%	16,22%	13,92%
verklaarde variantie na rotatie	25,34%	19,47%	18,84%

Principale componenten analyse. Varimax rotatie met Kaiser normalisatie

Op de eerste component scoren de drie variabelen hoog die negatieve gevolgen van een democratisch systeem aanhalen. Deze component meet dus de kwaliteit van een democratisch

systeem volgens de mensen. De tweede component slaat op de houding van de respondent tegenover het democratisch ideaal. De sterk scorende vragen hierop verwijzen naar de houding van de respondent tegenover een democratisch systeem, alles bij elkaar genomen. De laatste component verwijst naar de drang van de respondent om democratie te verkiezen boven een sterke leider of sterk leiderschap. Drie nieuwe variabelen werden aangemaakt door het gemiddelde te nemen van de gestandaardiseerde variabelen die hoog scoren per component. Op deze manier werd het aantal missing cases beperkt. Hoe hoger mensen op deze variabelen scoren, des te democratischer zij worden geacht te zijn.

4.2.2| Liberalisme, traditionalisme

Om te meten hoe liberaal of traditioneel een respondent is maakte ik gebruik van negentien verschillende variabelen die de houding nagaan tegenover verschillende traditionele of liberale instellingen. Zo werd in twee vragen gepeild naar de houding tegenover het huwelijk. Een voorbeeld van zo'n vraag is: "Bent U het eens of oneens met de volgende bewering: Het huwelijk is een verouderde instelling." Vier vragen behandelden de houding tegenover de scheiding tussen Kerk en staat, zoals bijvoorbeeld de vraag "In hoeverre bent U het eens of niet eens met de volgende uitspraken? Politici die niet in God geloven zijn niet geschikt voor een openbaar ambt." Vervolgens gebruikte ik negen vragen die de houding weergeven tegenover verschillende gedragingen zoals bijvoorbeeld druggebruik, homoseksualiteit, prostitutie, ... In de laatste vier vragen werd na gegaan wat de houding is tegenover abortus. Er werd gevraagd of de respondent abortus toelaatbaar vindt in verschillende situaties, zoals bijvoorbeeld "Als de gezondheid van de moeder in gevaar is." Een overzicht van alle vragen is terug te vinden in bijlage 2.

Cronbach's alpha bedraagt 0,835. Bij de uitvoering van een principale componenten analyse ligt de eigenwaarde van de eerste component veel hoger dan de anderen (5,562 voor de eerste component tegenover 1,699 voor de tweede, 1,447 voor de derde, ...). Ik ga er daarom van uit dat alle negentien vragen hetzelfde kenmerk meten. Een algemene indicator voor houding tegenover liberalisme en traditionalisme werd bekomen door het gemiddelde te nemen van de gestandaardiseerde waarden op de negentien oorspronkelijke variabelen.

4.2.3| Status man en vrouw

Aan de hand van drie vragen heb ik bepaald wat de houding is van de respondenten tegenover gelijkheid tussen vrouw en man. De eerste vraag was een reeks van stellingen waarop de

respondenten moesten aangeven of ze hier mee eens of oneens waren. Een voorbeeld van zo'n stelling is: "Een werkende moeder kan een even warme en hechte relatie met haar kinderen hebben als een moeder die niet buitenshuis werkt". Een overzicht van de andere stellingen is te vinden in bijlage 3. Per land werden slechts een aantal stellingen in de enquêtes opgenomen. Ik maak gebruik van de gemiddelde score op alle stellingen die de respondenten werden voorgelegd. De tweede vraag peilde of de respondenten het eens of oneens waren met de stelling dat een vrouw steeds haar man moet gehoorzamen. De derde vraag ging over de stelling dat, wanneer banen schaars zijn, mannen meer recht hebben op een baan dan vrouwen en of de respondenten hiermee akkoord gingen.

Cronbach's alpha werd berekend voor deze drie vragen en bedraagt 0,423, maar uit een principale componenten analyse werd slechts één factor weerhouden met een eigenwaarde hoger dan 1 (1,481 tegenover 0,844 en 0,674 voor de andere componenten). De drie vragen scoren hier respectievelijk 0,747, 0,749 en 0,602 op. Een nieuwe variabele werd gecreëerd door het gemiddelde te nemen van de drie vragen nadat deze gestandaardiseerd werden. Hoe hoger een respondent op deze variabele scoort hoe positiever zij of hij staat tegenover gelijkheid tussen man en vrouw.

4.2.4| Levensingesteldheid

De respondenten kregen 2 vragen voorgeschoteld die peilden naar hoe kwaliteitsvol de respondenten hun leven beschouwen. Enerzijds werd hen gevraagd: "Hoe gelukkig bent u, alles bijeengenomen?" Hierop had de respondent 4 antwoordmogelijkheden, namelijk "heel gelukkig", "tamelijk gelukkig", "niet erg gelukkig" en "helemaal niet gelukkig". Anderzijds werd hen de vraag gesteld "En hoe tevreden, of ontevreden bent U, alles samen genomen, met uw leven tegenwoordig?" Hierop kon de respondent antwoorden met een cijfer van 1 tot 10. In de meeste onderzoeken worden dit soort vragen gebruikt om de levenskwaliteit van een persoon te achterhalen. Ik ga hier niet mee akkoord. De levenskwaliteit is een objectief gegeven, het vertegenwoordigt de socio-economische positie waarin de respondent zich bevindt. Het heeft dus alles te maken met de omgeving van de respondent, en niets met diens persoonlijkheid. Deze vragen zijn echter zeer subjectief. Iemand die een positieve kijk heeft op het leven zal veel hoger scoren op dit soort vragen dan iemand met een negatieve kijk, ook al zitten deze twee personen in dezelfde socio-economische positie. Bovendien zal er in de analyse worden gecontroleerd voor SES en de economische situatie van de landen, waardoor bias veroorzaakt door verschillende leefomstandigheden wordt geneutraliseerd.

De correlatie tussen de twee vragen bedraagt 0,485 ($p < 0,001$). Om een nieuwe variabele te creëren die weergeeft hoeveel de respondenten van het leven genieten, werden de twee voorgaande variabelen gestandaardiseerd. Van deze gestandaardiseerde variabelen werd vervolgens het gemiddelde genomen. Hoe hoger iemand scoort op deze variabele, hoe meer zij of hij geniet van het leven.

4.3| Onafhankelijke variabelen op persoonsniveau

4.3.1| Controlevariabelen: Geslacht, leeftijd, SES

Ter controle worden de variabelen geslacht, leeftijd en socio-economische status (SES) in de analyses betrokken. Deze kunnen alle drie verantwoordelijk zijn voor variaties in iemands wereldbeeld (Moaddel & Azadarmaki, 2002). Vooral leeftijd kan een grote invloed hebben op religiositeit. Oudere mensen zullen meestal religieuzer zijn dan jongere. Er zijn echter wel grote variaties tussen verschillende landen (Moaddel & Azadarmaki, 2002). Zowel leeftijd als geslacht zijn letterlijk in de WVS opgenomen. De operationalisering van SES was een moeilijker zaak. Hiervoor gebruikte ik op de eerste plaats een variabele die de respondenten opdeelt in vier sociaal-economische klassen. Op deze vraag ontbrak er echter bij 67% van de geselecteerde respondenten een geldig antwoord. Daarom werd op de tweede plaats ook een subjectieve indicator van sociale status gebruikt om de SES te meten. Deze ingreep bracht het aantal ontbrekende waarden terug tot 17,7% wat nog steeds vrij hoog is. Om dit op te lossen werd voor deze laatste groep ontbrekende waarden terug gegrepen op een inkomensschaal die de respondenten indeelt in 10 decielen. Door een vergelijking te maken in de landen waar zowel deze inkomensschaal als de schaal voor sociale klasse werden opgenomen, konden deze inkomens worden gekoppeld aan een bepaalde sociale klasse. Op deze manier verkreeg ik een nieuwe SES-schaal met nog slechts 3,6% ontbrekende waarden. Drie dummyvariabelen werden aangemaakt waarbij de hoogste klasse de referentiecategorie is.

4.3.2| Religie

In de WVS werden de respondenten gevraagd welke religie zij aanhingen. Op deze vraag werden 75 verschillende religies geantwoord. Deze 75 categorieën heb ik omgescoord naar een variabele met 4 categorieën. De nieuwe categorieën zijn 'katholiek of protestants christen', 'moslim', 'geen religie' en een restcategorie.

12,4% van de respondenten hadden echter een ontbrekende waarde op de religie variabele. Deze ontbrekende waarden waren verdeeld over vier categorieën gaande van ‘niet gevraagd tijdens de enquête’ (3,5%), ‘niet van toepassing’ (11,5%), ‘geen antwoord’ (0,3%) en ‘geen idee’ (0,5%). Alle respondenten in de ‘niet gevraagd tijdens de enquête’ categorie zijn inwoners van Algerije of Marokko. Aangezien dit twee uitgesproken moslimlanden zijn, heb ik deze allen onder ‘moslim’ geplaatst in de nieuwe religievariabele. Het valt op dat over het algemeen landen met respondenten in de ‘niet van toepassing’ categorie geen respondenten hebben die geen religie hebben aangeduid. Omgekeerd geldt dit eveneens. Daarom ga ik er van uit dat deze twee categorieën hetzelfde inhouden, namelijk mensen die zich niet verbonden voelen met een bepaald geloof. Dezelfde veronderstelling maak ik eveneens voor de categorie ‘geen idee’. Ter controle heb ik de nieuwe religie variabele getoetst met de variabele die meet of de respondent al dan niet behoort tot een denominatie (ja/nee). Hieruit bleek dat slechts negen respondenten die op de nieuwe religie variabele in de categorie ‘geen religie’ vielen toch ‘ja’ had geantwoord op de andere variabele. Alle andere respondenten leverden geen probleem op.

Met het oog op een regressievergelijking werden er 3 dummyvariabelen gecreëerd. Voor deze dummyvariabelen werd ‘moslim’ als referentiecategorie genomen omdat dit toelaat een vergelijking te maken tussen moslims enerzijds en christenen en atheïsten anderzijds. Deze laatste twee komen immers het meest voor in het Westen.

4.3.3| Opleiding, beroep, woonplaats

Opleidingsniveau: Voor opleidingsniveau gebruik ik een variabele die reeds in de dataset aanwezig was. In deze variabele worden de respondenten in drie categorieën opgedeeld, namelijk ‘laag geschoold’, ‘gemiddeld geschoold’ en ‘hoger geschoold’. Er werden twee dummyvariabelen aangemaakt waarbij ‘laag geschoold’ de referentiecategorie is.

Beroep: Voor het beroep van de respondenten maakte ik gebruik van twee verschillende variabelen in de WVS. Deze zette ik om in een nieuwe variabele met negen categorieën. De categorieën zijn 'werkgever groot bedrijf & management', 'witte boorden', 'werkgever klein bedrijf / zelfstandige', 'lager superviserend personeel', 'geschoolde handenarbeiders', 'semi- en ongeschoolde handenarbeiders', 'werkloos', 'student', 'landbouwer' en een restcategorie. In de restcategorie zitten onder andere gepensioneerden, militairen en huisvrouwen of huismannen. Deze nieuwe variabele werd omgezet in 9 dummyvariabelen. Hiervoor werd gekozen om 'semi- en ongeschoolde handenarbeiders' als referentiecategorie te nemen aangezien dit de grootste categorie is en zij over het algemeen laag scoort op de afhankelijke variabelen.

Woonplaats: Om te kijken of de respondent in een stad of op het platteland woont, gebruik ik een variabele die peilt naar de bevolkingsdichtheid van de woonplaats van de respondent. In deze variabele werd gevraagd hoeveel mensen er in zijn dorp/gemeente/stad wonen. Deze variabele bevat 4 categorieën gaande van 'minder dan 10,000', '10,000 tot 50,000', '50,000 tot 500,000' tot '500,000 of meer'. 7,1% van de respondenten ontbreekt een score op deze variabele. Dit zijn voornamelijk inwoners van Turkije waar 3401 van de 4607 respondenten deze vraag hebben open gelaten. Dit betekent dat slechts 1206 respondenten een geldig antwoord hebben op deze variabele maar daarmee heeft Turkije nog steeds meer respondenten dan de meeste andere landen (die er gemiddeld rond de 1000 respondenten hebben). Ik ga er vanuit dat deze 1206 turken op toevalsbasis verdeeld zijn over de andere variabelen. Deze variabele werd omgezet in 3 dummyvariabelen. De referentiecategorie is 'Minder dan 10,000 inwoners'.

4.4| Onafhankelijke variabelen op landenniveau

4.4.1| Civilisatie

Een doel van deze thesis is na te gaan of de verschillen tussen mensen in de waarden die ze meedragen, samenhangt met de civilisatie waarin ze wonen. Hiervoor maakte ik een variabele aan die aangeeft in welke civilisatie Huntington de landen opdeelt. Deze variabele kent 3 categorieën namelijk 'Westen', 'Islam' en 'geen civilisatie'. In de laatste categorie zitten de landen Australië, India, Nigeria en Turkije. Nigeria en India werden niet opgedeeld bij de islamitische civilisatie omdat een groot deel van hun bevolking geen moslims zijn. In Nigeria is slechts 50% van de bevolking moslim en in India is dit slechts 13,4% van de bevolking (gegevens uit de World Factbook). Turkije werd niet bij de islamitische beschaving geplaatst evenmin als Australië bij de westerse, omdat Huntington deze beschouwt als 'torn countries' (1996, p. 144-9 & p. 151-4). Torn countries zijn landen die volgens Huntington tussen twee civilisaties vallen. Turkije valt tussen de westerse en de islamitische beschaving terwijl Australië, aldus Huntington, tussen de westerse en de Aziatische civilisatie valt. Tabel 5 geeft een overzicht van alle betrokken landen per civilisatie. Twee dummyvariabelen werden aangemaakt. Als referentiecategorie werd gekozen voor de westerse civilisatie.

Tabel 5: Landen per civilisatie

islamitisch	westers		geen civilisatie
Albanië	Oostenrijk	Litouwen	Australië
Algeria	België	Luxemburg	India
Bangladesh	Bosnië en Herzegovina	Nederland	Nigeria
Indonesië	Canada	Norwegen	Turkijë
Jordanië	Kroatië	Filippijnen	
Marokko	Tsjechië	Polen	
Pakistan	Denemarken	Slovakijë	
Egypte	Estland	Slovenië	
	Finland	Spanje	
	Frankrijk	Zweden	
	Duitsland	Zwitserland	
	Hongarijë	Groot-Brittannië	
	Ierland	Verenigde Staten van Amerika	
	Italië	Noord-Ierland	
	Letland		

4.4.2| Socio-economische en politieke ontwikkeling van het land

Economische situatie: In vele studies wordt de economische situatie van landen geoperationaliseerd door het bruto nationaal product per inwoner. Het BNP per inwoner biedt echter geen goed beeld over de plaats van een land in het wereldsysteem (D. Smith & White, 1992, p. 874). Landen waar de rijkdom en productie geconcentreerd zit bij een kleine groep personen zouden hierbij onterecht hoog scoren. De Human Development Index (HDI), opgesteld door de United Nations, is hier een betere indicator voor. De HDI vergelijkt de welvaart in de landen en wordt berekend aan de hand van de levensverwachting, analfabetisme en de algemene scholingsgraad, en het bruto binnenlands product. In deze thesis wordt gebruik gemaakt van de HDI van het jaar 2002, die te vinden is in de ‘Human Development Reports’.

Massamedia: Om te weten hoe ver de massamedia reeds opgang heeft gemaakt in de verschillende landen werd gebruik gemaakt van het aantal televisies per 1000 inwoners in het jaar 2000. Deze gegevens zijn te vinden in de ‘World Development Indicators 2003’. De televisie is het symbool van de massamedia. Bovendien biedt de televisie een bredere kijk op de wereld waardoor de kijker meer in contact zou moeten komen met de moderniteit, zo stellen Inkeles & Smith (1974) alleszins. Uit de cijfers blijkt alvast dat de islamitische landen gemiddeld minder televisies tellen dan de meeste westerse landen.

Democratie: Voor de operationalisatie van de democratie in een land maakte ik gebruik van een index opgesteld door Vanhanen (2000)*. Deze index wordt berekend op basis van het

* Dataset op <http://www.fsd.uta.fi/english/data/catalogue/FSD1216/daf1216e.xls>

percentage van de stemmen die gaan naar kleinere partijen enerzijds en de opkomst tijdens verkiezingen anderzijds. Wanneer er veel kleine partijen vertegenwoordigd zijn in de politiek van een land betekent dit volgens Vanhanen dat er minder macht ligt bij één groot politiek blok en het land dus democratischer is. Het land is ook democratischer wanneer er meer inwoners gaan stemmen tijdens de verkiezingen. Het grote voordeel van deze index is dat ze een metrische variabele oplevert. Andere populaire democratie-indexen zoals Polity en Freedom House zijn stuk voor stuk categorische maten. Na vergelijking blijkt Vanhanens Index trouwens niet veel te verschillen van deze laatste twee. Voor deze thesis werden de scores van 2000 genomen, behalve voor Pakistan waarvoor de score van 1998 werd gebruikt.

Vrouwen in de politiek: Naast democratie in het algemeen moet er ook gekeken worden of beide geslachten betrokken zijn in het politieke machtsspel. In vele landen vallen vrouwen uit de boot van het politiek systeem. Daarom wordt er in deze thesis ook rekening gehouden met de vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek. Hiervoor werd het proportionele aantal vrouwelijke parlementsleden in de verschillende landen in het jaar 2003 mee in rekening genomen. Dit wordt aangeboden door de 'Human Development Reports'.

In tabel 6 staan de correlatiecoëfficiënten tussen deze variabelen. Het valt meteen op dat de correlaties allemaal zeer hoog zijn. Wanneer een factoranalyse op deze variabelen wordt uitgevoerd wordt er ook slechts één component bekomen met een hoge eigenwaarde (3,151) die 78,77% van de oorspronkelijke variantie verklaart. In de analyse zullen enkel de factorladingen van deze factoranalyse worden opgenomen. Deze nieuwe variabele weerspiegelt de sociale, economische en politieke ontwikkeling van een land. Er wordt vanuit gegaan dat deze maat een spiegel is voor de plaats die landen in nemen in de wereldeconomie of het wereldsysteem. Hoe hoger een land scoort op deze variabele, hoe onafhankelijker de positie van dit land is. De landen met een lage score staan in een afhankelijke positie van de landen met de hoogste scores. Met andere woorden, deze variabele werpt een beeld op de ongelijkheid tussen de verschillende landen in de wereld.

Tabel 6: Ontwikkeling van een land, correlatiecoëfficiënten tussen de variabelen

	Human Development Index 2001	Vanhanen index voor democratie	Aantal vrouwelijke parlementsleden 2003	Aantal televisies
Vanhanen index voor democratie	0,812 ***			
Aantal vrouwelijke parlementsleden 2003	0,642 ***	0,626 ***		
Aantal televisies	0,828 ***	0,722 ***	0,659 ***	
socio-economische & politieke ontwikkeling	0,930 ***	0,893 ***	0,816 ***	0,908 ***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

4.4.3| Interne ongelijkheid

Naast de ongelijkheid tussen de landen wordt de ongelijkheid tussen de inwoners binnen de landen mee in rekening genomen. Hiervoor wordt de gini-coëfficiënt gebruikt. Deze index maakt gebruik van de verhouding tussen inkomens van de inwoners per deciel en vergelijkt deze met een theoretisch perfecte verdeling van de inkomens. Hoe groter de gini-coëfficiënt is hoe meer ongelijkheid er is tussen de rijkste inwoners en de armste inwoners van een bepaald land. Voor de analyses werden de gini-coëfficiënten gebruikt uit het jaar 2004 die terug te vinden zijn in de 'Human Development Reports'. In de analyses werd de gini-coëfficiënt vergeleken met de verhoudingen tussen de 10% respectievelijk 20% rijkste en armste inwoners van de landen. Uit deze vergelijking kwam de gini-coëfficiënt het best uit. Bovendien vertoont zij zeer hoge correlaties ($>0,9$) met de twee andere maten. Vandaar dus dat er toch werd geopteerd om de gini-coëfficiënt te gebruiken in de analyses.

4.5| Statistische procedure

De eerste onderzoeksvraag van deze thesis is of er moderne waardenverschillen zijn tussen moslims en westerlingen. Deze verschillen kunnen bekeken worden op twee niveaus, namelijk op het niveau van de civilisaties en op het niveau van religies. Het antwoord op deze vraag zal gezocht worden door het verschil tussen gemiddelden van de verschillende categorieën civilisaties en religies op de afhankelijke variabelen met elkaar te vergelijken. Om te toetsen of deze verschillen tussen de civilisaties en religies significant verschillen van nul worden zij

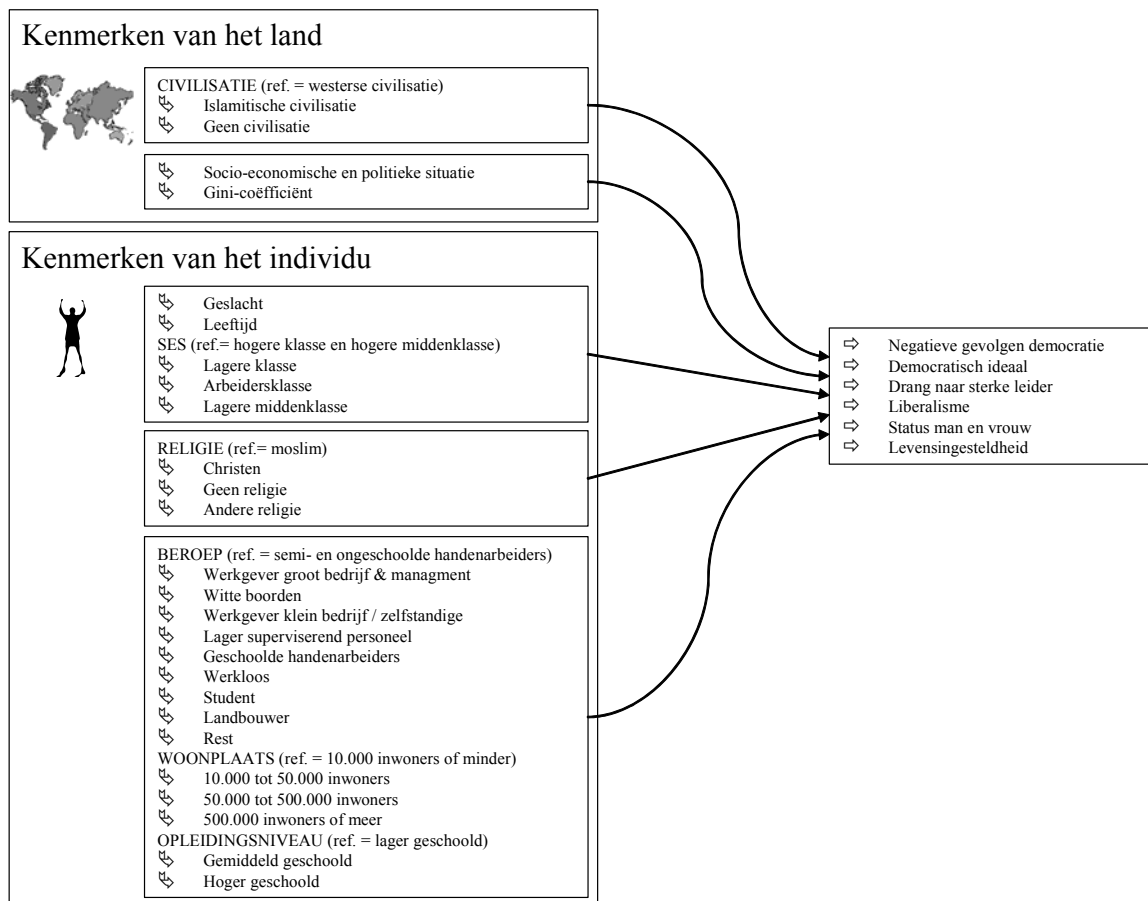
onderworpen aan Tuckey B toets, uitgevoerd via SPSS 12.0. De resultaten van deze testen zullen aan bod komen in hoofdstuk zes.

De tweede onderzoeksvraag van deze thesis is wat de verschillen tussen de civilisaties en de religies kan verklaren. Langs de ene kant is er de cultuur verbonden aan de civilisaties of de religies. Langs de andere kant zijn er de structurele factoren zoals beroep, opleidingsniveau, ontwikkeling van het land, ... Een overzicht van alle variabelen en hun onderlinge verbanden staat schematisch weer gegeven in figuur 5. Om na te gaan welke van deze factoren de bovenhand halen in het verklaren van de zes afhankelijke variabelen wordt er zes maal een hiërarchisch lineaire regressieanalyse uitgevoerd. Aangezien de variabelen zich hier op twee niveaus bevinden, namelijk het niveau van de individuen enerzijds en van de landen anderzijds, wordt er gebruik gemaakt van een multilevel regressieanalyse. Voor de uitvoering hiervan werd gebruikt gemaakt van het programma HLM 6.0. Om na te gaan welke variabelen de verschillen verklaren tussen civilisaties of religies zullen alle regressieanalyses worden uitgevoerd in zes blokken. In het eerste blok wordt enkel het verband tussen de civilisaties en de afhankelijke variabelen na gegaan, rekening houdend met de controlevariabelen. Uit deze analyses zal blijken of de reeds eerder gevonden verschillen tussen de civilisaties niet te wijten zijn aan een slecht getrokken steekproef. In het tweede blok zullen de religies worden toegevoegd aan de analyse. Hierdoor krijgen we een beeld van het feit of de verschillen in moderne waarden wel verband houden met de omringende cultuur en niet met de persoonlijke geloofsovertuigingen. Vanaf het derde blok worden de structurele variabelen toegevoegd. In blok drie zullen dit de structurele variabelen zijn op het niveau van het individu, namelijk beroep, opleidingsniveau en woonplaats, en in blok vier wordt de gini-coëfficiënt mee in rekening gebracht. In het vijfde en het zesde blok wordt tenslotte de socio-economische en politieke situatie toegevoegd. In blok vijf gebeurt dit zonder de civilisatievariabelen. De reden hiervoor is dat deze twee variabelen een hoge correlatie vertonen en er sprake kan zijn van een collineariteitsprobleem. Door deze twee variabelen eerst apart aan het model toe te voegen kunnen eventuele problemen gemakkelijker worden opgespoord. Er worden geen interactie-effecten doelbewust aan het model toegevoegd aangezien het bovenstaande model reeds heel wat plaats zal vergen en omdat de theorie daar geen aanleiding toe geeft. Wel zal er gecontroleerd worden op interactie-effecten wanneer de resultaten speciale tendensen vertonen. In multilevel-analyse is het de gewoonte om de variabelen te centreren rond hun algemeen gemiddelde. Dit gebeurt om de interpretatie van de resultaten gemakkelijker te maken wanneer er interactie-effecten tussen de verschillende niveaus zijn. In mijn analyses wordt er echter niet van uit gegaan dat er interacties zijn tussen de verschillende niveaus. Om de interpretaties gemakkelijker te maken heb ik daarom geopteerd om

enkel leeftijd, de gini-coëfficiënt en de socio-economische en politieke situatie te centreren rond hun algemeen gemiddelde. Alle andere variabelen zijn categorische variabelen en worden als dummyvariabelen in de analyses ingevoerd. Wanneer deze niet gecentreerd zijn, is de betekenis van de regressiecoëfficiënten het verschil met de referentiecategorie op de afhankelijke variabele. Indien deze wel gecentreerd zouden worden ingevoegd, zou de betekenis van de resultaten een stuk abstracter zijn. De regressieanalyses komen aan bod in hoofdstuk zeven.

Alvorens over te gaan naar de resultaten wil ik ook nog opmerken dat de regressiecoëfficiënten vooral zullen geïnterpreteerd worden op basis van hun effect, en niet volgens hun grootte. De operationalisering van de afhankelijke variabelen zorgt er immers voor dat dit maar abstracte interpretaties zouden zijn. De focus van de analyses ligt daarenboven op de vraag wie nu democratischer, liberaler, ... is dan de anderen, en niet 'hoeveel' liberaler de mensen van de ene civilisatie of religie zijn ten opzichte van de anderen.

Figuur 5: Onderzoeksmodel

RESULTATEN

Hoofdstuk 5| Beschrijvende statistieken

5.1| Gemiddelden en frequenties

De frequenties (tabel 7) en gemiddelden (tabel 8) geven een eerste indruk van de spreiding van de respondenten over de verschillende civilisaties. Wat de controlevariabelen betreft, kan gesteld worden dat, zoals te verwachten, de beiden geslachten even sterk vertegenwoordigd zijn in de drie categorieën civilisaties. In het Westen blijken er daarentegen wel meer oudere mensen te wonen dan in de andere 2 categorieën en dit verschil verklaart daarenboven meer dan 5% van de variantie tussen de civilisaties. Wat de verdeling van SES betreft, kan gezegd worden dat in alle drie de categorieën de lagere middenklasse de grootste groep is, maar dat in de niet-westerse civilisaties de extreme categorieën wel iets meer vertegenwoordigd zijn dan in de westerse civilisatie. De drie variabelen vertonen een significant verband met verschillen tussen de civilisaties, zoals blijkt uit de chi-kwadraat test en de eta-kwadraat test, wat er op wijst dat het aangewezen is ze in de analyses op te nemen.

Wat betreft religie is het redelijk logisch dat in het Westen vooral christenen en atheïsten wonen en in de Islamwereld vooral moslims, wat wordt bevestigd in de cijfers. In de restcategorie zijn vooral Moslims goed vertegenwoordigd, waarschijnlijk door India, Turkije en Nigeria, gevolgd door christenen, waarschijnlijk door Australië en Nigeria.

Over het algemeen zijn de beroepscategorieën bij de drie categorieën civilisaties op dezelfde manier verdeeld. Wat wel opvalt is dat er in de islamitische civilisatie meer werklozen zijn dan in de rest van de landen en dat er in de westerse civilisatie minder mensen in de landbouw werken en meer mensen op kantoor. Indien blijkt dat beroep ook samenhangt met het aannemen van moderne waarden, kan dit een invloed hebben op de relatie tussen civilisatie en de afhankelijke variabelen. Voor de woonplaats kan vermeld worden dat er geen opvallende verschillen optreden

tussen de 3 groepen civilisaties behalve dat er in de islamitische civilisatie blijkbaar meer grote steden zijn dan kleine steden in vergelijking met de andere twee groepen. Het grote aantal missende waarden bij woonplaats is te wijten aan Turkije, maar dit hoeft geen probleem te betekenen zoals reeds uitgelegd werd in hoofdstuk vier. Wat opleidingsniveau betreft valt op dat in de drie civilisaties ongeveer evenveel mensen hoger onderwijs hebben genoten maar dat de aantallen in de andere twee categorieën verschillen tussen de civilisaties. In het Westen zijn er ongeveer 10% minder laag geschoolden dan in de twee andere categorieën. Net zoals de controlevariabelen hangen verschillen in beroep, woonplaats en onderwijsniveau significant samen met verschillen tussen de civilisaties. Dit betekent dat ze mogelijk een verklaring bieden voor een verband tussen de civilisatie waarin iemand woont en de moderne waarden die deze persoon met zich meedraagt.

Uit de resultaten voor de variabelen op landenniveau blijkt dat de westerse civilisatie hoog scoort voor socio-economische en politieke ontwikkeling terwijl de islamitische hier zeer laag op scoort. De rest categorie bevindt zich tussen de twee vorige. Opmerkelijk is dat verschillen tussen de drie groepen civilisaties 65% van de variantie verklaart van deze variabele. Dit is zeer hoog en kan problemen opleveren bij de regressieanalyse. Een blik op de correlatiecoëfficiënten in het volgende punt zal hier meer duidelijkheid in scheppen. De gini-coëfficiënt blijkt gemiddeld hoger te liggen in islamitische landen dan in de westerse landen. Ook hier ligt de restcategorie alweer tussen de andere twee. Alweer is de verklaarde variantie tamelijk hoog (22%) maar niet zo hoog als bij de ontwikkelingsvariabele.

Bij een blik op de gemiddelde scores van de afhankelijke variabelen per civilisatie valt meteen op dat de islamitische civilisatie voor twee van de drie democratievariabelen een hogere score heeft dan de westerse civilisatie. De verklaarde variantie is echter zeer laag (<1%). Op de andere variabelen scoort de islamitische civilisatie zoals verwacht lager. Hieruit zou al kunnen afgeleid worden dat mensen die in de islamitische civilisatie wonen niet verschillen van westerlingen in democratische ingesteldheid, maar wel minder liberaal zijn, minder aandacht hebben voor een gelijke status tussen mannen en vrouwen en minder positief ingesteld zijn tegenover het leven. De restcategorie scoort op de democratievariabelen het laagst en voor de andere drie variabelen valt ze tussen de westerse en islamitische civilisatie. Waarschijnlijk zullen de verschillen tussen de civilisaties het meest uitgesproken zijn op het vlak van liberalisme. De civilisaties verklaren immers meer dan 20% van de variantie in liberalistische ingesteldheid terwijl dit voor de andere modernisatievariabelen veel lager ligt.

Tabel 7: Frequenties van de onafhankelijke variabelen

	totaal	civilisatie ^o			chi ²	p
		westers	islamitisch	geen civilisatie		
	100,0%	70,0%	20,0%	10,0%		
geslacht					65,5	***
vrouw	50,8%	52,1%	49,0%	48,5%		
man	49,2%	47,9%	51,0%	51,5%		
<i>totaal</i>	<u>100,0%</u>					
SES					873,5	***
lagere klasse	14,2%	12,9%	17,1%	17,7%		
arbeidersklasse	29,2%	33,3%	21,5%	30,7%		
lagere middenklasse	35,3%	36,7%	40,9%	31,2%		
hogere klasse en hogere middenklasse	17,7%	17,1%	20,5%	20,4%		
<i>totaal</i>	<u>96,4%</u>					
religie					40840,3	***
christen	47,9%	67,9%	7,9%	27,8%		
moslim	27,9%	1,8%	84,9%	50,2%		
geen religie	18,4%	26,4%	5,4%	6,3%		
andere religies	5,5%	3,9%	1,7%	15,7%		
<i>totaal</i>	<u>99,7%</u>					
beroep					8302,0	***
management	5,8%	6,5%	4,7%	5,0%		
witte boorden	12,9%	17,5%	5,3%	7,0%		
zelfstandige	14,0%	14,3%	13,1%	14,7%		
lager superviserend	2,4%	2,8%	2,5%	1,1%		
geschoolde arbeiders	12,0%	14,0%	10,0%	7,8%		
semi- of ongeschoolde arbeider	13,5%	15,0%	11,8%	11,5%		
werkloos	15,0%	10,2%	32,5%	11,3%		
student	7,7%	5,9%	8,0%	14,1%		
landbouwer	5,8%	3,8%	9,3%	8,8%		
ander beroep	9,8%	10,1%	2,8%	18,5%		
<i>totaal</i>	<u>98,9%</u>					
woonplaats					1660,9	***
10,000 of minder	32,4%	34,3%	37,7%	32,9%		
10,000 - 50,000	21,3%	24,1%	20,8%	20,3%		
50,000 - 500,000	21,9%	26,6%	14,0%	25,0%		
500,000 of meer	17,4%	14,9%	27,6%	21,8%		
<i>totaal</i>	<u>92,9%</u>					
opleidingsniveau					887,1	***
lager geschoold	42,6%	38,7%	51,1%	48,2%		
gemiddeld geschoold	37,5%	42,1%	30,2%	32,6%		
hoger geschoold	18,9%	19,2%	18,8%	19,2%		
<i>totaal</i>	<u>99,1%</u>					

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$, n.s.: niet significant

^o missende waarden uitgesloten

Tabel 8: Gemiddelden van de onafhankelijke variabelen

gemiddelde (standaard afwijking)	totaal	civilisatie			verklaarde variantie (eta ²)	p
		westers	islamitisch	geen civilisatie		
leeftijd	41,761 (16,459)	44,75 (17,081)	37,10 (13,800)	36,93 (14,657)	5,23%	***
socio-economische & politieke ontwikkeling ^o	0,000 (1,000)	0,505 (0,562)	-1,423 (0,229)	-0,688 (1,276)	64,70%	***
gini-coëfficiënt ^o	32,470 (5,794)	30,986 (5,291)	34,112 (3,324)	39,575 (7,978)	21,78%	*
negatieve gevolgen democratie	-0,001 (0,820)	0,008 (0,830)	0,085 (0,795)	-0,136 (0,798)	0,71%	***
democratisch ideaal	-0,002 (0,857)	0,002 (0,850)	0,101 (0,875)	-0,142 (0,838)	0,77%	***
drang sterke leider	0,002 (0,714)	0,137 (0,669)	-0,111 (0,689)	-0,336 (0,763)	6,58%	***
liberalisme	-0,043 (0,576)	0,179 (0,531)	-0,540 (0,268)	-0,215 (0,564)	26,65%	***
status man en vrouw	0,049 (0,790)	0,252 (0,741)	-0,360 (0,723)	-0,167 (0,785)	11,10%	***
levensgesteldheid	-0,002 (0,866)	0,119 (0,814)	-0,291 (0,823)	-0,073 (0,998)	3,70%	***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$, n.s.: niet significant

^o berekend op landenniveau

Tabel 9: Correlatiecoëfficiënten tussen de afhankelijke variabelen

	negatieve gevolgen democratie	democratisch ideaal	drang sterke leider	liberalisme	status man en vrouw
democratisch ideaal	0,284 ***				
drang sterke leider	0,277 ***	0,275 ***			
liberalisme	0,061 ***	0,091 ***	0,227 ***		
status man en vrouw	0,106 ***	0,091 ***	0,203 ***	0,411 ***	
levensgesteldheid	0,076 ***	0,068 ***	0,110 ***	0,111 ***	0,148 ***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

5.2| Correlaties

In tabel 9 staan de correlatiecoëfficiënten tussen alle afhankelijke variabelen die zullen worden onderzocht. Over het algemeen zijn deze correlaties vrij laag. Enkel de correlatie tussen liberalisme en de status van mannen en vrouwen is opvallend hoger dan de rest ($r=0,41$), maar al bij al valt ook deze mee. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de zes variabelen over het algemeen verschillende waarden meten. Dit wordt bevestigd in een principale componenten analyse. De screeplot (hier niet afgebeeld) vertoont een quasi rechte lijn naar beneden.

Ook de correlatiecoëfficiënten tussen de onafhankelijke variabelen werden nagekeken (hier niet opgenomen in tabelvorm). Over het algemeen zijn deze coëfficiënten niet problematisch hoog, zelfs niet tussen religie en civilisatie (hoogstens $-0,42$ tussen christenen en islamitische civilisatie). Tussen één paar variabelen is er echter wel een hoge correlatie, namelijk tussen socio-economische situatie in een land en de dummyvariabele voor islamitische civilisatie. Dit kon al verwacht worden op basis van de gemiddelden en de verklaarde variantie van civilisatie op de socio-economische en politieke ontwikkeling. De correlatie bedraagt $-0,721$. De islamitische landen in de dataset blijken dus op socio-economisch en politiek vlak minder ontwikkeld te zijn dan de westerse landen en de restcategorie. Enerzijds hebben verschillende studies wel aangehaald dat de islamitische landen economisch zwakker zijn dan de westerse landen als gevolg van een afhankelijke positie (zie p. 46). Anderzijds is het ook mogelijk dat dit effect het gevolg is van een slechte selectie van landen uit de Islamwereld. Islamitische landen met een hoge Human Development Indicator zoals Bahrein of Qatar (Human Development Reports 2004), komen bijvoorbeeld niet voor in de WVS. De hoge correlatie betekent alleszins dat er speciale aandacht moet besteed worden aan deze twee variabelen in de regressieanalyses omdat ze anders kunnen leiden tot foute interpretaties.

In tabel 10 staan de correlatiecoëfficiënten tussen de afhankelijke variabelen enerzijds en de onafhankelijke variabelen anderzijds. Deze geven een eerste blik op de samenhang tussen individuele modernisatie en de theoretische oorzaken hiervan. De controlevariabelen vertonen alle drie bij alle modernisatievariabelen significante correlaties. De richting van deze samenhang varieert. Zo blijkt dat over het algemeen mannen democratischer en liberaler zijn ingesteld, maar dat vrouwen meer nadruk leggen op gelijkheid tussen mannen en vrouwen en een positievere levensingesteldheid hebben. Over het algemeen geldt dat hoe ouder iemand is hoe minder kans zij of hij heeft om moderne waarden mee te dragen. Dit gaat echter niet op voor twee variabelen, oudere mensen vinden blijkbaar sneller democratie de beste manier om de samenleving te organiseren en hebben minder nood aan één sterke leider. De stelling dat mensen met een hogere

socio-economische status moderner ingesteld zijn gaat niet op. Mensen uit de lagere klasse en de arbeidersklasse blijken over het algemeen wel minder te scoren op de modernisatievariabelen dan mensen uit de hogere klassen, maar mensen uit de lagere middenklasse scoren hoger. Mensen uit de lagere middenklasse blijken dus het meest moderne waarden met zich mee te dragen.

Iemands religie en de civilisatie waarin deze woont blijken significante verschillen in moderne waarden teweeg te brengen. De conclusies omtrent de civilisaties zijn de zelfde als bij de bespreking van de gemiddelden en hoeven hier niet herhaald te worden. Religie vertoont een samenhang met alle modernisatievariabelen. Christenen scoren op alle variabelen significant hoger dan moslims, en zijn dus over het algemeen moderner. Bij atheïsten varieert dit echter. Soms scoren deze hoger dan de christenen, soms scoren ze lager dan de moslims. Enkel bij levenskwaliteit lijken ze niet significant te verschillen van moslims. Mensen met een andere religie dan het Christendom of de Islam scoren op alle variabelen gemiddeld lager dan moslims.

Ook de drie kenmerken die volgens Inkeles invloed hebben op iemands moderne waarden vertonen significante correlaties met de modernisatievariabelen. Hierbij lijken de bevindingen van Inkeles over het algemeen bevestigd te worden. Uit de correlaties van de beroepsvariabelen blijkt dat mensen die vooral kantoorwerk verrichten over het algemeen ook modernere waarden met zich mee zullen dragen dan bijvoorbeeld arbeiders en landbouwers. Volgens Inkeles zijn mensen die in de stad wonen moderner dan mensen op het platteland. Afgaand op de grootte van het dorp of de stad blijkt deze stelling niet altijd te kloppen. Uit de correlaties blijkt dat mensen in de grootste steden wel meer kans hebben democratischer te zijn ingesteld, maar dit gaat niet op voor de drie andere variabelen. Voor liberalisme en de houding tegenover de status van mannen en vrouwen blijken mensen uit kleinere steden moderner te zijn. Wat betreft een positieve levenshouding lijken de twee middelste categorieën hoger te scoren dan de twee uitersten, grote steden of het platteland. Bij opleidingsniveau blijken de resultaten van Inkeles opnieuw te worden bevestigd. Mensen die langer onderwijs hebben genoten, lijken meer kans te hebben moderne waarden met zich mee te dragen.

De socio-economische en politieke situatie in een land vertoont eveneens een significant positief verband met de moderne waarden van de mensen die erin wonen. Mensen uit landen die meer ontwikkeld zijn op sociaal, economisch en politiek gebied, hebben dus meer kans hoger te scoren op de modernisatievariabelen. Zij zullen dus gemiddeld sneller moderne waarden aannemen. De gini-coëfficiënt van de landen heeft eveneens een significante verband met de moderne waarden van de mensen die er in wonen. De correlaties zijn, behalve voor de levensingesteldheid, allemaal negatief. Dit betekent dat hoe groter de sociale ongelijkheid is

binnen een land, hoe meer kans een inwoner heeft minder democratisch en liberaal te zijn en minder belang te hechten aan gelijkheid tussen mannen en vrouwen.

Het feit dat variabelen als beroep, onderwijsniveau, woonplaats, de socio-economische en politieke situatie in een land en de gini-coëfficiënt significante verbanden oplevert met de modernisatievariabelen, betekent dat ze mogelijks ook een invloed hebben op de relatie tussen civilisaties en religies enerzijds en de modernisatievariabelen anderzijds.

Tabel 10: Correlatiecoëfficiënten tussen de afhankelijke en onafhankelijke variabelen

	negatieve gevolgen democratie	democratisch ideaal	drang sterke leider	liberalisme	status man en vrouw	levensgesteldheid
geslacht ¹	0,040 ***	0,076 ***	0,029 ***	0,025 ***	-0,143 ***	-0,031 ***
leeftijd	-0,022 ***	0,031 ***	0,067 ***	-0,041 ***	-0,082 ***	-0,013 **
SES ²						
lagere klasse	-0,091 ***	-0,099 ***	-0,098 ***	-0,118 ***	-0,150 ***	-0,160 ***
arbeidersklasse	-0,061 ***	-0,072 ***	-0,021 ***	0,017 ***	-0,014 **	-0,067 ***
lagere middenklasse	0,065 ***	0,062 ***	0,047 ***	0,020 ***	0,051 ***	0,067 ***
religie ³						
christen	0,022 ***	0,020 ***	0,145 ***	0,180 ***	0,152 ***	0,186 ***
geen religie	-0,018 ***	-0,032 ***	0,116 ***	0,337 ***	0,172 ***	0,004
andere religies	-0,028 ***	-0,039 ***	-0,069 ***	-0,005	-0,006	-0,059 ***
beroep ⁴						
management	0,050 ***	0,067 ***	0,065 ***	0,067 ***	0,062 ***	0,071 ***
witte boorden	0,041 ***	0,046 ***	0,089 ***	0,150 ***	0,126 ***	0,084 ***
zelfstandige	0,074 ***	0,087 ***	0,074 ***	0,067 ***	0,079 ***	0,049 ***
lager superviserend	-0,006	0,024 ***	0,030 ***	0,016 ***	0,009 *	0,014 **
geschoolde arbeiders	-0,041 ***	-0,033 ***	0,001	0,023 ***	-0,010 *	-0,007
werkloos	-0,031 ***	-0,051 ***	-0,090 ***	-0,155 ***	-0,100 ***	-0,147 ***
student	0,012 **	0,005	-0,015 ***	0,030 ***	0,050 ***	0,029 ***
landbouwer	-0,029 ***	-0,027 ***	-0,069 ***	-0,117 ***	-0,120 ***	-0,072 ***
ander beroep	-0,007	-0,015 ***	-0,056 ***	-0,052 ***	-0,050 ***	0,033 ***
woonplaats ⁵						
10,000 - 50,000	-0,003	-0,005	-0,004	0,001	-0,022 ***	0,038 ***
50,000 - 500,000	0,004	-0,002	0,002	0,067 ***	0,051 ***	0,036 ***
500,000 of meer	0,027 ***	0,066 ***	0,054 ***	0,008	0,028 ***	0,005
opleidingsniveau ⁶						
gemiddeld geschoold	0,013 **	0,008 *	0,026 ***	0,127 ***	0,110 ***	0,039 ***
hoger geschoold	0,133 ***	0,148 ***	0,110 ***	0,116 ***	0,161 ***	0,090 ***
civilisatie ⁷						
islamitisch ^o	0,190	0,152	-0,338 *	-0,744 ***	-0,575 ***	-0,423 **
geen civilisatie ^o	-0,198	-0,191	-0,304	-0,172	-0,261	-0,003
socio-economische & politieke ontwikkeling ^o	0,168	0,246	0,690 ***	0,886 ***	0,822 ***	0,593 ***
gini-coëfficiënt ^o	-0,220	-0,351 *	-0,414 **	-0,516 **	-0,525 **	0,055

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

¹: referentiecategorie = vrouw, ²: referentiecategorie = hogere klasse en hogere middenklasse, ³: referentiecategorie = moslim, ⁴: referentiecategorie = semi- en ongeschoolde arbeiders, ⁵: referentiecategorie = 10,000 inwoners of minder, ⁶: referentiecategorie = lager geschoold, ⁷: referentiecategorie = westerse civilisatie

^o berekend op landenniveau

Hoofdstuk 6| Vergelijking moslims en westerlingen

Het eerste doel van deze thesis is een vergelijking te maken tussen westerlingen en moslims op het gebied van moderne waarden. Zoals uit de theorie reeds bleek, kan het verschil tussen moslims en westerlingen opgevat worden op twee niveaus. Enerzijds kan je hen opdelen, in de lijn van Huntington, volgens de civilisatie waarin ze wonen. Enkele landen buiten beschouwing gelaten, plaatst Huntington elk land in een welbepaalde civilisatie. Zo is er ook langs de ene kant de westerse civilisatie en langs de andere kant islamitische civilisatie. Anderzijds kunnen mensen ook ingedeeld worden volgens de religie die ze aanhangen. Hierbij kan een onderscheid gemaakt worden tussen moslims, christenen en atheïsten. In feite kunnen moslims dus moeilijk met westerlingen vergeleken worden aangezien deze twee categorieën behoren tot een ander niveau. Daarom zal ik onder deze titel mensen vergelijken aan de hand van de waarden die ze aannemen volgens twee indelingen. Ten eerste dus de civilisatie waartoe de mensen behoren en ten tweede de religie die ze aanhangen.

6.1| Vergelijking tussen civilisaties

Om te achterhalen of de verschillen in de moderne gehanteerde waarden tussen de verschillende categorieën civilisaties significant zijn, voerde ik een Tukey's B-test uit. Deze test gaat na of de gemiddelde score van de verschillende groepen op de afhankelijke variabele significant van elkaar verschillen. De resultaten van deze toets zijn te vinden in tabel 11. Uit deze tabel blijkt dat de drie groepen op alle zes de variabelen sterk significant van elkaar verschillen. Dit betekent dat de conclusies uit de frequentietabellen bevestigd worden. Westerlingen en mensen die in de islamitische beschaving wonen verschillen van elkaar in de mate dat ze voorstander zijn van democratie, liberalisme en gelijkheid tussen man en vrouw, en de manier waarop ze tegen het leven aankijken. Voor de laatste drie blijkt dat de westerlingen hoger scoren dan de islamieten en dus moderner zijn ingesteld. Wat betreft democratie kan de omgekeerde conclusie worden getrokken. Islamieten lijken zich minder zorgen te maken over negatieve gevolgen van democratie en leggen meer nadruk op het ideaal van democratie dan westerlingen. Enkel op de voorkeur voor een sterke leider boven een democratisch systeem lijken islamieten het slechter te doen dan westerlingen. Islamieten hebben immers een grotere kans om een sterke leider te verkiezen boven democratie. In de landen die noch tot de westerse noch tot de islamitische beschaving werden gerekend, blijken de inwoners op alle variabelen

significant lager te scoren dan westerlingen en op alle democratie variabelen significant lager dan mensen in de islamitische beschaving.

Uit deze eerste resultaten kan al de voorlopige conclusie worden getrokken dat over het algemeen mensen uit de Islamwereld het meest democratisch zijn en dat westerlingen liberaler zijn, meer aandacht schenken aan gelijkheid tussen vrouwen en mannen en een positievere kijk hebben op het leven. Het probleem bij deze conclusie is dat er nog geen uitspraken kunnen gedaan worden over moslims. Het zou verkeerd zijn moslims gelijk te stellen met mensen die in de islamitische beschaving wonen. In het volgende punt zullen daarom de mensen op basis van hun religie met elkaar worden vergeleken. Uit de resultaten van deze analyses zal ik enkele opmerkelijke en meer genuanceerde conclusies kunnen trekken.

Tabel 11: Afhankelijke variabelen per civilisatie, verschil in gemiddelden en Tukey's B-tests

	westers ↔ islamitisch		westers ↔ geen civilisatie		islamitisch ↔ geen civilisatie	
	verschil gemiddelden	Tukey B significantie	verschil gemiddelden	Tukey B significantie	verschil gemiddelden	Tukey B significantie
negatieve gevolgen democratie	-0,077	***	0,144	***	0,221	***
democratisch ideaal	-0,099	***	0,144	***	0,243	***
drang sterke leider	0,248	***	0,473	***	0,225	***
liberalisme	0,720	***	0,394	***	-0,325	***
status man en vrouw	0,613	***	0,419	***	-0,194	***
levensingesteldheid	0,410	***	0,192	***	-0,218	***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

6.2| Vergelijking tussen religies

In tabel 12 staan de gemiddelden van de modernisatievariabelen volgens de verschillende categorieën religies. Deze werpen een ander beeld op de verschillen tussen westerlingen en moslims dan de vergelijkingen gemaakt onder de vorige titel. Op de eerste plaats kan meteen opgemerkt worden dat het verschil tussen westerlingen en moslims op het vlak van democratische ingesteldheid vooral een verschil is tussen gelovigen en ongelovigen. Uit de gemiddelden blijkt immers dat vooral mensen die geen religie aanhangen minder kans hebben hoog te scoren voor de eerste twee democratievariabelen. Hun gemiddelde ligt immers veel lager dan dat van christenen en moslims. Enkel mensen die een andere religie aanhangen blijken op deze variabelen gemiddeld nog lager te scoren. Daarnaast blijken christenen iets minder dan moslims belang te hechten aan negatieve gevolgen van democratie en blijken moslims democratie iets meer het meest ideale systeem te vinden dan christenen, maar deze verschillen zijn niet significant zoals

blijkt uit de Tuckey B-test (zie tabel 13). Wat betreft liberalisme, de gelijke status van mannen en vrouwen en de voorkeur voor een sterke leider boven democratie hebben moslims de laagste gemiddelde score, gevolgd door respectievelijk mensen met een andere religie en christenen. Mensen die geen religie aanhangen zijn dus het meest liberaal, hechten het meest belang aan een gelijke status tussen mannen en vrouwen en zijn meer geneigd democratie te verkiezen boven één sterke leider. Hetzelfde verhaal wordt terug gevonden bij levensingesteldheid, behalve dat christenen hier blijkbaar hoger scoren dan mensen zonder religie. Christenen hebben dus de meest positieve levensingesteldheid. Dit ligt niet aan een verschil tussen gelovig zijn of niet-gelovig zijn aangezien moslims en mensen met een andere religie wel gemiddeld lager scoren dan atheïstische mensen. Hierbij moet ook vermeld worden dat qua levensingesteldheid moslims niet significant verschillen van mensen met een andere religie. Behalve de reeds aangehaalde niet-significante verschillen tussen de verschillende categorieën van religie, zijn alle verschillen in de modernisatievariabelen significant.

Uit deze resultaten kan dus besloten worden dat de conclusies die getrokken werden uit de vergelijking tussen de verschillende civilisaties grotendeels juist zijn maar ook genuanceerd kunnen worden. Door enkel civilisaties met elkaar te vergelijken krijgen we een onvolledig beeld op de werkelijkheid. Westerlingen kunnen niet zo maar op één hoop worden gegooid. Er zijn duidelijke verschillen tussen christenen en niet-religieuze mensen. Daarnaast zijn de verschillen in moderne waarden tussen westerlingen en mensen die in de Islamwereld wonen afhankelijk van de religieuze overtuiging van de inwoners. Zo blijkt dat de verschillen in democratische ingesteldheid tussen moslims en westerlingen vooral tot uiting komen tussen de moslims en de atheïsten, maar niet tussen moslims en christenen. Uit de resultaten van deze vergelijkingen tussen de gemiddelden kan dus besloten worden dat westerlingen en moslims verschillen van elkaar. Dit toont evenwel nog niet aan dat de cultuur verbonden aan de religies of de civilisatie waarin iemand woont hiervan de oorzaak is. Hiervoor moet er gecontroleerd worden voor andere variabelen. Dit komt aan bod in het volgende hoofdstuk.

Tabel 12: Gemiddelden van de afhankelijke variabelen per religie

gemiddelde (standaard afwijking)					verklaarde variantie (eta ²)	P
	christen	moslim	geen religie	andere religie		
negatieve gevolgen democratie	0,018 (0,833)	0,005 (0,814)	-0,031 (0,811)	-0,097 (0,752)	0,13%	***
democratisch ideaal	0,016 (0,843)	0,033 (0,865)	-0,060 (0,874)	-0,142 (0,856)	0,30%	***
drang sterke leider	0,110 (0,685)	-0,257 (0,724)	0,176 (0,654)	-0,202 (0,704)	6,33%	***
liberalisme	0,065 (0,532)	-0,495 (0,338)	0,366 (0,551)	-0,054 (0,506)	28,20%	***
status man en vrouw	0,174 (0,764)	-0,351 (0,743)	0,335 (0,676)	0,028 (0,834)	10,79%	***
levensingesteldheid	0,165 (0,811)	-0,253 (0,909)	0,005 (0,817)	-0,215 (0,920)	4,48%	***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$, n.s.: niet significant

Tabel 13: Afhankelijke variabelen per religie, verschil in gemiddelden en Tukey's B-tests

	verschil gemiddelden		Tukey B significantie		verschil gemiddelden		Tukey B significantie		verschil gemiddelden		Tukey B significantie	
	christen ↔ moslim				christen ↔ geen religie				christen ↔ andere religie			
negatieve gevolgen democratie	0,013	n.s.			0,049	***			0,115	***		
democratisch ideaal	-0,017	n.s.			0,076	***			0,158	***		
drang sterke leider	0,367	***			-0,066	***			0,312	***		
liberalisme	0,559	***			-0,301	***			0,119	***		
status man en vrouw	0,524	***			-0,161	***			0,145	***		
levensingesteldheid	0,418	***			0,161	***			0,381	***		
	moslim ↔ geen religie				moslim ↔ andere religie				geen religie ↔ andere religie			
negatieve gevolgen democratie	0,037	**			0,102	***			0,065	***		
democratisch ideaal	0,093	***			0,176	***			0,082	***		
drang sterke leider	-0,433	***			-0,055	***			0,378	***		
liberalisme	-0,860	***			-0,441	***			0,420	***		
status man en vrouw	-0,685	***			-0,379	***			0,307	***		
levensingesteldheid	-0,257	***			-0,037	n.s.			0,220	***		

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$, n.s.: niet significant

Hoofdstuk 7| Regressie-analyses

In het vorig hoofdstuk werden moslims en westerlingen met elkaar vergeleken op het vlak van de moderne waarden die ze met zich mee dragen, door middel van de civilisatie waartoe ze behoren en door middel van hun religie. Hierbij werd niet gecontroleerd voor andere factoren. In dit hoofdstuk wordt voor elke modernisatievariabele een regressieanalyse besproken die toelaat de religies en civilisaties met elkaar te vergelijken na controle voor andere factoren. De variabelen worden besproken in de volgorde zoals ze doorheen de hele thesis werden aangehaald, namelijk ten eerste de aandacht voor negatieve gevolgen van democratie, ten tweede de nadruk op democratie als ideaal systeem, ten derde de voorkeur voor een sterke leider boven democratie, ten vierde een liberale of traditionalistisch ingesteldheid, ten vijfde het belang van gelijkheid tussen man en vrouw en ten zesde de levensingesteldheid.

7.1| Democratische ingesteldheid

7.1.1| Negatieve gevolgen democratie

In tabel 14 staan de resultaten van de multi-level regressievergelijking met als afhankelijke variabele de nadruk die de respondenten leggen op negatieve gevolgen van democratie. Hoe lager iemand scoort op deze variabele, hoe meer zij of hij oog heeft voor negatieve gevolgen. Uit het eerste blok blijkt al meteen dat de verschillen tussen de islamitische en de westerse civilisatie, gevonden in het vorige hoofdstuk, wegvallen na controle voor geslacht, leeftijd en SES. Het feit dat vrouwen, jongere mensen en mensen uit lagere sociale klassen meer aandacht hebben voor de negatieve gevolgen zorgt er dus voor dat de verschillen tussen de islamitische en westerse civilisatie weg vallen. Mensen uit de Islamwereld scoren wel hoger op deze variabele en hechten dus gemiddeld minder belang aan de negatieve gevolgen, maar dit verband is niet significant. Er is dus weinig invloed van een westerse of een islamitische cultuur. De stelling van Huntington dat de cultuur verbonden aan de westerse en islamitische civilisatie belangrijk is om verschillen te verklaren, wordt voor dit onderwerp dus meteen ontkracht. De mensen die in de landen van de restcategorie wonen scoren wel gemiddeld lager dan de mensen uit de westerse en islamitische civilisatie. Dit verschil is echter licht significant en uit blok twee, waarin religie als bijkomende variabele wordt opgenomen, blijkt dat dit effect zelfs weg valt. Daarnaast blijkt dat, naast de

religieuze omringende cultuur, ook iemands persoonlijke religie geen significant verband vertoont met de mate waarin iemand aandacht schenkt aan negatieve gevolgen van democratie. Noch de civilisatie, noch de religie dragen dus bij tot verschillen in deze variabele. Er kan nog opgemerkt worden dat de positieve correlatie met de dummyvariabele lagere middenklasse (zie p.71) in deze analyse negatief wordt, na controle voor geslacht en leeftijd. Mensen uit de lagere middenklasse zijn in dit opzicht niet democratischer dan mensen uit de hogere klassen, integendeel.

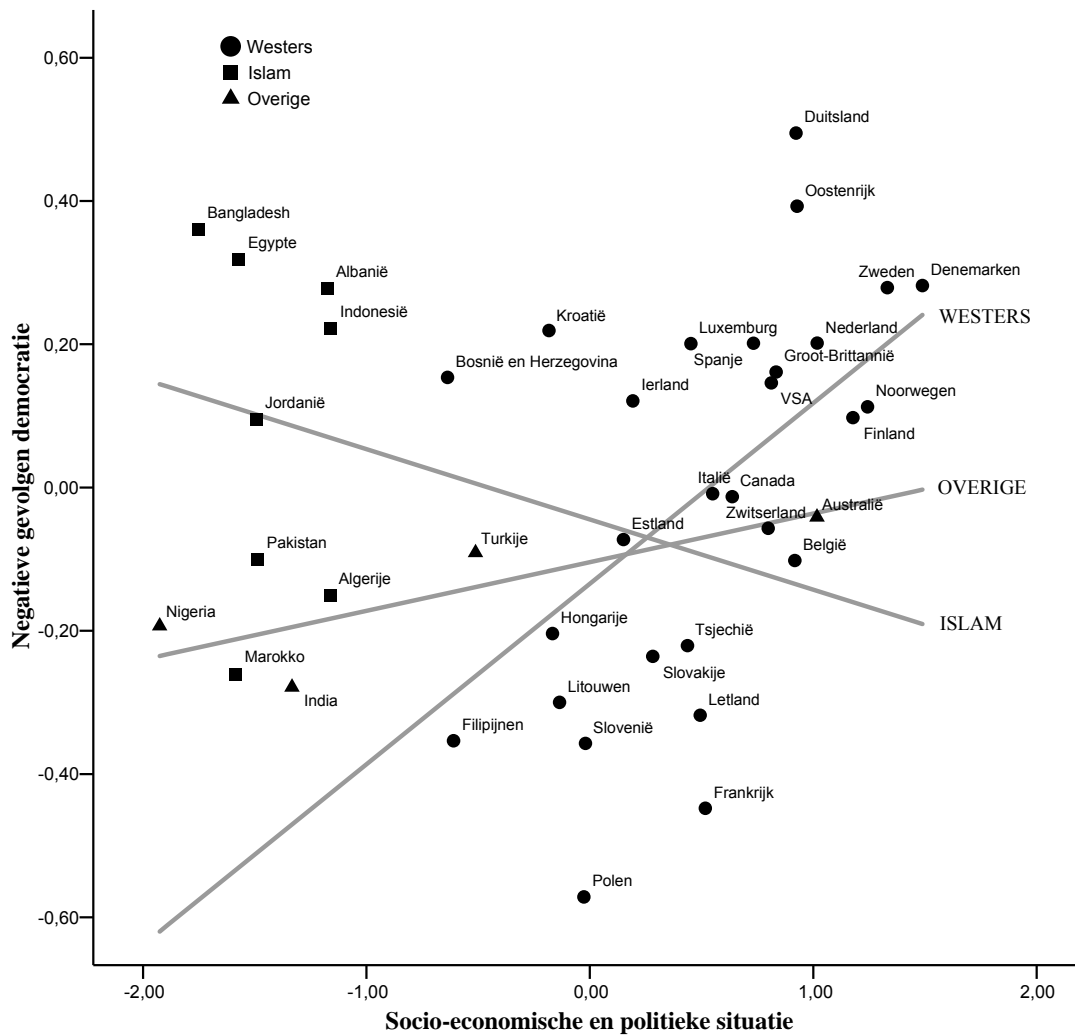
In blok drie en vier werden respectievelijk beroep, opleidingsniveau, woonplaats en de gini-coëfficiënt toegevoegd. Enkel het beroep en het opleidingsniveau vertonen hierbij een significant verband met de aandacht voor negatieve gevolgen van democratie. Wat beroep betreft, tonen de regressiecoëfficiënten een duidelijk verschil tussen mensen die op kantoor werken tegenover arbeiders, werklozen en landbouwers. Deze eersten blijken minder nadruk te leggen op negatieve gevolgen van democratie in vergelijking met de laatsten. De studenten vallen tussen deze twee categorieën in. Voor opleidingsniveau kan geconcludeerd worden dat hoe hoger iemand is opgeleid, hoe minder aandacht zij of hij zal schenken aan de negatieve gevolgen. Voor opleidingsniveau en voor beroep blijken dus de bevindingen van Inkeles te worden bevestigd. Mensen die via het onderwijs en hun beroep meer in aanraking komen met de moderniteit, zullen moderner zijn in de zin dat ze democratie minder problematisch beschouwen. Inkeles' bevinding dat ook de plaats waar iemand woont een rol speelt, wordt hier echter niet bevestigd. Niet alleen zijn de coëfficiënten niet significant, ook blijken de mensen in de grootste steden niet het hoogst te scoren, wat zou verwacht worden volgens Inkeles. Ook de gini-coëfficiënt blijkt niet significant samen te hangen met de aandacht voor negatieve gevolgen. De interne economische structuur van de landen blijkt dus geen invloed te hebben.

In blok vijf en zes wordt de socio-economische en politieke situatie van de landen aan de analyse toegevoegd. Bij deze variabele moet opgepast worden vooraleer er conclusies worden getrokken aangezien het een hoge correlatie vertoont met de dummyvariabele die islamitische en niet-islamitische samenlevingen vergelijkt. Uit blok vijf, waarin de civilisaties worden genegeerd, blijkt dat de socio-economische en politieke situatie van de landen geen invloed heeft op de aandacht voor negatieve gevolgen van democratie. Wanneer echter zowel de civilisaties als de situatie samen worden ingevoegd stijgen de regressiecoëfficiënten van beide variabelen opvallend. Dit fenomeen kan vermoedelijk verklaard worden door de collineariteit tussen de twee variabelen. In figuur 6 staan de scores van de socio-economische en politieke situatie en de gemiddelde scores van de aandacht voor de negatieve gevolgen van democratie uitgezet in een spreidingsdiagram. Hierbij wordt ook het onderscheid gemaakt tussen de verschillende

categorieën civilisaties. Uit dit spreidingsdiagram blijkt duidelijk dat er een verband is tussen de socio-economische en politieke situatie en de civilisatie waartoe de geselecteerde landen behoren. Westerse landen bevinden zich immers voornamelijk rechts van het diagram en Islamlanden links. Daarnaast lijkt er niet echt een verschil te zijn tussen de verdeling van de landen uit de islamitische en westerse civilisatie wat betreft de gemiddelde aandacht voor de negatieve gevolgen. Uit het diagram blijkt wel duidelijk dat er een interactie-effect is tussen de civilisatie en de socio-economische en politieke situatie, deze kan een verklaring bieden voor het collineariteitsprobleem. Voor landen uit de westerse civilisatie lijkt te gelden dat hoe hoger een land scoort op de socio-economische en politieke situatie, des te hoger haar gemiddelde zal zijn voor de aandacht voor negatieve gevolgen van democratie. Voor Islamlanden lijkt net de omgekeerde redenering te gelden. Landen die hoger scoren op de situatievariabele, scoren lager op de democratievariabele. De landen in de restcategorie bevinden zich tussen de andere twee categorieën. Bij deze landen blijkt de situatie een klein positief effect te hebben op de houding ten opzichte van de negatieve gevolgen. Om deze bevindingen te toetsen werd dit interactie-effect in de regressievergelijking ingevoegd (niet opgenomen in de tabel). Na de invoeging van de interactietermen blijkt de civilisatie waarin iemand woont geen significant direct effect meer te hebben (voor 'islamitische civilisatie' is $\gamma = -0,099$, standaard fout = 0,453, $p = 0,828$; voor 'geen civilisatie' is $\gamma = 0,066$, standaard fout = 0,091, $p = 0,471$). De socio-economische en politieke situatie heeft nog wel een significant effect op de aandacht voor negatieve gevolgen van democratie ($\gamma = 0,209$, standaard fout = 0,085, $p = 0,020$). De coëfficiënten van de interactietermen bedragen respectievelijk -0,470 (standaard fout = 0,330, $p = 0,164$) en -0,182 (standaard fout = 0,0805, $p = 0,030$). Dit betekent dat de regressiecoëfficiënt enkel voor de westerse landen, de islamitische landen en de restcategorie respectievelijk 0,209, -0,261 en 0,027 zou bedragen. De conclusies die werden getrokken uit het spreidingsdiagram blijken dus op basis van de regressieanalyse te kloppen. Uit deze cijfers kan geconcludeerd worden dat de socio-economische en politieke situatie, als uiting van de positie van de landen in het wereldsysteem, geen direct effect heeft op de aandacht voor problemen van democratie. Wel blijkt de situatie in een land een effect te hebben wanneer er wordt gekeken binnen de civilisaties op zich. Hoe dit kan verklaard worden is echter niet duidelijk. Een mogelijke verklaring zou bijvoorbeeld kunnen zijn dat er in de islamitische landen die zich onafhankelijker van het Westen hebben weten te positioneren, een kritischer klimaat heerst ten opzichte van het Westen. Dit kritisch klimaat zorgt er voor dat de mensen ook kritisch zullen staan tegenover 'zogezegde' westerse begrippen en instituties zoals democratie. De mensen in deze landen zullen daarom ook meer inzien dat democratie niet alleen positieve maar ook negatieve gevolgen heeft. Met andere woorden hoe

hoger de landen uit de islamitische en westerse civilisatie zich rangschikken in het wereldsysteem en de wereldeconomie, des te meer de tegenstellingen zullen worden uitgespeeld. Of deze verklaring de juiste is kan echter niet met deze cijfers bewezen worden. Hiervoor zou nog verder diepgaander onderzoek moeten gebeuren.

Figuur 6: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en de gemiddelde score voor negatieve gevolgen van democratie

Tabel 14: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele aandacht voor negatieve gevolgen van democratie

Gamma (standaard fout)	BLOK					
	1	2	3	4	5	6
INTERCEPT	0,084 (0,052)	0,006 (0,093)	-0,165 (0,089)	-0,180 * (0,088)	-0,143 * (0,070)	-0,239 * (0,089)
LANDENNIVEAU						
civilisatie ⁷						
islamitisch	0,087 (0,091)	0,149 (0,109)	0,149 (0,111)	0,181 (0,106)		0,421 * (0,156)
geen civilisatie	-0,149 * (0,064)	-0,122 (0,077)	-0,107 (0,082)	-0,018 (0,115)		0,096 (0,131)
socio-economische & politieke ontwikkeling					-0,007 (0,049)	0,133 * (0,065)
gini-coëfficiënt				-0,010 (0,006)	-0,009 (0,006)	-0,005 (0,006)
NIVEAU INDIVIDU						
geslacht ¹	0,062 *** (0,009)	0,063 *** (0,009)	0,050 *** (0,009)	0,050 *** (0,009)	0,050 *** (0,009)	0,050 *** (0,009)
leeftijd	-0,001 ** (0,001)	-0,001 ** (0,001)	-0,001 (0,001)	-0,001 (0,001)	-0,001 (0,001)	-0,001 (0,001)
SES ²						
lagere klasse	-0,247 *** (0,039)	-0,246 *** (0,039)	-0,126 *** (0,031)	-0,125 *** (0,031)	-0,126 *** (0,031)	-0,125 *** (0,031)
arbeidersklasse	-0,176 *** (0,032)	-0,175 *** (0,032)	-0,075 ** (0,022)	-0,075 ** (0,022)	-0,075 ** (0,022)	-0,075 ** (0,022)
lagere middenklasse	-0,085 *** (0,017)	-0,085 *** (0,017)	-0,032 * (0,015)	-0,032 * (0,015)	-0,032 * (0,015)	-0,032 * (0,015)
religie ³						
christen		0,087 (0,082)	0,048 (0,084)	0,048 (0,084)	0,044 (0,084)	0,047 (0,085)
geen religie		0,066 (0,077)	0,019 (0,079)	0,018 (0,079)	0,015 (0,079)	0,018 (0,079)
andere religies		0,066 (0,074)	0,028 (0,074)	0,027 (0,074)	0,024 (0,074)	0,027 (0,074)
beroep ⁴						
management			0,101 ** (0,028)	0,101 ** (0,028)	0,101 ** (0,028)	0,101 ** (0,028)
witte boorden			0,093 *** (0,019)	0,092 *** (0,019)	0,092 *** (0,019)	0,092 *** (0,019)
zelfstandige			0,108 *** (0,020)	0,108 *** (0,020)	0,108 *** (0,020)	0,108 *** (0,020)
lager superviserend			0,034 (0,027)	0,034 (0,027)	0,034 (0,027)	0,034 (0,027)
geschoolde arbeiders			0,016 (0,018)	0,016 (0,018)	0,016 (0,018)	0,016 (0,018)
werkloos			0,010 (0,021)	0,010 (0,021)	0,010 (0,021)	0,010 (0,021)
student			0,063 * (0,026)	0,063 * (0,026)	0,063 * (0,025)	0,063 * (0,026)
landbouwer			0,051 (0,028)	0,051 (0,028)	0,051 (0,028)	0,051 (0,028)
ander beroep			0,036 (0,030)	0,036 (0,030)	0,036 (0,030)	0,036 (0,030)
opleidingsniveau ⁶						
gemiddeld geschoold			0,081 *** (0,020)	0,081 *** (0,020)	0,081 *** (0,020)	0,081 *** (0,020)
hoger geschoold			0,242 *** (0,037)	0,242 *** (0,037)	0,242 *** (0,037)	0,242 *** (0,037)
woonplaats ⁵						
10,000 - 50,000			-0,001 (0,018)	-0,001 (0,018)	-0,001 (0,018)	-0,001 (0,018)
50,000 - 500,000			0,024 (0,014)	0,025 (0,014)	0,025 (0,014)	0,024 (0,014)
500,000 of meer			0,006 (0,024)	0,006 (0,024)	0,007 (0,024)	0,006 (0,024)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

¹: referentiecategorie = vrouw, ²: referentiecategorie = hogere klasse en hogere middenklasse, ³: referentiecategorie = moslim, ⁴: referentiecategorie = semi- en ongeschoolde arbeiders, ⁵: referentiecategorie = 10,000 inwoners of minder, ⁶: referentiecategorie = lager geschoold, ⁷: referentiecategorie = westerse civilisatie

7.1.2| Democratisch ideaal

In tabel 17 bevinden zich de resultaten van de regressie voor de mate dat de respondenten democratie zien als het meest ideale systeem. Net zoals bij de negatieve gevolgen van democratie blijkt hier alweer uit blok één dat, na controle voor geslacht, leeftijd en SES, de verbanden met de civilisaties meteen weg vallen. Opnieuw kunnen de conclusies rond de controlevariabelen getrokken uit de correlatiecoëfficiënten worden herhaald, behalve wat betreft de vergelijking tussen de lagere middenklasse en de hogere klassen. Mannen, oudere mensen en mensen uit de hogere klassen neigen volgens deze variabele democratischer te zijn. Ook religie blijkt uit blok twee geen invloed te hebben op het democratisch ideaal. Geen enkele van de drie dummyvariabelen vertoont een significant effect. Wel opmerkelijk is dat de toevoeging van religie een suppressie-effect teweegbrengt bij de dummyvariabele ‘geen civilisatie’. Na controle blijken mensen uit de landen in de restcategorie significant lager te scoren dan de mensen uit de islamitische en westerse civilisatie. De verandering in de regressiecoëfficiënt en significantieniveaus zijn echter niet zo groot (gamma van -0,137 naar -0,152, p van 0,052 naar 0,040) en ik zal daarom hier niet verder op in gaan. In blok vier zal immers blijken dat dit effect opnieuw niet significant wordt na controle voor de gini-coëfficiënt. Ik ga er van uit dat de omringende cultuur geen invloed heeft op het idealisme van democratie. Net zoals onder de vorige titel wordt hier alweer Huntingtons opdeling in civilisaties om verschillen tussen mensen aan te duiden, tegen gesproken. Daarnaast blijkt Huntingtons aanspraak op religie om verschillen te verklaren hier evenmin te gelden.

In blok drie worden de bevindingen van Inkeles bevestigd. Zowel het beroep, het opleidingsniveau als de woonplaats hebben een significant effect op de afhankelijke variabele. Bij beroep blijken alweer de mensen die voornamelijk op kantoor werken, hoger te scoren dan arbeiders en landbouwers. Wanneer mensen hoger geschoold zijn, of in een grote stad wonen lijken zij ook democratischer te zijn. Opvallend is echter dat door de toevoeging van deze variabelen de verschillen tussen mensen zonder religie of een andere religie en moslims significant worden. Dit is niet het gevolg van collineariteit. Op de eerste plaats zijn er immers geen problematisch hoge correlaties vastgesteld tussen deze variabelen (de hoogste correlatiecoëfficiënt bedraagt 0,085 tussen ‘student’ en ‘andere religie’). Daarnaast blijken beroep, onderwijsniveau en woonplaats het zelfde effect te vertonen in de regressieanalyse wanneer de religievariabelen uit de analyse worden gelaten. De enige verklaring die kan gegeven worden is dat de drie variabelen een suppressie-effect teweegbrengen bij religie. Wanneer de drie variabelen apart worden toegevoegd in de regressieanalyse blijkt dat zowel beroep,

opleidingsniveau als woonplaats bijdragen aan dit suppressie-effect. Dit betekent dat het gevonden negatief effect van de dummyvariabelen ‘geen religie’ en ‘andere religie’ wordt gecompenseerd door een positief onrechtstreeks effect via beroep, opleidingsniveau en woonplaats. Uit tabel 15 blijkt dat onder de mensen die geen religie aanhangen er proportioneel meer zijn die op kantoor werken, in grote steden wonen en gemiddeld of hoger opgeleid zijn, dan bij de moslims (de referentiecategorie). Als deze ook hoger scoren op de afhankelijke variabele, verklaart dit het suppressie-effect voor de mensen die geen religie aanhangen. Dit wordt voor alle drie variabelen bevestigd door de vergelijking tussen de gemiddelden van de variabele democratisch ideaal per categorie van beroep en opleidingsniveau (zoals te zien in tabel 16). Ook voor mensen met een andere religie kan dezelfde redenering worden opgebouwd. Uit tabel 15 blijkt immers dat er onder hen proportioneel meer studenten en minder werklozen en meer hoog geschoolden zijn dan bij de moslims. Enkel de invloed van woonplaats is niet duidelijk uit deze cijfers.

Tabel 15: Frequentieverdeling beroep, woonplaats en opleidingsniveau per religie

	religie				chi ²	p
	christen	moslim	geen religie	andere religie		
beroep					5835,4	***
management	6,6%	3,8%	7,0%	6,6%		
witte boorden	16,9%	5,5%	16,0%	7,7%		
zelfstandige	13,9%	11,9%	17,1%	17,0%		
lager superviserend	2,5%	2,2%	3,2%	1,2%		
geschoolde arbeiders	12,6%	9,4%	15,1%	11,0%		
semi- of ongeschoolde arbeider	16,3%	10,9%	12,3%	9,8%		
werkloos	9,7%	27,0%	12,0%	13,7%		
student	6,3%	8,4%	7,8%	17,1%		
landbouwer	5,3%	7,9%	2,2%	12,4%		
ander beroep	9,8%	13,1%	7,5%	3,5%		
woonplaats					1257,1	***
10,000 of minder	36,6%	34,9%	28,1%	42,8%		
10,000 - 50,000	23,5%	22,6%	22,0%	21,5%		
50,000 - 500,000	24,9%	17,1%	28,9%	19,8%		
500,000 of meer	15,0%	25,3%	21,1%	15,9%		
opleidingsniveau					1543,1	***
lager geschoold	40,6%	54,3%	32,9%	40,1%		
gemiddeld geschoold	40,4%	30,1%	44,2%	34,2%		
hoger geschoold	19,0%	15,5%	22,9%	25,7%		

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Tabel 16: Gemiddelden van democratisch ideaal voor beroep, opleidingsniveau en woonplaats

	gemiddelde	(standaard afwijking)	eta ²	p
beroep			0,023	***
management	0,229	(0,822)		
witte boorden	0,100	(0,826)		
zelfstandige	0,183	(0,795)		
lager superviserend	0,130	(0,807)		
geschoolde arbeiders	-0,077	(0,856)		
semi- of ongeschoolde arbeider	-0,169	(0,882)		
werkloos	-0,106	(0,885)		
student	0,012	(0,832)		
landbouwer	-0,093	(0,874)		
ander beroep	-0,041	(0,852)		
woonplaats			0,005	***
10,000 of minder	-0,056	(0,869)		
10,000 - 50,000	-0,008	(0,851)		
50,000 - 500,000	-0,003	(0,859)		
500,000 of meer	0,119	(0,838)		
opleidingsniveau			0,027	***
lager geschoold	-0,126	(0,881)		
gemiddeld geschoold	0,007	(0,840)		
hoger geschoold	0,258	(0,769)		

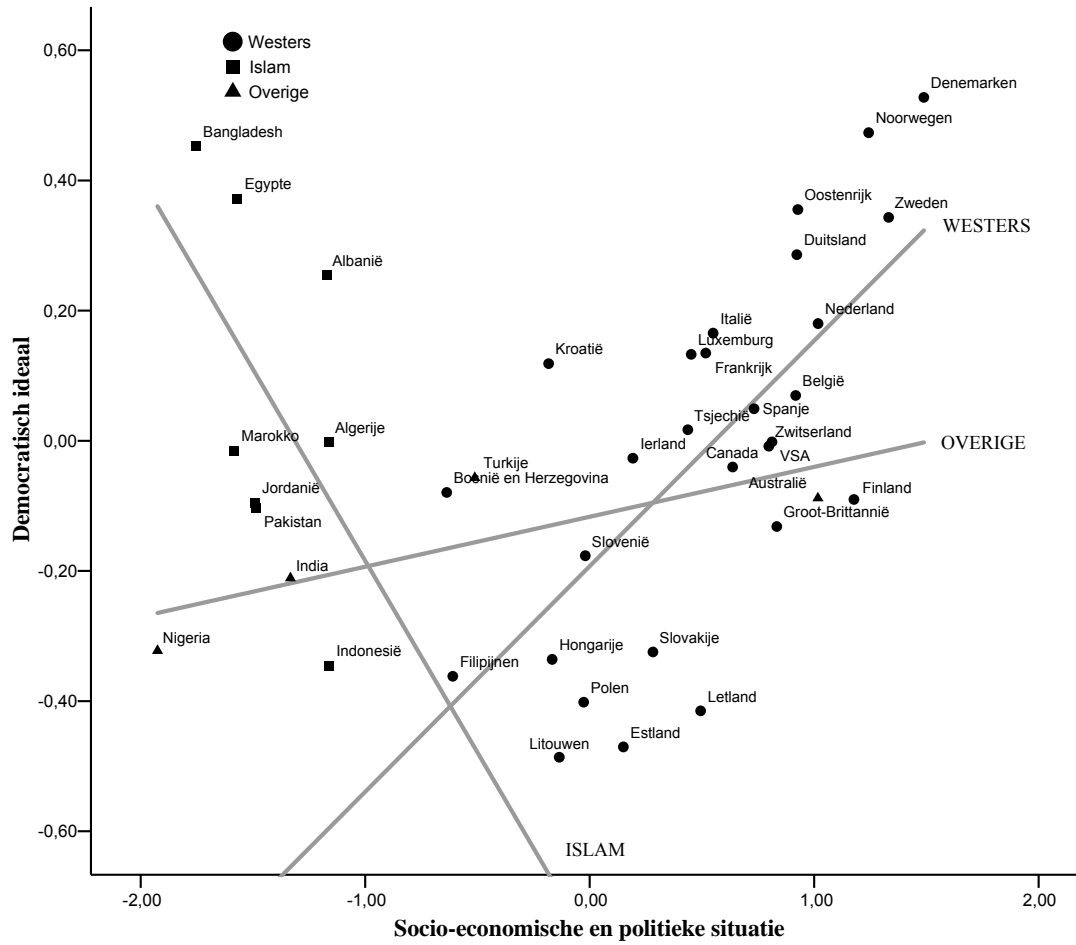
* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Uit blok vier blijkt dat de gini-coëfficiënt een negatief effect heeft op de nadruk op het idealisme van democratie. Hoe meer ongelijkheid er is in een land, hoe minder de inwoners van dit land democratie zullen zien als het meest ideale systeem. Zoals reeds vermeld zorgt de toevoeging van de gini-coëfficiënt er ook voor dat het licht effect van de landen buiten de westerse en islamitische civilisatie wegvalt. Er mag wel opgemerkt worden dat, hoewel de interne ongelijkheid de invloed van de omringende cultuur neutraliseert, het de invloed van iemands persoonlijke geloofsovertuiging niet weg verklaart.

Net zoals bij de negatieve gevolgen van democratie blijkt de socio-economische en politieke situatie, als indicator voor de positie van een land in de wereld, geen invloed te hebben op verschillen in democratisch idealisme wanneer niet wordt gecontroleerd voor de civilisaties. Wanneer zowel de civilisaties als de situatie samen in rekening worden gebracht blijkt hun regressiecoëfficiënt opnieuw opmerkelijk te stijgen en worden deze van de situatie en van de islamitische civilisatie significant. Ook hier kan dit collineariteitsprobleem opnieuw verklaard worden door een interactie-effect. Uit figuur 7 blijkt alweer dat de spreiding van de gemiddelden op het democratisch idealisme niet opvallend verschillen tussen de islamitische en de westerse civilisatie. Wel blijkt er opnieuw een sterk negatief verband te zijn tussen de socio-economische en politieke situatie en het idealisme van democratie voor de mensen in de Islamlanden en een

positief verband voor mensen uit westerse landen. Het verband voor de landen in de restcategorie blijkt eveneens opnieuw slechts een licht positief verband te zijn. Deze bevindingen worden ook bevestigd wanneer de twee interactietermen aan de regressieanalyse worden toegevoegd (niet opgenomen in tabel). De civilisaties op zich vertonen geen significant verband meer (voor 'islamitische civilisatie' is $\gamma = -0,971$, standaard fout = 0,595, $p = 0,112$; voor 'geen civilisatie' is $\gamma = 0,098$, standaard fout = 0,071, $p = 0,175$). De socio-economische en politieke situatie en de interactietermen vertonen wel significante effecten. De regressiecoëfficiënten bedragen voor de situatie 0,263 (standaard fout = 0,059, $p = 0,000$), voor de interactieterm met de 'islamitische civilisatie' -1,111 (standaard fout = 0,388, $p = 0,008$) en voor de interactieterm met de landen zonder civilisatie -0,285 (standaard fout = 0,065, $p = 0,000$). Dit betekent dat de regressiecoëfficiënten voor de westerse, de islamitische civilisatie en de landen die niet tot deze twee civilisaties behoren respectievelijk 0,263, -0,849 en -0,022 bedragen. Net zoals bij het vorige onderwerp kan dit interactie-effect mogelijks verklaard worden door een kritischer klimaat tegenover al wat westers is in de landen die hoger scoren op de situatie variabelen. Deze landen zouden immers volgens de wereldsysteemtheoretici minder afhankelijk zijn van de rijkste landen en zich tegen hen kritischer kunnen opstellen.

Figuur 7: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en de gemiddelde score voor democratisch ideaal

Tabel 17: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele het idealisme van democratie

Gamma (standaard fout)	BLOK					
	1	2	3	4	5	6
INTERCEPT	0,077 (0,053)	0,124 (0,063)	-0,166 * (0,071)	-0,194 ** (0,063)	-0,166 ** (0,059)	-0,253 ** (0,067)
LANDENNIVEAU						
civilisatie ⁷						
islamitisch	0,097 (0,104)	0,060 (0,110)	0,057 (0,124)	0,117 (0,116)		0,361 * (0,169)
geen civilisatie	-0,137 (0,068)	-0,152 * (0,071)	-0,148 * (0,072)	0,016 (0,073)		0,132 (0,138)
socio-economische & politieke ontwikkeling					0,015 (0,049)	0,135 * (0,060)
gini-coëfficiënt				-0,019 ** (0,006)	-0,017 ** (0,006)	-0,014 ** (0,005)
NIVEAU INDIVIDU						
geslacht ¹	0,124 *** (0,013)	0,125 *** (0,012)	0,110 *** (0,014)	0,110 *** (0,014)	0,110 *** (0,014)	0,110 *** (0,014)
leeftijd	0,002 ** (0,001)	0,002 ** (0,001)	0,003 ** (0,001)	0,003 ** (0,001)	0,003 ** (0,001)	0,003 ** (0,001)
SES ²						
lagere klasse	-0,351 *** (0,044)	-0,353 *** (0,044)	-0,164 *** (0,031)	-0,164 *** (0,031)	-0,165 *** (0,031)	-0,164 *** (0,031)
arbeidersklasse	-0,223 *** (0,030)	-0,225 *** (0,030)	-0,075 *** (0,020)	-0,075 *** (0,020)	-0,075 *** (0,020)	-0,075 *** (0,020)
lagere middenklasse	-0,094 *** (0,020)	-0,095 *** (0,020)	-0,018 (0,017)	-0,018 (0,017)	-0,018 (0,017)	-0,018 (0,017)
religie ³						
christen		-0,031 (0,045)	-0,079 (0,047)	-0,080 (0,047)	-0,084 (0,046)	-0,081 (0,047)
geen religie		-0,081 (0,046)	-0,148 ** (0,046)	-0,149 ** (0,046)	-0,152 ** (0,045)	-0,149 ** (0,046)
andere religies		-0,073 (0,058)	-0,130 * (0,061)	-0,131 * (0,060)	-0,134 * (0,060)	-0,131 * (0,060)
beroep ⁴						
management			0,151 *** (0,020)	0,151 *** (0,020)	0,151 *** (0,020)	0,150 *** (0,020)
witte boorden			0,098 *** (0,019)	0,098 *** (0,019)	0,098 *** (0,019)	0,098 *** (0,019)
zelfstandige			0,133 *** (0,022)	0,133 *** (0,022)	0,133 *** (0,022)	0,133 *** (0,022)
lager superviserend			0,143 *** (0,023)	0,143 *** (0,023)	0,143 *** (0,023)	0,143 *** (0,023)
geschoolde arbeiders			0,039 ** (0,014)	0,039 ** (0,014)	0,039 ** (0,014)	0,039 ** (0,014)
werkloos			0,033 (0,024)	0,033 (0,024)	0,033 (0,024)	0,033 (0,024)
student			0,108 ** (0,034)	0,108 ** (0,034)	0,108 ** (0,034)	0,108 ** (0,034)
landbouwer			0,066 ** (0,023)	0,066 ** (0,023)	0,066 ** (0,023)	0,066 ** (0,023)
ander beroep			0,071 ** (0,024)	0,071 ** (0,024)	0,071 ** (0,024)	0,071 ** (0,024)
opleidingsniveau ⁶						
gemiddeld geschoold			0,153 *** (0,019)	0,153 *** (0,019)	0,153 *** (0,019)	0,153 *** (0,018)
hoger geschoold			0,327 *** (0,036)	0,327 *** (0,036)	0,327 *** (0,036)	0,327 *** (0,036)
woonplaats ⁵						
10,000 - 50,000			0,018 (0,016)	0,018 (0,016)	0,018 (0,016)	0,018 (0,016)
50,000 - 500,000			0,043 * (0,018)	0,043 * (0,018)	0,043 * (0,018)	0,043 * (0,018)
500,000 of meer			0,108 *** (0,020)	0,108 *** (0,020)	0,108 *** (0,020)	0,108 *** (0,020)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

¹: referentiecategorie = vrouw, ²: referentiecategorie = hogere klasse en hogere middenklasse, ³: referentiecategorie = moslim, ⁴: referentiecategorie = semi- en ongeschoolde arbeiders, ⁵: referentiecategorie = 10,000 inwoners of minder, ⁶: referentiecategorie = lager geschoold, ⁷: referentiecategorie = westerse civilisatie

7.1.3| Drang sterke leider

Naast de aandacht voor negatieve gevolgen van democratie en het idealisme van democratie, werd er nog een derde variabele vastgesteld die een blik werpt op de democratische ingesteldheid van de mensen. Deze variabele gaat na of iemand democratie verkiest boven de zekerheid van een sterke leider. In tabel 18 staan de resultaten van de regressieanalyse die hier op werd uitgevoerd. In tegenstelling tot de twee vorige democratievariabelen blijkt uit blok één dat, wanneer wordt gecontroleerd voor geslacht en SES, het verband met de civilisatie waarin iemand woont hier niet wegvalt. Net als bij de twee vorige thema's blijken mannen en mensen uit de hogere sociale klassen alweer democratischer te zijn. Leeftijd daarentegen heeft geen effect. De twee regressiecoëfficiënten van de dummyvariabelen voor de civilisaties blijven, ondanks de controle voor geslacht en SES, significant tot op het niveau van vijf procent. Uit deze coëfficiënten blijkt, net zoals uit de gemiddelden, dat mensen in de westerse landen significant democratischer zijn dan mensen in de islamitische landen en de landen uit de restcategorie. Opvallend is wel dat het verschil tussen de regressiecoëfficiënten van deze laatste twee niet meer zo groot zijn als tussen de ongecontroleerde gemiddelden (zie p. 73) en zelfs lijken weg te vallen. Dit wordt bevestigd wanneer dezelfde analyse wordt uitgevoerd met de islamitische landen als referentiecategorie bij de civilisaties. De regressiecoëfficiënt voor de dummyvariabele 'geen civilisatie' is niet significant ($\gamma = -0,071$, standaard fout = 0,196, $p = 0,721$). Uit deze resultaten kan dus besloten worden dat de omringende cultuur van de civilisatie waarin iemand woont bijdraagt tot verschillen in de voorkeur van mensen voor een sterke leider boven democratie of omgekeerd. Hierbij wordt ook een breuklijn vastgesteld tussen het Westen en de Islamlanden. Voor deze variabele blijkt de theorie van Huntington dus te worden bevestigd.

In blok twee werd de persoonlijke geloofsovertuiging mee opgenomen in de analyse, maar deze blijkt de voorgaande effecten niet weg te verklaren. De gevonden verbanden tussen de voorkeur voor een sterke leider of democratie en de civilisatie, het geslacht en de SES zwakken allemaal een beetje af maar blijven allen nog significant. Voor religie kunnen dezelfde conclusies getrokken worden als bij de gemiddelden. De mensen zonder religie verkiezen het meest democratie boven een sterke leider, gevolgd door christenen en mensen met andere religies. Moslims hebben hier gemiddeld genomen de laagste scores. Dit betekent dus dat niet enkel de omringende cultuur van de civilisaties een belangrijke rol speelt in de voorkeur, ook de cultuur verbonden aan de persoonlijke religie kan hier niet genegeerd worden. Huntingtons thes is dus juist maar niet volledig en voldoende genuanceerd wanneer hij cultuur belangrijk acht om verschillen tussen civilisaties bloot te leggen. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat de rol van

religie veel lichter doorweegt dan de civilisaties. De regressiecoëfficiënten zijn veel kleiner bij religie en slechts één van de dummyvariabelen is significant onder het 5%-niveau. Concluderend, de religieuze overtuiging draagt bij tot moderne waardenverschillen tussen mensen, maar ze verklaart niet waarom er verschillen zijn tussen civilisaties.

Uit blok drie blijkt dat zowel iemands beroep als zijn of haar opleidingsniveau opnieuw samen hangt met de afhankelijke variabele. Voor deze twee kenmerken worden de bevindingen van Inkeles wederom bevestigd. Mensen die op kantoor werken en studenten hebben meer kans democratie te verkiezen boven sterke leiders dan arbeiders en landbouwers. Daarnaast geldt ook hoe hoger iemand geschoold is hoe gemakkelijker hij of zij democratie zal verkiezen. Analoog aan de negatieve gevolgen van democratie en in tegenstelling tot het democratisch idealisme, lijkt het feit of iemand in de stad of op het platteland woont hier niet veel toe te doen. Hierin wordt Inkeles dus, wat dit onderwerp betreft althans, tegengesproken. De vraag of het beroep en onderwijsniveau verschillen tussen mensen als gevolg van verschillende culturen kan verklaren, kan bevestigd worden. Door de toevoeging van deze variabelen valt het verband tussen religie en de voorkeur voor democratie of sterke leiders weg. Verschillen tussen mensen met verschillende geloofsovertuigingen worden dus veroorzaakt doordat zij verschillende beroepen en onderwijsniveaus hebben. Uit de correlatiecoëfficiënten blijkt dat mensen zonder religie en christenen gemiddeld hoger opgeleid zijn en meer kans hebben een kantoorjob uit te oefenen dan mensen met andere religies en moslims. Beroep en opleidingsniveau verklaren echter niet waarom er verschillen zijn tussen de civilisaties. Na controle voor deze twee variabelen blijft het effect van de civilisaties nagenoeg ongewijzigd en significant. Beroep en onderwijsniveau verklaren dus wel waarom cultuurverschillen tussen mensen onderling samenhangen met de voorkeur voor democratie of sterke leiders, maar niet waarom de invloed van de omringende cultuur hier mee samenhangt. De voorkeur van de mensen zal dus afhangen van het feit of ze in de Islamwereld of in het Westen wonen, ondanks dat er tussen deze twee werelden verschillen zitten in het opleidingsniveau van de mensen en de beroepen die ze uitoefenen.

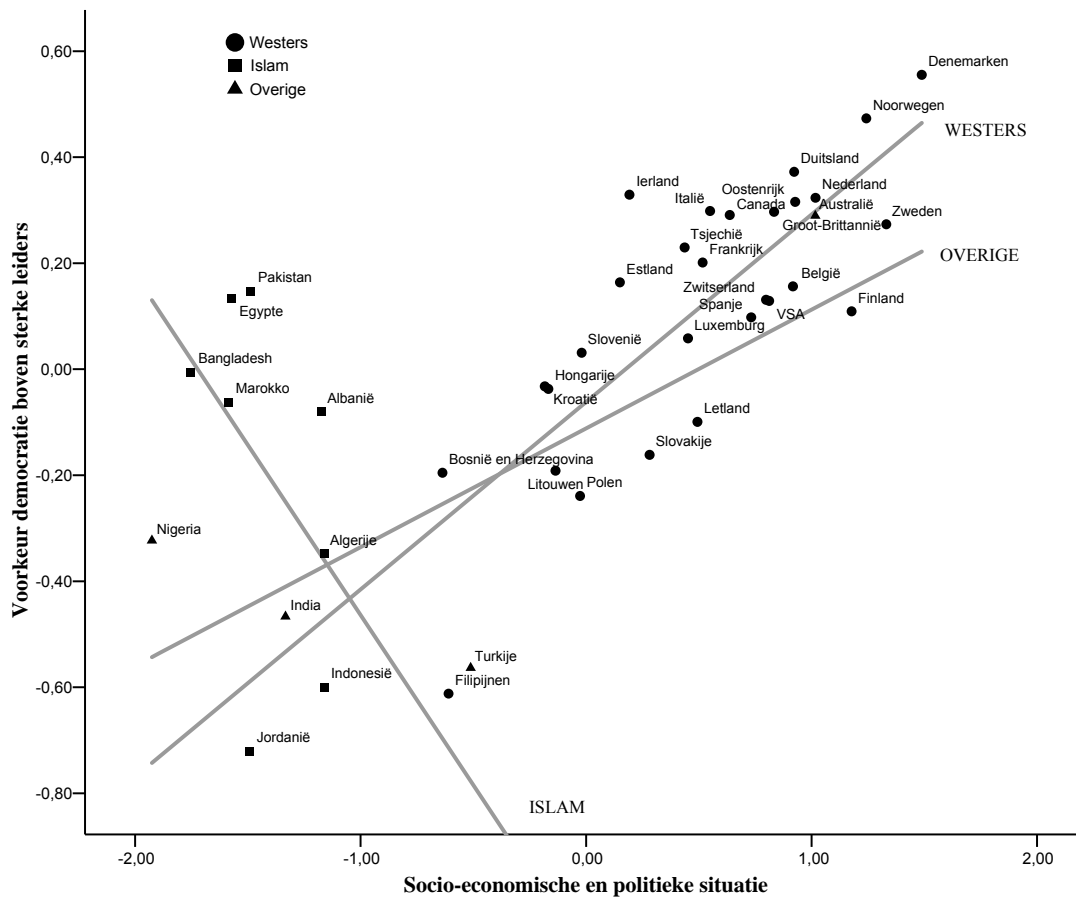
De controle voor de gini-coëfficiënt in blok vier vertelt een ander verhaal dan de toevoeging van beroep en onderwijsniveau. De gini-coëfficiënt lijkt zelf niet belangrijk te zijn voor iemands voorkeur voor democratie boven sterke leider. Er wordt een negatief verband gevonden maar dit is niet significant op het 5%-niveau. Door de gini-coëfficiënt toe te voegen worden echter wel de regressiecoëfficiënten van de civilisaties niet meer significant (voor 'islamitische civilisatie' p van 0,038 naar 0,083, voor 'geen civilisatie' p van 0,028 naar 0,259). Hoewel de ongelijkheid in een land dus geen opvallende invloed heeft op de inwoners hun voorkeur voor democratie, is dit wel sterk genoeg om verschillen te verklaren tussen de drie civilisatiecategorieën.

De socio-economische en politieke situatie in de landen heeft in tegenstelling tot de twee andere democratievariabelen wel een invloed op iemands voorkeur voor democratie. Hoe hoger een land scoort op deze maat voor ontwikkeling, hoe meer kans een inwoner heeft eerder voorkeur te hebben voor democratie dan voor sterke leiders. Dit kan verklaard worden aan de hand van de behoeftepiramide van Maslow (1943). Maslow stelde een hiërarchie op van behoeften. Behoeften die onderaan deze hiërarchie komen moeten eerst bevredigd worden vooraleer hogere behoeften worden aangesproken. Volgens Maslow komen onderaan de fysiologische behoeften, dan de veiligheidsbehoeften, vervolgens de behoefte aan liefde, geborgenheid en waardering en helemaal bovenaan staan de esthetische en cognitieve behoeften. Deze behoeften en hun hiërarchie zijn aangeboren, instinctief en universeel. Met andere woorden volgens Maslow is een sterke economie die voorziet in de fysiologische behoeften belangrijker dan een degelijk democratisch systeem waarin ieders mening wordt gewaardeerd. Hieruit kan afgeleid worden dat de mensen in minder ontwikkelde landen, of waar meer arme mensen wonen, minder belang zullen hechten aan democratie. Een goed draaiende economie in dienst van elke inwoner is voor hen belangrijker, of dit nu gerealiseerd wordt in een democratisch systeem of onder bewind van één groep machthebbers. De vorige twee democratievariabelen, het oog voor negatieve gevolgen van democratie en het idealisme van democratie, uiten niet in welke mate de respondent behoefte heeft aan democratie. Zij geven enkel aan hoe mensen tegenover democratie staan, los van de context. Dit verklaart waarom er bij deze twee variabelen geen verband werd gevonden met de ontwikkeling van een land.

Wanneer zowel de situatie als de civilisatievariabelen toegevoegd worden aan het model blijkt de civilisatie geen significant effect meer te vertonen. Toch is het opvallend dat de regressiecoëfficiënten van civilisatie sterk wijzigen. Zo lijkt het negatieve effect van de dummyvariabele 'islamitische civilisatie' plots positief te worden wanneer de situatie van de landen mee in rekening wordt gebracht. Dit wordt waarschijnlijk veroorzaakt door het collineariteitseffect, zoals te zien in het spreidingsdiagram in figuur 8. Net zoals bij de vorige spreidingsdiagrammen wordt hier opnieuw bevestigd dat de Islamlanden lager scoren op de socio-economische en politieke situatie dan de westerse landen. In tegenstelling tot de vorige twee onderwerpen kan er hier echter ook een verschil tussen deze twee groepen worden opgemerkt bij de afhankelijke variabele. De mensen in de Islamlanden lijken gemiddeld eerder sterke leiders te verkiezen boven democratie in vergelijking met de inwoners van de westerse landen. Opnieuw blijkt er hier sprake te zijn van een interactie-effect tussen de drie variabelen, het verband tussen de situatie en de voorkeur voor democratie blijkt voor Islamlanden negatief te zijn en voor westerse landen en de restcategorie positief. Na invoeging van interactietermen in de

regressieanalyse wordt dit ook bevestigd. Gamma voor de situatie bedraagt hierbij 0,317 (standaard fout = 0,046, $p= 0,000$), voor de eerste interactieterm -1,109 (standaard fout = 0,314, $p= 0,002$) en voor de tweede interactieterm -0,133 (standaard fout = 0,093, $p= 0,161$). De afzonderlijke coëfficiënten zouden dus voor het Westen 0,317, voor de Islamwereld -0,792 en voor de restcategorie 0,183 bedragen. De coëfficiënten van de civilisatievariabelen zijn beiden positief (voor 'islamitische civilisatie' $\gamma = 1,215$, standaardfout = 0,454, $p = 0,012$; voor 'geen civilisatie' $\gamma = 1,210$, standaard fout = 0,461, $p = 0,013$). Net zoals bij de andere democratievariabelen kan dit verklaard worden doordat de socio-economische en politieke situatie een indicator is van de onafhankelijkheid in het wereldsysteem. Islamlanden die hoger scoren op de situatie zijn meer minder afhankelijk van het Westen en haar inwoners kunnen dus gemakkelijker kritisch staan tegenover 'zogezegde' westerse instituties zoals democratie.

Figuur 8: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en de gemiddelde voorkeur voor democratie boven sterke leiders

Tabel 18: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele de voorkeur voor democratie boven een sterke leider

Gamma (standaard fout)	BLOK					
	1	2	3	4	5	6
INTERCEPT	0,157 ** (0,051)	0,101 (0,071)	-0,007 (0,067)	-0,029 (0,068)	-0,093 (0,060)	-0,136 * (0,062)
LANDENNIVEAU						
civilisatie ⁷						
islamitisch	-0,306 * (0,118)	-0,261 * (0,120)	-0,266 * (0,124)	-0,221 (0,124)		0,215 (0,155)
geen civilisatie	-0,377 * (0,169)	-0,348 * (0,160)	-0,341 * (0,149)	-0,217 (0,189)		-0,009 (0,119)
socio-economische & politieke ontwikkeling					0,171 ** (0,046)	0,242 *** (0,040)
gini-coëfficiënt				-0,014 (0,009)	-0,008 (0,007)	-0,005 (0,007)
NIVEAU INDIVIDU						
geslacht ¹	0,054 *** (0,012)	0,051 *** (0,012)	0,037 ** (0,012)	0,037 ** (0,012)	0,037 ** (0,012)	0,037 ** (0,012)
leeftijd	0,000 (0,000)	0,000 (0,000)	0,001 (0,001)	0,001 (0,001)	0,001 (0,001)	0,001 (0,001)
SES ²						
lagere klasse	-0,173 *** (0,023)	-0,171 *** (0,023)	-0,075 ** (0,022)	-0,075 ** (0,022)	-0,075 ** (0,022)	-0,075 ** (0,022)
arbeidersklasse	-0,094 *** (0,024)	-0,093 *** (0,024)	-0,021 (0,022)	-0,021 (0,022)	-0,021 (0,022)	-0,021 (0,022)
lagere middenklasse	-0,035 ** (0,013)	-0,034 * (0,014)	0,000 (0,012)	0,000 (0,012)	0,000 (0,012)	0,000 (0,012)
religie ³						
christen		0,045 (0,046)	0,003 (0,036)	0,002 (0,036)	0,001 (0,037)	0,002 (0,037)
geen religie		0,092 * (0,046)	0,041 (0,034)	0,040 (0,034)	0,039 (0,035)	0,040 (0,034)
andere religies		0,018 (0,052)	-0,023 (0,041)	-0,024 (0,041)	-0,025 (0,042)	-0,023 (0,041)
beroep ⁴						
management			0,049 * (0,021)	0,049 * (0,021)	0,049 * (0,021)	0,049 * (0,021)
witte boorden			0,053 *** (0,014)	0,053 *** (0,014)	0,053 *** (0,014)	0,053 *** (0,014)
zelfstandige			0,063 *** (0,017)	0,063 *** (0,017)	0,063 *** (0,017)	0,063 *** (0,017)
lager superviserend			0,079 ** (0,023)	0,079 ** (0,023)	0,079 ** (0,023)	0,079 ** (0,023)
geschoolde arbeiders			0,013 (0,019)	0,013 (0,019)	0,013 (0,019)	0,013 (0,019)
werkloos			-0,018 (0,023)	-0,018 (0,023)	-0,018 (0,023)	-0,018 (0,023)
student			0,049 * (0,020)	0,049 * (0,020)	0,049 * (0,020)	0,049 * (0,020)
landbouwer			-0,004 (0,023)	-0,004 (0,023)	-0,004 (0,023)	-0,004 (0,023)
ander beroep			0,008 (0,024)	0,008 (0,024)	0,008 (0,025)	0,008 (0,025)
opleidingsniveau ⁶						
gemiddeld geschoold			0,075 *** (0,014)	0,075 *** (0,014)	0,075 *** (0,015)	0,075 *** (0,014)
hoger geschoold			0,186 *** (0,026)	0,186 *** (0,026)	0,186 *** (0,026)	0,186 *** (0,026)
woonplaats ⁵						
10,000 - 50,000			-0,003 (0,013)	-0,003 (0,013)	-0,003 (0,013)	-0,003 (0,013)
50,000 - 500,000			0,015 (0,014)	0,016 (0,014)	0,015 (0,014)	0,015 (0,014)
500,000 of meer			0,029 (0,018)	0,029 (0,018)	0,029 (0,018)	0,029 (0,018)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

¹: referentiecategorie = vrouw, ²: referentiecategorie = hogere klasse en hogere middenklasse, ³: referentiecategorie = moslim, ⁴: referentiecategorie = semi- en ongeschoolde arbeiders, ⁵: referentiecategorie = 10,000 inwoners of minder, ⁶: referentiecategorie = lager geschoold, ⁷: referentiecategorie = westerse civilisatie

7.2| Liberalisme, traditionalisme

Uit blok één in tabel 19 blijkt dat de eerder gevonden verschillen in liberalisme tussen civilisaties blijven bestaan nadat wordt gecontroleerd voor geslacht, leeftijd en SES. Mensen uit de Islamitische civilisatie blijken minder liberaal te zijn dan mensen uit landen in de restcategorie, die op hun beurt minder liberaal zijn dan westerlingen. De resultaten tonen dat het geslacht, de leeftijd en de SES ook een sterk verband vertonen met liberalisme. Mannen zijn gemiddeld liberaler dan vrouwen, jongeren zijn liberaler dan ouderen en hoe hoger de sociale klasse waartoe men behoort, hoe meer kans men heeft hoog te scoren voor liberalisme. Het sterke verband van deze drie kenmerken verklaart echter niet waarom er een verband is met de civilisatie waartoe iemand behoort. Wat liberalisme betreft, blijkt Huntington dus gelijk te hebben wanneer hij zegt dat er verschillen zijn tussen de civilisaties.

Niet alleen de omringende cultuur blijkt een invloed te hebben op iemands liberale ingesteldheid, ook de cultuur van diens religie lijkt een belangrijke factor te zijn. Dat blijkt uit blok twee. In feite zijn er geen opvallende verschillen tussen de religies zelf, christenen, moslims of mensen met andere religies blijken niet echt veel te verschillen van elkaar. Er is echter wel een opvallend verschil tussen de gelovigen en de ongelovigen. Mensen die geen religie aanhangen zijn veel liberaler dan mensen die wel religieus zijn. Dit was te verwachten aangezien liberalisme hier vooral wordt gezien als het tegenovergestelde van traditionalisme of hoezeer mensen zich zullen houden aan de morele regels opgelegd door de historische religies. Opmerkelijk is dat dit verschil tussen gelovigen en ongelovigen niet verklaart waarom er verschillen zijn tussen de civilisaties. Ondanks het feit dat er in het Westen meer ongelovige mensen wonen (zie tabel 7, p. 66) blijft er een sterk verschil tussen de Westerse en de Islamitische civilisatie na controle voor religie. Ook met de landen die buiten deze twee civilisaties vallen blijft er een opvallend verschil, hoewel ze niet meer significant is op het 5%-niveau wijzigt de regressiecoëfficiënt nauwelijks (gamma van -0,395 naar -0,319, p van 0,031 naar 0,053). Naast het verschil tussen gelovigen en ongelovigen blijkt dus ook de cultuur waarin mensen wonen een belangrijke rol te spelen. Mensen die in de Islamwereld wonen zullen traditioneler zijn dan mensen in het Westen, ongeacht welke religie ze aanhangen.

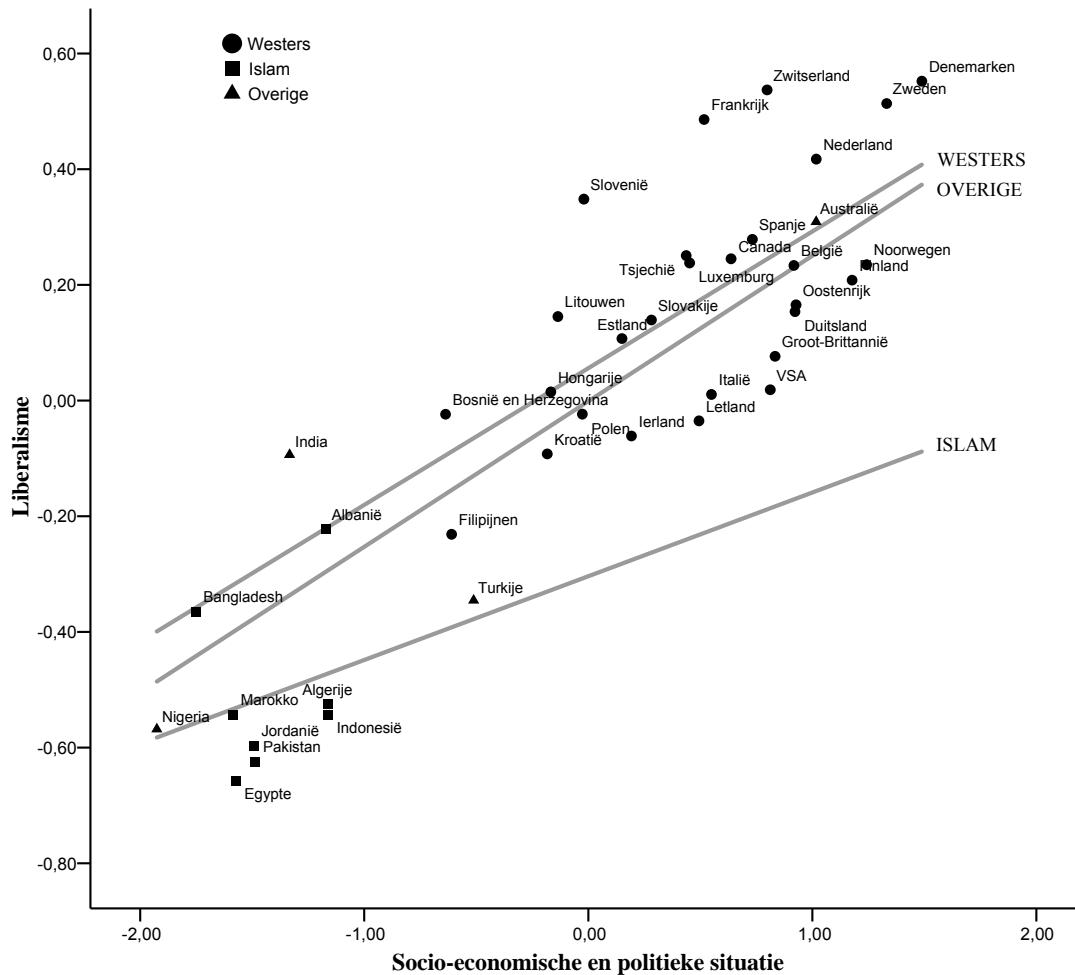
Uit blok drie blijkt dat zowel het beroep, het opleidingsniveau als de woonplaats ook een significant verband vertonen met hoe liberaal iemand is. Hierbij worden alle bevindingen van Inkeles bevestigd. Mensen met kantoorbanen zijn over het algemeen liberaler dan arbeiders of landbouwers. Ook mensen die hoger geschoold zijn of in een grotere stad wonen zijn liberaler dan lager geschoolden of mensen die in kleine steden of op het platteland wonen. Wel kan

worden vastgesteld dat de toevoeging van deze kenmerken aan het model er niet toe leidt dat het verband tussen liberalisme en de civilisaties verdwijnt. Ondanks de verschillen tussen de civilisaties op het vlak van de beroepen en het opleidingsniveau van de mensen en de urbanisatie, verschillen de inwoners ook in liberalisme. Westerlingen blijven hoger scoren dan mensen uit de Islamlanden. Hetzelfde geldt voor religie. Ondanks controle voor de drie variabelen blijven ongelovigen liberaler dan de gelovigen. Dezelfde conclusies kunnen eveneens worden getrokken voor de gini-coëfficiënt. Deze lijkt eveneens een significant verband te hebben met de graad van liberalisme van de inwoners van de verschillende landen. Hoe meer ongelijkheid er is binnen een land, hoe minder liberaal een inwoner hiervan gemiddeld zal zijn. Net zoals bij beroep, opleidingsniveau en woonplaats lijkt de toevoeging van deze variabele er echter niet voor te zorgen dat het verband met civilisatie en religie verdwijnt. De groottes van de verbanden worden iets kleiner, maar blijven sterk tot zeer sterk significant. Er blijven verschillen bestaan tussen de civilisaties en religieuze overtuigingen ondanks controle voor de interne ongelijkheid.

Net zoals de interne gelijkheid een invloed heeft op het liberalisme van de inwoners van de landen, lijkt uit de resultaten de ongelijkheid tussen de landen dit ook te beïnvloeden. De socio-economische en politieke ontwikkeling, als indicator van deze ongelijkheid, blijkt hier immers sterk mee samen te hangen. Hoe hoger een land scoort op deze maat voor ontwikkeling, hoe meer kans een inwoner heeft liberaler te zijn in vergelijking met iemand uit een lager scorend land. De verklaring hiervoor kan opnieuw bij Maslow (1943) worden gevonden. Mensen in een betere economische positie hebben de zekerheid dat hun fysiologische behoeften worden bevredigd. Bij hen spelen de hogere behoeften aan liefde en waardering een belangrijkere rol dan bij mensen in moeilijke economische situaties. Daarom zullen deze eersten ook liberaler zijn en de laatsten eerder traditioneel ingesteld. Liberalisme hangt dus samen met de plaats die verschillende landen in nemen in het wereldsysteem. Uit de resultaten blijkt daarenboven dat deze plaats gedeeltelijk de verschillen tussen de civilisaties verklaart. Het verschil tussen de Islamitische en de Westerse civilisatie wordt veel kleiner en minder significant, na controle voor de situatie. Tussen Westerse landen en de restcategorie valt er zelfs amper nog een verschil te bespeuren. Dit betekent echter niet dat de civilisatie geen rol meer speelt. Na controle voor alle variabelen blijft er nog een significant verschil merkbaar tussen de Islamitische civilisatie enerzijds en de Westerse civilisatie en de restcategorie anderzijds. Inwoners van de Islamitische civilisatie hebben meer kans om traditioneel te zijn, terwijl inwoners van de andere twee categorieën sneller liberalere waarden zullen aannemen. In tegenstelling tot de drie democratievariabelen kan er hier vanuit gegaan worden dat er geen collineariteitsprobleem is. Geen enkele van de regressie-coëfficiënten wordt, wanneer ze samen aan het model worden

toegevoegd, opvallend groter en signifikanter dan wanneer ze apart in het model worden gestopt. Net zoals bij de drie democratievariabelen werden hier opnieuw de landen uitgezet in een spreidingsdiagram om na te gaan of hier geen sprake is van een interactie-effect (zie figuur 9). Uit dit diagram blijkt dat er amper sprake is van een interactie-effect. Dit bevestigt opnieuw het vermoeden dat er geen sprake is van een collineariteitsprobleem. Het verband tussen het al dan niet aanhangen van een religie en de graad van liberalisme, wordt in tegenstelling tot de civilisatie nauwelijks beïnvloed door de situatie in het land. Mensen die geen religie aanhangen zullen gemiddeld genomen liberaler zijn dan mensen die wel gelovig zijn, ongeacht of zij in een land met een lage of met een hoge socio-economische en politieke ontwikkeling wonen.

Figuur 9: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en het liberalisme van de inwoners

Tabel 19: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele liberalisme versus traditionalisme

Gamma (standaard fout)	BLOK					
	1	2	3	4	5	6
INTERCEPT	0,248 *** (0,041)	0,121 (0,079)	0,028 (0,079)	-0,005 (0,078)	-0,141 * (0,057)	-0,091 (0,074)
LANDENNIVEAU						
civilisatie ⁷						
islamitisch	-0,740 *** (0,064)	-0,633 *** (0,099)	-0,665 *** (0,099)	-0,595 *** (0,094)		-0,247 * (0,092)
geen civilisatie	-0,395 * (0,176)	-0,319 (0,160)	-0,346 * (0,162)	-0,156 (0,118)		0,010 (0,073)
socio-economische & politieke ontwikkeling					0,274 *** (0,041)	0,193 *** (0,032)
gini-coëfficiënt				-0,022 *** (0,005)	-0,011 ** (0,004)	-0,015 ** (0,004)
NIVEAU INDIVIDU						
geslacht ¹	0,038 *** (0,008)	0,024 ** (0,007)	0,022 ** (0,008)	0,022 ** (0,008)	0,022 ** (0,008)	0,022 ** (0,008)
leeftijd	-0,006 *** (0,001)	-0,006 *** (0,001)	-0,005 *** (0,001)	-0,005 *** (0,001)	-0,005 *** (0,001)	-0,005 *** (0,001)
SES ²						
lagere klasse	-0,132 *** (0,022)	-0,124 *** (0,020)	-0,038 ** (0,011)	-0,038 ** (0,011)	-0,038 ** (0,011)	-0,038 ** (0,011)
arbeidersklasse	-0,093 *** (0,013)	-0,086 *** (0,012)	-0,021 * (0,008)	-0,021 * (0,008)	-0,021 * (0,008)	-0,021 * (0,008)
lagere middenklasse	-0,054 *** (0,009)	-0,049 *** (0,008)	-0,014 * (0,005)	-0,014 * (0,005)	-0,014 * (0,005)	-0,014 * (0,005)
religie ³						
christen		0,048 (0,074)	0,000 (0,067)	0,000 (0,066)	0,001 (0,066)	0,000 (0,066)
geen religie		0,342 *** (0,088)	0,282 ** (0,078)	0,281 ** (0,078)	0,283 ** (0,078)	0,282 ** (0,078)
andere religies		0,060 (0,065)	0,010 (0,059)	0,010 (0,059)	0,012 (0,059)	0,011 (0,059)
beroep ⁴						
management			0,051 *** (0,012)	0,051 *** (0,012)	0,050 *** (0,012)	0,050 *** (0,012)
witte boorden			0,049 *** (0,012)	0,048 *** (0,012)	0,048 *** (0,012)	0,048 *** (0,012)
zelfstandige			0,041 ** (0,012)	0,041 ** (0,012)	0,041 ** (0,012)	0,041 ** (0,012)
lager superviserend			0,027 * (0,012)	0,027 * (0,012)	0,027 * (0,012)	0,027 * (0,012)
geschoolde arbeiders			0,014 (0,010)	0,014 (0,010)	0,014 (0,010)	0,014 (0,010)
werkloos			0,026 ** (0,009)	0,026 ** (0,009)	0,026 ** (0,009)	0,026 ** (0,009)
student			0,012 (0,016)	0,012 (0,016)	0,012 (0,016)	0,012 (0,016)
landbouwer			-0,005 (0,014)	-0,005 (0,014)	-0,005 (0,014)	-0,005 (0,014)
ander beroep			-0,056 ** (0,019)	-0,056 ** (0,019)	-0,057 ** (0,019)	-0,057 ** (0,019)
opleidingsniveau ⁶						
gemiddeld geschoold			0,064 *** (0,010)	0,064 *** (0,010)	0,064 *** (0,010)	0,064 *** (0,010)
hoger geschoold			0,103 *** (0,018)	0,103 *** (0,018)	0,103 *** (0,018)	0,103 *** (0,018)
woonplaats ⁵						
10,000 - 50,000			0,026 * (0,012)	0,026 * (0,012)	0,026 * (0,012)	0,026 * (0,012)
50,000 - 500,000			0,040 ** (0,012)	0,041 ** (0,012)	0,040 ** (0,012)	0,040 ** (0,012)
500,000 of meer			0,087 *** (0,017)	0,087 *** (0,017)	0,087 *** (0,017)	0,087 *** (0,017)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

¹: referentiecategorie = vrouw, ²: referentiecategorie = hogere klasse en hogere middenklasse, ³: referentiecategorie = moslim, ⁴: referentiecategorie = semi- en ongeschoolde arbeiders, ⁵: referentiecategorie = 10,000 inwoners of minder, ⁶: referentiecategorie = lager geschoold, ⁷: referentiecategorie = westerse civilisatie

7.3| Status man en vrouw

Het derde verschil tussen westerlingen en moslims dat vaak wordt aangehaald is de ongelijkheid tussen de geslachten in beide culturen. Uit blok één van tabel 20 blijkt dat er inderdaad een verschil is tussen de twee civilisaties. Mensen in de islamitische civilisatie blijken meer kans te hebben om mannen en vrouwen een verschillende status te geven dan mensen die in het Westen wonen. Mensen in de landen in de restcategorie lijken tussen de twee civilisaties in te vallen. Daarnaast blijkt uit blok één dat deze verschillen tussen de civilisaties niet wegvallen wanneer gecontroleerd wordt voor geslacht, leeftijd en SES. Uit de resultaten blijkt dat deze drie kenmerken ook een significant verband opleveren met de houding tegenover een gelijke status tussen man en vrouw. Vrouwen vinden gemiddeld meer dan mannen dat zij gelijkwaardig zijn. Oudere mensen gaan daartegenover er meer van uit dat er verschillen moeten zijn tussen de geslachten. Wie ten slotte tot een hogere sociale klasse behoort, heeft ook meer kans om de gelijkwaardigheid tussen de geslachten hoog in het vaandel te dragen in vergelijking met mensen die tot een lagere klasse behoren. Ondanks het sterke verband tussen deze drie kenmerken en de gendergelijkheid, blijken zij niet het verband tussen de civilisaties en gendergelijkheid te verklaren. Met andere woorden, de theorie van Huntington die wijst op verschillen tussen de westerse en de islamitische civilisaties klopt.

De volgende vraag is echter of het niet eerder de persoonlijke religie is die er voor zorgt dat er verschillen zijn in gelijkheid tussen man en vrouw, in plaats van de civilisatie waarin iemand woont. Uit het tweede blok blijkt dat dit niet zo is. Religie heeft wel een invloed op de mate waarin mensen mannen en vrouwen dezelfde status geven, maar dit blijft ook gelden voor de civilisaties. Wat betreft religie kan gezegd worden dat mensen die geen religie aanhangen gemiddeld genomen er meer van uit gaan dat vrouwen en mannen gelijk zijn dan de anderen. Tussen christenen en mensen met andere religies is er geen groot verschil, maar deze twee scoren wel iets beter dan de moslims. De coëfficiënten van de civilisaties verkleinen wel een beetje, maar blijven nog sterk significant. Hieruit kan geconcludeerd worden dat iemands houding tegenover de status van mannen en vrouwen langs de ene kant wordt beïnvloed door haar of zijn religie. Langs de andere kant is er ook een verband met de omringende cultuur, wie in een omgeving woont met veel ongelijkheid tussen de geslachten, zal dit ook overnemen in de waarden die zij of hij meedraagt.

Het beroep, het onderwijsniveau en de woonplaats hangen alle drie samen met iemands voorkeur voor gelijkheid tussen de twee geslachten. Opnieuw worden Inkeles' bevindingen hier bevestigd. Net zoals bij democratie en liberalisme blijken mensen met kantoorbanen hier alweer

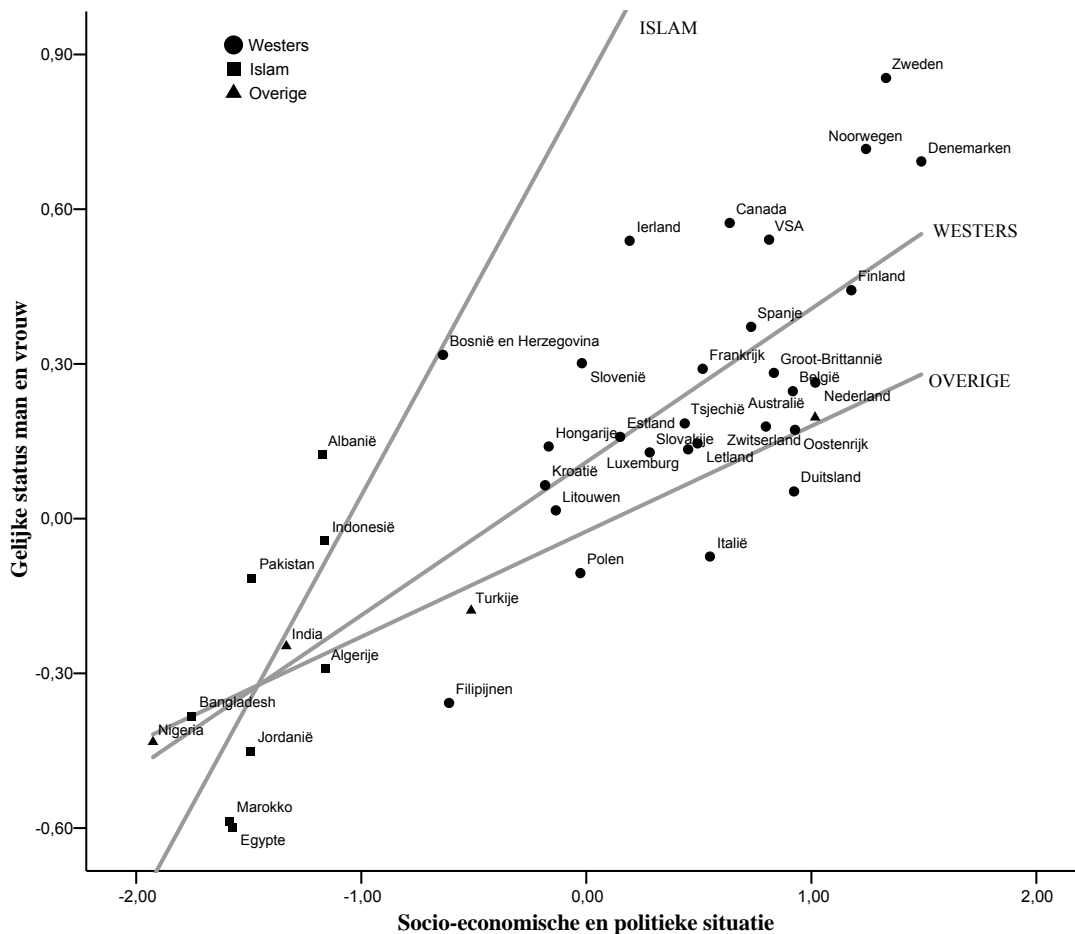
beter te scoren dan ongeschoolde arbeiders, werklozen en landbouwers. Studenten en geschoolde arbeiders vallen tussen deze twee groepen. Hoe hoger iemand geschoold is, hoe meer kans zij of hij heeft meer nadruk te leggen op de gelijkheid van mannen en vrouwen. Mensen die in grote steden wonen zullen ook sneller vrouwen en mannen als gelijkwaardig beschouwen dan mensen in kleinere steden of op het platteland. De toevoeging van deze variabelen zorgt er echter niet voor dat het verband tussen civilisaties en de gendergelijkheid verdwijnt. Het zorgt er enkel voor dat het verschil tussen de Westerse landen en de landen in de restcategorie merkbaar kleiner wordt, maar dit verschil blijft alsnog significant op het 5%-niveau. De vaststelling dat er in de Islamwereld meer werklozen en landbouwers, meer lager geschoolden en grotere steden zijn verklaart niet waarom haar inwoners gemiddeld minder belang hechten aan een gelijke status van vrouwen ten opzichte van mannen. Ook het verband tussen religie en de gendergelijkheid wijzigt nagenoeg niet. Ongelovigen blijven het hoogst scoren en moslims het laagst na controle voor de drie variabelen.

Voor de gini-coëfficiënt komt opnieuw hetzelfde verhaal naar voor als bij beroep, opleidingsniveau en woonplaats. De gini-coëfficiënt van een land toont een significant verband met de nadruk op gelijkheid tussen geslachten van haar gemiddelde inwoner. Net zoals bij het democratisch ideaal en liberalisme is dit verband negatief. Met andere woorden hoe meer ongelijkheid er is tussen de inwoners van een land, hoe meer kans een inwoner heeft om uit te gaan van ongelijkheid tussen de beide geslachten. Opnieuw brengt de toevoeging van de gini-coëfficiënt weinig verandering teweeg in de regressiecoëfficiënten van de civilisaties en de religies.

Uit blokken vijf en zes blijkt dat de socio-economische en politieke ontwikkeling van de landen in verband staat met de mate waarin voor de inwoners mannen en vrouwen gelijkwaardig zijn. Hoe hoger een land scoort op de ontwikkelingsvariabele, hoe meer kans zij heeft dat haar inwoners de gelijkheid tussen de geslachten hoog in het vaandel zal dragen. Daarnaast blijkt uit blok zes dat na toevoeging van de situatie aan het model, de negatieve verbanden voor de civilisaties wegvallen. De verschillen tussen de civilisaties kunnen dus verklaard worden doordat sommige landen minder sterk sociaal, economisch en politiek ontwikkeld zijn. Wanneer de inwoners in een land niet veel belang hechten aan de gelijkwaardigheid van de geslachten, heeft dat alles te maken met de plaats van het land in het wereldsysteem en niets met de dominante cultuur in dat land. Dit kan verklaard worden doordat in economisch zwakkere landen er vooral een grote vraag is naar handenarbeid. Handenarbeid zorgt voor een geslachtsgedifferentieerde arbeidsverdeling omdat mannen over het algemeen meer in staat zijn zware arbeid te verrichten dan vrouwen. Deze geslachtsdifferentiatie in de samenleving zal zich dan ook afspelen in de

hoofden van de mensen. Net zoals bij liberalisme is er hier niets dat wijst op het collineariteitsprobleem tussen de civilisatie en de ontwikkelingsvariabele. Uit het spreidingsdiagram (figuur 10) lijkt er wel een klein interactie-effect te zijn tussen de Islamitische civilisatie en de andere twee categorieën. Uit de regressievergelijking met interactietermen blijkt dit geen significant effect te zijn (γ interactieterm = 0.346, standaard fout = 0.204, $p = 0.098$). In tegenstelling tot het verband met de civilisaties leidt de toevoeging van de situatievariabele er niet toe dat het verband met religie wegvalt. Mensen zonder religie blijven hoger scoren, en moslims blijven lager scoren dan christenen en mensen met een andere religie, ongeacht de ontwikkeling van het land waarin ze wonen. Er kan geconcludeerd worden dat cultuur wel een rol speelt in de houding van mensen tegenover de status van mannen en vrouwen. Deze verschillen zijn echter enkel verbonden met de cultuur van iemands religie of geloofsovertuiging. De culturele omgeving van de mensen speelt hierbij geen rol.

Figuur 10: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en de gelijkheid tussen man en vrouw in de geest van de gemiddelde inwoner

Tabel 20: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele het belang van gelijkheid tussen man en vrouw

Gamma (standaard fout)	BLOK					
	1	2	3	4	5	6
INTERCEPT	0,523 *** (0,049)	0,314 *** (0,069)	0,142 (0,072)	0,107 (0,071)	0,003 (0,058)	0,014 (0,068)
LANDENNIVEAU						
civilisatie ⁷						
islamitisch	-0,616 *** (0,101)	-0,448 *** (0,098)	-0,466 *** (0,090)	-0,393 *** (0,083)		-0,014 (0,105)
geen civilisatie	-0,472 ** (0,123)	-0,389 ** (0,122)	-0,461 *** (0,101)	-0,261 * (0,114)		-0,081 (0,093)
socio-economische & politieke ontwikkeling					0,216 *** (0,030)	0,210 *** (0,043)
gini-coëfficiënt				-0,023 ** (0,008)	-0,017 ** (0,005)	-0,015 * (0,006)
NIVEAU INDIVIDU						
geslacht ¹	-0,223 *** (0,020)	-0,230 *** (0,019)	-0,254 *** (0,021)	-0,254 *** (0,021)	-0,254 *** (0,021)	-0,254 *** (0,021)
leeftijd	-0,008 *** (0,001)	-0,008 *** (0,001)	-0,007 *** (0,001)	-0,007 *** (0,001)	-0,007 *** (0,001)	-0,007 *** (0,001)
SES ²						
lagere klasse	-0,293 *** (0,038)	-0,284 *** (0,037)	-0,107 *** (0,026)	-0,107 *** (0,026)	-0,107 *** (0,026)	-0,107 *** (0,026)
arbeidersklasse	-0,177 *** (0,026)	-0,171 *** (0,025)	-0,038 * (0,017)	-0,038 * (0,017)	-0,038 * (0,017)	-0,038 * (0,017)
lagere middenklasse	-0,080 *** (0,018)	-0,075 *** (0,018)	-0,007 (0,014)	-0,007 (0,014)	-0,007 (0,014)	-0,007 (0,014)
religie ³						
christen		0,169 ** (0,057)	0,112 * (0,046)	0,112 * (0,046)	0,112 * (0,046)	0,112 * (0,046)
geen religie		0,320 *** (0,069)	0,245 *** (0,055)	0,244 *** (0,055)	0,244 *** (0,055)	0,244 *** (0,055)
andere religies		0,192 *** (0,051)	0,136 ** (0,040)	0,135 ** (0,040)	0,136 ** (0,039)	0,136 ** (0,039)
beroep ⁴						
management			0,079 *** (0,017)	0,079 *** (0,017)	0,078 *** (0,017)	0,078 *** (0,017)
witte boorden			0,073 *** (0,017)	0,072 *** (0,017)	0,072 *** (0,017)	0,072 *** (0,017)
zelfstandige			0,078 *** (0,017)	0,078 *** (0,017)	0,078 *** (0,017)	0,078 *** (0,017)
lager superviserend			0,090 *** (0,021)	0,090 *** (0,021)	0,089 *** (0,021)	0,089 *** (0,021)
geschoolde arbeiders			0,032 * (0,015)	0,032 * (0,015)	0,032 * (0,015)	0,032 * (0,015)
werkloos			-0,013 (0,022)	-0,013 (0,022)	-0,013 (0,022)	-0,013 (0,022)
student			0,055 * (0,024)	0,055 * (0,024)	0,055 * (0,024)	0,055 * (0,024)
landbouwer			-0,021 (0,023)	-0,021 (0,023)	-0,021 (0,023)	-0,021 (0,023)
ander beroep			-0,193 *** (0,026)	-0,193 *** (0,026)	-0,193 *** (0,027)	-0,193 *** (0,026)
opleidingsniveau ⁶						
gemiddeld geschoold			0,127 *** (0,015)	0,127 *** (0,015)	0,128 *** (0,015)	0,128 *** (0,015)
hoger geschoold			0,246 *** (0,022)	0,247 *** (0,022)	0,247 *** (0,022)	0,247 *** (0,022)
woonplaats ⁵						
10,000 - 50,000			0,008 (0,016)	0,008 (0,016)	0,008 (0,016)	0,008 (0,016)
50,000 - 500,000			0,035 * (0,017)	0,035 * (0,017)	0,035 * (0,017)	0,035 * (0,017)
500,000 of meer			0,064 * (0,028)	0,064 * (0,028)	0,063 * (0,028)	0,063 * (0,028)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

¹: referentiecategorie = vrouw, ²: referentiecategorie = hogere klasse en hogere middenklasse, ³: referentiecategorie = moslim, ⁴: referentiecategorie = semi- en ongeschoolde arbeiders, ⁵: referentiecategorie = 10,000 inwoners of minder, ⁶: referentiecategorie = lager geschoold, ⁷: referentiecategorie = westerse civilisatie

7.4| Levensingesteldheid

Het laatste thema dat hier aan bod komt is de levensingesteldheid van de mensen. Hiermee wordt bedoeld wat voor de mensen de waarde is van het leven, zien mensen het leven als iets positiefs of eerder als iets neutraals. In 6.1| bleek dat de westerse en de islamitische civilisatie en de landen in de restcategorie hierin sterk verschilden van elkaar. Uit tabel 21, blok één blijkt het verschil tussen de westerse landen en de restcategorie wegvalt na controle voor geslacht, leeftijd en SES. De verschillen tussen de Islamwereld en het Westen blijven evenwel bestaan. Er is dus een verschil tussen de inwoners van de twee civilisaties wat betreft de levensingesteldheid. Uit de cijfers blijkt dat mensen in de Islamwereld gemiddeld genomen minder waarde hechten aan het leven dan de mensen in de twee andere categorieën. Daarnaast staan vrouwen, jongere mensen en mensen uit de hogere sociale klassen positiever tegenover het leven dan mannen, ouderen en mensen uit de lagere klassen.

Wanneer in blok twee religie mee in rekening wordt gebracht, blijkt dit geen invloed te hebben op de levensingesteldheid. Uit 6.2| bleek reeds dat moslims en mensen met een andere religie op deze variabele niet opvallend verschillen. Hier blijkt daarenboven dat er ook geen verschillen tussen de andere categorieën bestaan wanneer de civilisaties, het beroep, het opleidingsniveau en de SES in rekening worden gebracht. De toevoeging van religie aan het model zorgt er evenwel voor dat het kleine effect van het geslacht wegvalt en dat het verschil tussen de Islamitische en de Westerse civilisatie iets kleiner wordt maar toch nog significant blijft op het 1% niveau. Deze resultaten suggereren dus dat de levensingesteldheid niet verschilt tussen religies maar wel tussen civilisaties. De cultuur verbonden aan een religie speelt hier geen enkele rol.

Wanneer het beroep, het opleidingsniveau, de woonplaats en de gini-coëfficiënt worden toegevoegd aan het model blijkt dat enkel het beroep een significant verband vertoont met de levensingesteldheid. Opnieuw blijken mensen met een kantoorbaan hoger te scoren dan de rest, zoals voorspelt op basis van Inkeles' werk. Vooral het management springt hier boven uit. Ook scoren studenten en geschoolde arbeiders hoger dan landbouwers en ongeschoolde arbeiders. Wat eveneens opvalt is dat werklozen sterk verschillen van de rest, landbouwers en ongeschoolde arbeiders inclusief. Werklozen lijken minder waarde te hechten aan het leven dan werkende mensen. Al deze resultaten zijn min of meer logisch te verwachten. Het beroep is immers een indicator van sociale status. Mensen in beroepen met een hogere status, zoals managers, kantoorpersoneel, zelfstandigen, ..., zullen hun leven uiteraard waardevoller beschouwen dan mensen met een beroep met een lagere status. Wanneer iemand helemaal geen werk heeft, zal het leven nog minder waarde hebben. Bij deze resultaten mag benadrukt worden dat ze werden

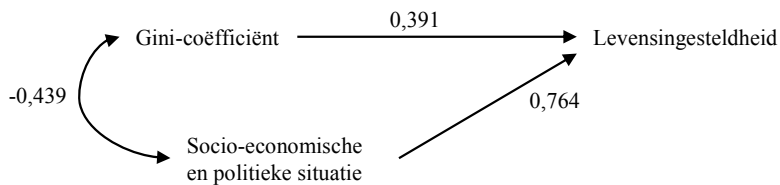
gecontroleerd voor de socio-economische status. Niet alleen de positie in de samenleving bepaalt dus of men zich nuttig voelt in de samenleving, ook de status verbonden aan het beroep zelf is hierin belangrijk. De toevoeging van beroep aan het model leidt er echter niet toe dat het verschil tussen de islamitische en de westerse civilisatie verdwijnt. Dat mensen in de Islamwereld minder positief naar het leven kijken kan niet verklaard worden doordat er in deze civilisatie meer werklozen en landbouwers zijn. Wat nog kan worden opgemerkt maar minder relevant is voor deze thesis, is dat beroep wel een suppressie-effect aan het licht brengt bij geslacht. Door de toevoeging van beroep wordt het verband tussen geslacht en de levensingesteldheid plots weer significant. Vrouwen staan positiever tegenover het leven, maar dit effect wordt geneutraliseerd doordat vrouwen minder vertegenwoordigd zijn in de beroepen met een hoge status (dit wordt bevestigd door de correlatiecoëfficiënten, maar deze werden niet opgenomen in deze thesis).

In tegenstelling tot de interne ongelijkheid in de verschillende landen, blijkt uit blok vijf en zes dat de ongelijkheid tussen de landen wel verschillen in levensingesteldheid verklaart. Hoe hoger een land scoort op de ontwikkelingsvariabele, hoe meer kans het heeft dat haar inwoners positief kijken naar het leven. Opnieuw kan hier de theorie van Maslow worden aangehaald. In de landen waar de economie goed draait zullen de fysiologische behoeften en de behoefte aan veiligheid van de meeste mensen bevredigd worden. De inwoners van deze landen willen daarom de hogere behoeften bevredigen. Voor hen brengt het leven minder problemen met zich mee dan voor mensen uit economisch zwakkere landen. De eersten zullen daarom het leven waardevoller beschouwen dan de laatsten. Uit de resultaten blijkt bovendien dat de toevoeging van de situatie aan het model het verschil tussen de Islamwereld en het Westen volledig weg verklaart. Dat mensen in de Islamwereld dus minder positief kijken naar het leven, kan verklaard worden doordat ze zich in een afhankelijke en achtergestelde positie ten opzichte van het Westen bevinden. Hierbij is er niets dat er op wijst dat er sprake is van een collineariteitsprobleem. Er is eveneens geen interactie-effect. Uit figuur 12 lijkt dat het verband tussen de socio-economische en politieke situatie en de levensingesteldheid veel groter is binnen de westerse landen, maar uit de regressieanalyse blijkt dat de interactietermen niet significant zijn (gamma voor interactieterm 'islamitische civilisatie' = -0.380, standaard fout = 0.308, $p = 0.226$; gamma voor interactieterm 'geen civilisatie' = -0.297, standaard fout = 0.148, $p = 0.052$)

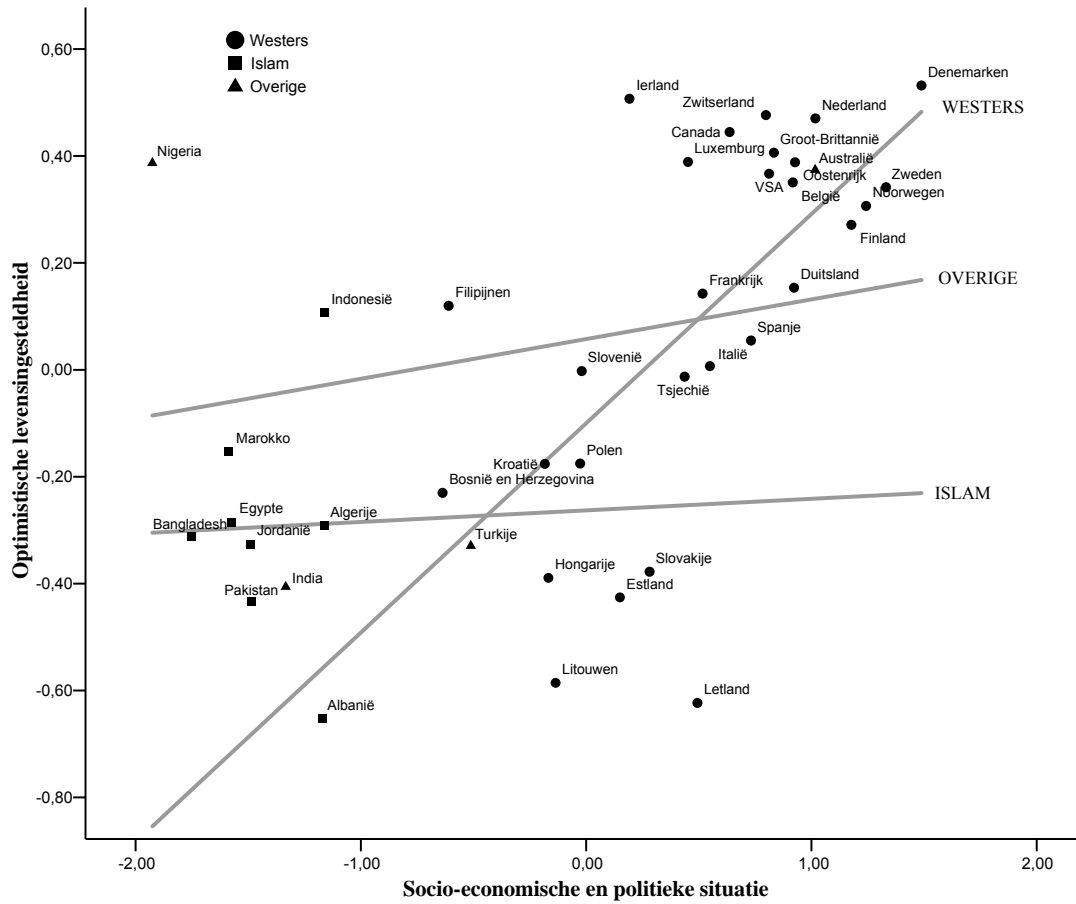
In blok zes kan nog een andere opmerkelijke vaststelling gedaan worden. De toevoeging van de ontwikkelingsvariabele zorgt er voor dat het verband tussen de gini-coëfficiënt en de levensingesteldheid plots groter en significant wordt. Er is sprake van een suppressie-effect. Uit het onderstaande padmodel (figuur 11) blijkt duidelijk dat de gini-coëfficiënt een positief direct effect heeft op de levensingesteldheid. Dit effect wordt evenwel geneutraliseerd via de socio-

economische en politieke situatie van de landen. Deze laatste vertoont ook een positief verband met de levensingesteldheid maar heeft een negatieve correlatie met de gini-coëfficiënt. Dit zorgt ervoor dat de uiteindelijke correlatie tussen de gini-coëfficiënt van de landen en de levensingesteldheid van hun inwoners slechts 0,055 bedraagt ($0,391 + (-0,439 * 0,764)$); zie ook tabel 10). Deze correlatie wijkt niet significant af van nul. Dit betekent dus dat de inwoners van landen met een grote interne ongelijkheid paradoxaal genoeg positiever staan tegenover het leven. Omdat deze landen zich echter vaker in een slechtere socio-economische en politieke positie bevinden, wordt dit verband geneutraliseerd.

Figuur 11: De invloed van de gini-coëfficiënt op de levensingesteldheid

Figuur 12: Landen volgens hun socio-economische en politieke situatie en de levensingesteldheid van de gemiddelde inwoner

Tabel 21: Multilevel regressiecoëfficiënten (fixed effects) voor de regressieanalyse met als afhankelijke variabele de levensingesteldheid

Gamma (standaard fout)	BLOK					
	1	2	3	4	5	6
INTERCEPT	0,341 *** (0,063)	0,291 ** (0,085)	0,219 * (0,087)	0,237 * (0,090)	0,143 (0,072)	0,110 (0,099)
LANDENNIVEAU						
civilisatie ⁷						
islamitisch	-0,411 *** (0,089)	-0,371 ** (0,099)	-0,322 ** (0,099)	-0,360 ** (0,101)		0,156 (0,167)
geen civilisatie	-0,093 (0,197)	-0,072 (0,177)	-0,124 (0,208)	-0,230 (0,207)		0,015 (0,184)
socio-economische & politieke ontwikkeling					0,234 *** (0,032)	0,286 *** (0,055)
gini-coëfficiënt				0,012 (0,008)	0,021 * (0,009)	0,023 ** (0,007)
NIVEAU INDIVIDU						
geslacht ¹	-0,049 * (0,023)	-0,045 (0,024)	-0,049 ** (0,015)	-0,049 ** (0,015)	-0,049 ** (0,015)	-0,049 ** (0,015)
leeftijd	-0,002 ** (0,001)	-0,002 *** (0,001)	-0,002 *** (0,001)	-0,002 *** (0,001)	-0,002 *** (0,001)	-0,002 *** (0,001)
SES ²						
lagere klasse	-0,538 *** (0,058)	-0,538 *** (0,058)	-0,472 *** (0,056)	-0,472 *** (0,056)	-0,473 *** (0,056)	-0,472 *** (0,056)
arbeidersklasse	-0,283 *** (0,033)	-0,284 *** (0,033)	-0,241 *** (0,033)	-0,241 *** (0,033)	-0,242 *** (0,033)	-0,242 *** (0,033)
lagere middenklasse	-0,152 *** (0,023)	-0,154 *** (0,023)	-0,139 *** (0,024)	-0,139 *** (0,024)	-0,139 *** (0,024)	-0,139 *** (0,024)
religie ³						
christen		0,076 (0,057)	0,083 (0,057)	0,083 (0,057)	0,081 (0,056)	0,082 (0,057)
geen religie		-0,005 (0,057)	0,010 (0,056)	0,011 (0,056)	0,009 (0,055)	0,010 (0,056)
andere religies		0,000 (0,051)	0,007 (0,052)	0,007 (0,052)	0,006 (0,052)	0,007 (0,052)
beroep ⁴						
management			0,121 *** (0,021)	0,121 *** (0,021)	0,121 *** (0,021)	0,121 *** (0,021)
witte boorden			0,051 ** (0,016)	0,051 ** (0,016)	0,050 ** (0,016)	0,050 ** (0,016)
zelfstandige			0,079 *** (0,019)	0,079 *** (0,019)	0,079 *** (0,019)	0,079 *** (0,019)
lager superviserend			0,092 ** (0,025)	0,092 ** (0,025)	0,092 ** (0,025)	0,092 ** (0,025)
geschoolde arbeiders			0,068 *** (0,016)	0,068 *** (0,016)	0,068 *** (0,016)	0,068 *** (0,016)
werkloos			-0,112 *** (0,028)	-0,112 *** (0,028)	-0,112 *** (0,028)	-0,112 *** (0,028)
student			0,072 * (0,028)	0,072 * (0,028)	0,072 ** (0,028)	0,072 ** (0,028)
landbouwer			-0,028 (0,033)	-0,028 (0,033)	-0,028 (0,033)	-0,028 (0,033)
ander beroep			0,127 *** (0,034)	0,127 *** (0,034)	0,127 *** (0,034)	0,127 *** (0,034)
opleidingsniveau ⁶						
gemiddeld geschoold			0,006 (0,013)	0,006 (0,013)	0,006 (0,013)	0,006 (0,013)
hoger geschoold			0,005 (0,015)	0,005 (0,015)	0,005 (0,015)	0,005 (0,015)
woonplaats ⁵						
10,000 - 50,000			0,016 (0,021)	0,016 (0,021)	0,016 (0,021)	0,016 (0,021)
50,000 - 500,000			-0,026 (0,020)	-0,026 (0,020)	-0,026 (0,020)	-0,026 (0,020)
500,000 of meer			-0,033 (0,031)	-0,033 (0,031)	-0,033 (0,031)	-0,033 (0,031)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

¹: referentiecategorie = vrouw, ²: referentiecategorie = hogere klasse en hogere middenklasse, ³: referentiecategorie = moslim, ⁴: referentiecategorie = semi- en ongeschoolde arbeiders, ⁵: referentiecategorie = 10,000 inwoners of minder, ⁶: referentiecategorie = lager geschoold, ⁷: referentiecategorie = westerse civilisatie

BESLUIT

Hoofdstuk 8| Besluit

8.1| Algemeen overzicht van de resultaten

Tot nu toe werden de resultaten enkel besproken per thema afzonderlijk, dus voor democratie, liberalisme, gelijkheid tussen de geslachten en levensingesteldheid apart. De twee grote vragen waarop deze thesis een antwoord wil bieden zijn of moslims en westerlingen verschillen in moderne waarden in het algemeen en wat deze verschillen kan verklaren. In het onderstaande deel zal ik bij wijze van conclusie een antwoord trachten te geven op deze twee vragen.

Op de vraag of er verschillen in moderniteit zijn tussen mensen die in de Islamwereld en het Westen wonen kan bevestigend geantwoord worden. Hierbij ga ik er van uit dat democratie, liberalisme, gelijkheid tussen de geslachten en een positieve levensinstelling de moderne waarden zijn. Westerlingen en inwoners van Islamlanden verschillen voornamelijk op het vlak van liberalisme, de mate waarin ze vrouwen en mannen de zelfde status geven en hun levensingesteldheid. Mensen die in de Islamitische landen wonen blijken hierbij minder modern te zijn. Iemand die in een Islamland woont heeft meer kans om conservatiever te zijn, zij of hij zal veel belang hechten aan traditionele instituties zoals het huwelijk en het gezin en alles wat hiervan afwijkt, zoals homofilie, abortus, ... afkeuren. Daarnaast gaan de mensen in de Islamwereld er meer van uit dat mannen en vrouwen een verschillende status hebben, vrouwen staan in voor het huishouden terwijl mannen de kostwinners zijn in het gezin. Westerlingen staan ten slotte positiever tegenover het leven. Opvallend is echter dat de mensen uit deze twee werelden niet opvallend verschillen in hun democratische ingesteldheid. Op het eerste zicht lijken mensen in de Islamlanden zelfs minder aandacht te besteden aan mogelijke negatieve gevolgen van democratie en zijn zij meer geneigd democratie het meest ideale systeem te beschouwen in vergelijking met westerlingen. Westerlingen prefereren daarentegen eerder wel een democratisch systeem boven een sterke leider of een groep van sterke leiders. Na controle

voor geslacht, leeftijd en socio-economische status verdwijnen deze verschillen evenwel. Deze bevindingen worden bevestigd door vorige studies. Uit de resultaten van Tessler (2002a) bleek reeds dat er verschillende meningen zijn in beide werelden over de scheiding tussen religie en politiek. In sommige islamitische landen blijkt dat mensen vinden dat sterke religieuze leiders een rol moeten spelen in het politiek debat. Volgens Khundmiri (2001) hoeft dit nog niet te betekenen dat Islam in haar geheel incompatibel is met democratie. Democratie is immers geen één-dimensionaal concept. Democratie bestaat uit verschillende waarden (al-Braizat, 2002; Esmer, 2002) en dat werd in deze thesis opnieuw bevestigd. Dit betekent dus dat er verschillen kunnen zijn tussen het Westen en de Islamwereld op bepaalde gebieden terwijl zij voor andere thema's op elkaar gelijken.

Uit de analyses blijkt dus dat er verschillen zijn tussen de Westerse en de Islamwereld. De volgende vraag die hierbij gesteld wordt is wat nu deze verschillen verklaart. Langs de ene kant wordt door verschillende mensen, zoals Huntington, de oorzaak gelegd bij cultuur. Hierbij gaat de aandacht vooral naar religie. De vraag is alleen op welk niveau religie een invloed heeft op de individuen. Enerzijds is er de invloed van de omringende dominante cultuur in de landen, die volgens Huntington wordt bepaald door de dominante religie. Anderzijds kan de invloed van religie op individuele modernisatie teruggebracht worden tot het persoonlijk lidmaatschap van een religieuze strekking. In dat geval is het niet de cultuur van het alledaagse leven die de waarden van mensen zal beïnvloeden maar wel de verschillende culturen verbonden aan specifieke religies die de mensen belijden. Langs de andere kant blijken structurele kenmerken zoals het beroep, het onderwijs, de ontwikkeling van een land en haar positie in het wereldsysteem, ... ook belangrijke factoren te zijn die verschillen in moderne waarden kunnen verklaren tussen mensen.

Uit het onderzoek van Inkeles is reeds gebleken dat bepaalde beroepen, het onderwijs en de stad een belangrijke rol spelen in de modernisering van waarden bij de mensen. Dit komt omdat deze drie factoren mensen in contact brengen met het moderne leven. De conclusies van Inkeles worden bevestigd in dit onderzoek. Op de eerste plaats voorspelde Inkeles dat mensen die in de industrie of op kantoor werken moderner zullen zijn dan mensen die in de landbouw werken. Dit komt omdat fabrieken en kantoorbedrijven meer gebruik maken van moderne technologie dan landbouwbedrijven. Het verschil tussen landbouwers en niet-landbouwers blijkt uit mijn resultaten verouderd te zijn en niet meer te kloppen. Toch kan de redenering van Inkeles worden bevestigd. Uit de resultaten blijkt er namelijk wel vaak een verschil te zijn tussen mensen die op kantoor werken enerzijds en landbouwers, arbeiders en werklozen anderzijds. Mensen die op kantoor werken blijken hierbij op alle vlakken moderner te zijn. De theorie van Inkeles kan

hierbij als verklaring gebruikt worden. Mensen die op kantoor werken komen namelijk meer in contact met moderne technologie (bv. informatica) en moderne instituties (de bedrijfsorganisatie) dan mensen die aan de band werken of in de landbouw. Op de tweede plaats toonde het onderzoek van Inkeles aan dat het onderwijs er toe bijdraagt dat mensen moderner zullen zijn. Wie langer school loopt zal meer in contact komen met de moderniteit. De resultaten van dit onderzoek bevestigen dit eveneens. Mensen die langer gestudeerd hebben reageren gemiddeld genomen op de meeste vlakken moderner, zij zijn democratischer, liberaler en hechten meer belang aan gelijkheid tussen man en vrouw. Enkel op levensingesteldheid verschillen lager en hoger geschoolden niet opvallend van elkaar. Vermoedelijk speelt het beroep hierin een belangrijkere rol. Wie een goed betaalde baan heeft of een baan met een hogere status zal haar of zijn leven waardevoller beschouwen. Mensen die hoger geschoold zijn hebben wel meer kans op een goede baan, maar dit verband is niet altijd gegarandeerd. Op de derde plaats zullen mensen die in de stad wonen of veel in de stad vertoeven ook moderner zijn dan mensen op het platteland. De stad is immers een plaats waar het moderne leven het meest tot uiting komt. Deze bevinding wordt bevestigd door de WVS, maar niet op alle vlakken. Zo blijkt uit de resultaten dat stedelingen gemiddeld liberaler zijn, iets meer de twee geslachten als gelijkwaardig beschouwen en dat zij sneller democratie als het meest ideale systeem beschouwen. Op de andere moderne kenmerken verschillen stedelingen amper van mensen op het platteland. Zij laten zich niet positiever uit over het leven, hebben niet minder oog voor negatieve gevolgen van democratie en zullen ook niet sneller democratie verkiezen boven een ondemocratische sterke leider. Over het algemeen tonen de resultaten van dit onderzoek dat beroep, onderwijs en de stad amper verklaren waarom er verschillen zijn tussen de Islamwereld en het Westen. De stelling dat mensen in deze twee werelden verschillend reageren op moderne waarden kan niet verklaard worden doordat de beroepssamenstelling, het onderwijsniveau en de urbanisatie in de twee werelden grondig verschillen. Wel blijkt dat het beroep, het onderwijs en de urbanisatie soms kan verklaren waarom er verschillen zijn tussen de verschillende religieuze overtuigingen. Zo verklaren deze kenmerken primo waarom ongelovigen eerder democratie verkiezen boven een sterke leider in vergelijking met gelovigen, secundo gedeeltelijk waarom christenen en moslims verschillen in het statusverschil tussen mannen en vrouwen en tertio deels waarom ongelovigen liberaler zijn dan gelovigen. Daarnaast blijken deze drie kenmerken via een suppressie-effect ervoor te zorgen dat er geen samenhang is tussen het geloof en een idealistische visie op democratie.

De beroepssamenstelling, het onderwijsniveau, de urbanisatie hangen allen vast aan de economische ontwikkeling van een land. Uit de onderontwikkelingstheorieën en de wereldsysteemtheorieën blijkt dat de economische ontwikkeling van de landen afhankelijk is van

de rol die de landen vroeger hebben gespeeld tijdens de kolonisatie en vandaag spelen in de wereldeconomie. Hierbij blijkt dat Westerse landen voornamelijk behoren tot de kern en Islamlanden tot de semi-periferie die in een afhankelijke positie staat ten opzichte van de kern. Dit betekent dat verschillen in de moderne waarden tussen deze twee werelden kunnen verklaard worden door hun verschillende positie in het wereldsysteem. Naast de economische ontwikkeling, is ook de sociale en politieke ontwikkeling belangrijk. Uit de cijfers blijkt dat deze drie vormen van ontwikkeling echter sterk met elkaar verbonden zijn. De resultaten tonen aan dat de ontwikkeling van een land, of haar positie in het wereldsysteem, meestal verband houdt met de individuele modernisatie van de inwoners. Hoe meer een land ontwikkeld is, hoe meer kans het heeft dat haar inwoners liberaler zullen zijn, vrouwen en mannen als gelijkwaardig zullen beschouwen en een positieve kijk hebben op het leven. De plaats van de landen in het wereldsysteem verklaart daarenboven waarom westerlingen en mensen in de Islamwereld verschillen in hun individuele modernisatie. Dat westerlingen meer uitgaan van gelijkwaardigheid tussen de twee geslachten en een positievere kijk op het leven hebben wordt veroorzaakt doordat ze in welvarende landen wonen en niet omdat ze omringd worden door een Westerse cultuur. Opmerkelijk is dat de ontwikkeling van de Islamlanden en de Westerse landen amper de democratische ingesteldheid van hun inwoners beïnvloedt. Mensen in de sterkere landen blijken enkel sneller democratie te verkiezen boven de zekerheid van een sterke leider. Aangezien de inwoners van de Islamwereld en de Westerse wereld nauwelijks verschillen wat democratische ingesteldheid betreft, kan de ontwikkeling van de landen hiervoor ook geen verklaring bieden. Dieper onderzoek heeft echter wel een opmerkelijke vaststelling bloot gelegd. De inwoners van Islamlanden en Westerse landen reageren namelijk verschillend wanneer hun land verder ontwikkelt. Terwijl westerse inwoners democratischer ingesteld zullen zijn wanneer hun land meer ontwikkeld is, is er in de Islamlanden een omgekeerde verband. Hoe meer ontwikkeld een Islamland is, hoe meer kans het heeft dat haar inwoners minder democratisch zijn. De verklaring die hiervoor naar voor kan geschoven worden is dat de meer ontwikkelde landen in de Islamwereld minder afhankelijk zullen zijn van het Westen waardoor haar inwoners kritischer worden voor 'zogenaamde' westerse instituties. Het is echter ook mogelijk dat dit interactie-effect wordt veroorzaakt door de beperkte en slechte selectie van islamitische landen.

De kolonisatie heeft er niet enkel toe geleid dat bepaalde landen afhankelijk werden van andere landen, het heeft tevens tot gevolg gehad dat er binnen bepaalde landen veel ongelijkheid ontstond onder de bevolking. Deze ongelijkheid zorgt er eveneens voor dat bepaalde groepen mensen onmogelijk in contact komen met moderne instituties. Uit de resultaten blijkt alleszins dat de economische ongelijkheid binnen een land vaak verband houdt met de culturele

modernisatie. In landen waar er weinig ongelijkheid is, zullen de inwoners gemiddeld sneller democratie als het meest ideale systeem beschouwen, liberaler zijn en meer aandacht vestigen op de gelijkwaardigheid tussen de geslachten. Heel soms verklaart deze ongelijkheid ook waarom er verschillen zijn tussen de Islamwereld en de westerse wereld, maar haar bijdrage is hierin eerder marginaal.

Uit de analyses blijkt duidelijk dat structurele kenmerken zoals beroep, opleiding, economische situatie, sociale ongelijkheid, ... verband houden met individuele modernisering. De volgende vraag die gesteld werd is of deze kenmerken kunnen verklaren waarom mensen in verschillende culturen van elkaar verschillen. Op deze vraag kan bevestigend geantwoord worden. Uit de resultaten bleek dat de eerder gevonden verschillen tussen de Islamitische en Westerse cultuur (of civilisatie) in gelijkheid tussen de geslachten, levensingesteldheid en gedeeltelijk in liberalisme kunnen verklaard worden door deze structurele kenmerken. Westerlingen zijn liberaler, schenken meer aandacht aan gelijkwaardigheid van de geslachten en vinden het leven waardevoller omdat zij in economisch welvarendere landen wonen. Omdat de mensen in de Islamwereld leven in landen in een afhankelijke positie zullen zij een pak minder modern reageren. Uiteindelijk toont de omringende cultuur enkel een verband met de liberale of conservatieve houding van de mensen. Mensen in de Islamwereld zullen zaken als abortus, het homohuwelijk, de scheiding tussen kerk en staat, ... minder snel ondersteunen dan westerlingen.

Naast de cultuur van de civilisaties is er ook de persoonlijk geloofsovertuiging. De structurele kenmerken lijken geen belangrijke rol te spelen in de verklaring waarom mensen met verschillende religies verschillen van elkaar. Op de eerste plaats moet worden opgemerkt dat na controle voor geslacht, leeftijd en socio-economische situatie er geen verschillen tussen religieuze overtuigingen meer werden gevonden voor democratie en levensingesteldheid. Moslims, christenen of ongelovigen zijn allen quasi even democratisch en kijken even positief naar het leven. Daarnaast verschillen moslims enkel van christenen en ongelovigen op het vlak van gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Moslims gaan er minder snel van uit dat vrouwen de zelfde status hebben als mannen. Hierbij kan echter ook worden opgemerkt dat christenen hierop een stuk lager scoren dan ongelovigen. Christenen zijn dus evenmin de grootste voorvechters van een gelijke status tussen de beide geslachten. Ook met liberalisme en het idealisme van democratie blijkt het geloof een belangrijk verband te tonen. Bij deze twee thema's zijn het evenwel ongelovigen die sterk moderner scoren dan gelovigen, moslims en de westerse christenen verschillen hierin amper van elkaar. In de realiteit zijn er echter geen verschillen waar te nemen tussen gelovigen en niet-gelovigen voor het idealisme van democratie omdat deze twee groepen blijkbaar verschillen in beroepsamenstelling, onderwijsniveau en woonplaats.

8.2| Conclusie en opmerkingen

Kortom, er kan dus gezegd worden dat de Islamwereld verschilt van het Westen op het vlak van moderne waarden die de inwoners met zich meedragen. Hierbij moet evenwel de nuance gemaakt worden dat deze verschillen zich afspelen op een beperkt aantal thema's. Zo blijkt ten eerste de Islamwereld iets conservatiever te zijn en het Westen iets liberaler. Ten tweede blijken moslims minder aandacht te schenken aan de gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen dan christenen en ongelovigen, de twee groepen die in het Westen sterk vertegenwoordigd zijn. Bij dit laatste moet wel opgemerkt worden dat christenen evenmin gelijk kunnen gesteld worden met ongelovigen. Christenen gaan er ook veel minder snel van uit dat de beide geslachten gelijkwaardig zijn.

Huntington (1993; 1996) veronderstelt dat er waardenverschillen tussen de Islamwereld en het Westen zijn. Op zich is dit geen foute stelling, de islamwereld lijkt traditioneler te zijn dan het Westen. Het probleem met Huntington is dat hij denkt dat de twee werelden zo fundamenteel van elkaar verschillen dat dit zal leiden tot een botsing. Dit wordt tegengesproken door de cijfers van de World Values Survey. Naast de tegenstelling tussen liberalisme en conservatisme blijken de twee werelden amper van elkaar te verschillen. Huntington gaat er daarenboven van uit dat de fundamentele verschillen zich afspelen op het vlak van democratische ingesteldheid. Dat de inwoners van het Westen en de Islamwereld een andere houding aannemen tegenover democratie wordt echter volledig tegengesproken door de cijfers. Huntingtons thesis moet daarom eerder gezien worden als een politiek in plaats van een wetenschappelijk werk. Dit beaamt hij zelf in zijn boek:

“This book is not intended to be a work of social science” (Huntington, 1996, p.13)

Huntingtons thesis is dus eerder een voorbeeld van een stroming in de Amerikaanse of westerse politiek die het Westen en de Islamwereld tegenover elkaar wilt uitspelen. Deze politiek is gebaseerd op een verkeerde visie op de twee werelden. De illusie dat de twee werelden fundamenteel van elkaar verschillen komt enkel tot stand door de aanwezigheid van enkele extremistische groepen aan beide kanten (Fukuyama, 2002). Omdat deze groepen veel aandacht krijgen, ontstaat het beeld dat zij de hele westerse of Islamwereld vertegenwoordigen. Deze stelling wordt trouwens gevolgd door de publieke opinie in het Westen en de Islamwereld, zoals blijkt uit een onderzoeksrapport dat verscheen op 19 februari 2007 op initiatief van de BBC (2007). Uit de enquêtes bleek dat in de beide werelden de publieke opinie van mening is dat er geen conflict is tussen de Islam en het Westen. Daarnaast vond ook de overgrote meerderheid dat indien er wel een conflict zou ontstaan, dit wordt veroorzaakt door de aanwezigheid van enkele

extremistische minderheden in de twee werelden en niet door verschillen in cultuur. Dat Huntingtons clash zich zal voordoen in de toekomst wordt door zowel de islamieten als de westerlingen ontkend.

Ter afsluiting wil ik nog enkele kanttekeningen maken bij dit onderzoek. Op de eerste plaats moet worden opgemerkt dat deze thesis maar de helft is van het verhaal. De thema's die in dit onderzoek aan bod kwamen (democratie, liberalisme, gendergelijkheid en levensgesteldheid) zijn allen geïnspireerd op westerse literatuur en een westerse zienswijze. De kans bestaat dat moslims of de Islamwereld verschillen met het Westen op een andere manier percipiëren. Voor hen kunnen andere thema's belangrijk zijn die in dit onderzoek niet werden aangehaald. In feite is er dus ook nood aan gelijkaardige studie vanuit een islamitische invalshoek. Uit een studie van Price (1999) blijkt anderzijds dat moslims over het algemeen tegenstellingen zien op het vlak van de status van de vrouw en de godsdienstvrijheid. Bovendien hebben zij meestal problemen met hoe mensen hier in het Westen mee om gaan. Opvallend is dat net voor deze twee thema's verschillen werden gevonden tussen het Westen en de Islamwereld en tussen moslims, christenen en ongelovigen. Dit betekent dat moslims blijkbaar een beter beeld hebben op de verschillen tussen de twee werelden dan de westerlingen.

Op de tweede plaats wil ik ook de aandacht vestigen op een gebrek van de World Values Survey dat voor interpretatieproblemen kan zorgen. De methode van deze Survey is om in alle landen over de hele wereld dezelfde vragenlijst bij respondenten af te nemen. Hierbij wordt echter amper de vraag gesteld of mensen uit verschillende landen of culturen deze vragen op dezelfde manier interpreteren. De literatuur rond de WVS is vooral gericht op het kwantitatieve aspect terwijl kwalitatief onderzoek praktisch ontbreekt. Dit heeft tot gevolg dat onderzoek dat gebruik maakt van de WVS geen volledig juist beeld werpt op de waarden van de mensen. Als concreet voorbeeld wil ik hier de gelijkheid tussen mannen en vrouwen in het Westen en de Islamwereld aanhalen. Uit dit onderzoek blijkt dat de moslims, christenen en ongelovigen verschillen in attitudes tegenover mannen en vrouwen. Beide werelden verwijten elkaar echter dat ze vrouwen onrespectvol behandelen en gaan ervan uit dat ze zelf vrouwen en mannen als gelijkwaardig beschouwen (The Pew Global Attitudes Project, 2006). In de WVS is er echter geen vraag aanwezig zoals "Vindt u dat mannen en vrouwen gelijkwaardig zijn?". De vragen die aan bod komen behandelen enkel praktische en dagelijkse situaties voor mannen en vrouwen. Deze vragen peilen dus enkel naar attitudes en niet naar de achterliggende waarden. Verder vraag ik me ook af wat de uitkomsten zouden zijn indien de respondenten een vraag als deze kregen voor gelegd: "Vindt U vrouwen in de prostitutie moreel aanvaardbaar?" Mijn vermoeden zegt dat

met zulke soort vragen moslims een pak vrouwvriendelijker uit de hoek zouden komen dan atheïsten. Doch dit kan ik hier niet bevestigen.

Dit onderzoek werpt alleszins een licht op een onderwerp dat vaak aan bod komt in de actualiteit. Het plaatst de debatten over de integratie van moslims in westerse landen, de botsing tussen de westerse en islamitische cultuur, de hedendaagse wereldpolitiek tussen het Oosten en het Westen, ... in een nieuw kader. Met dit onderzoek werd geprobeerd een duidelijk beeld te schetsen van de actuele verschillen en gelijkenissen tussen twee werelden. Hierdoor moet het duidelijker zijn welke onderwerpen kunnen aangesneden worden in deze debatten en welke niet. Dit onderzoek biedt daarentegen geen basis voor zulke debatten zelf, dat is immers de taak van de politiek en niet van de wetenschap.

REFERENTIES

- Abrahamson, M. (1990). *Sociological theory : an introduction to concepts, issues, and research*. Prentice-Hall: Englewood Cliffs (N.J.).
- Ahmad, K. (2000). Islam and Democracy: Some Conceptual and Contemporary Dimensions. *Muslim World*, 90(1-2), 1-22.
- al-Braizat, F. (2002). Muslims and Democracy - An empirical critique of Fukuyama's culturalist approach. geraadpleegd op 29/10/2006 op http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs/SebTest/wvs/articles/folder_published/publication_513/files/5_Islamdem_2.pdf.
- Al-Hayani, F. A. (2005). Islam and Science: Contradiction or Concordance. *Zygon*, 40(3), 565-576.
- Al-Lail, H. R. J. (1996). Muslim women between tradition and modernity: The islamic perspective. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 16(1), 99-110.
- Aras, B. (2004). The future of liberal Islam. *Futures*, 36(9), 1034-1037.
- Arkoun, M. (1998). Islam, Europe, the West: Meaning-at-Stake and the Will-to Power. In J. Cooper, R. Nettler & M. Mahmoud (Eds.), *Islam and modernity: Muslim intellectuals respond*. London: Tauris.
- Bahramitash, R. (2004). Myths and realities of the impact of political Islam on women: female employment in Indonesia and Iran. *Development in Practice*, 14(4), 508-520.
- Ballard, R. (1996). Islam and the construction of Europe. geraadpleegd op 12/04/2006 op <http://www.art.man.ac.uk/CASAS/pdfpapers/europe.pdf>.
- Barro, R. J. & Lee, J.-W. (1993). International Comparisons of Educational Attainment. *Journal of Monetary Economics*, 32, 363-394.
- BBC World Service, GlobeScan & Program on International Policy Attitudes (PIPA). (2007). *27-nation Poll Finds that Religion and Culture Are Not to Blame for Tensions between Islam and the West*. geraadpleegd op 23/04/2007 op http://www.globescan.com/news_archives/bbciswest/.
- Beyer, L., Bloch, H., Bower, A., Finkel, A., Ganguly, M., MacLeod, S., Moaveni, A., Radwan, A., Rees, M. & Robinson, S. (2001). The Women of Islam. *Time South Pacific*, 48, 50-56.
- Beyer, P. (2003). Conceptions of Religion: On Distinguishing Scientific, Theological, and "Official" Meanings. *Social Compass*, 50(2), 141-160.

- Billiet, J. & Waege, H. (2003). *Een Samenleving Onderzocht: Methoden van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek*. Antwerpen: Uitgeverij De Boeck.
- Brown, D. S. (1999). Reading, Writing, and Regime Type: Democracy's Impact on Primary School Enrollment. *Political Research Quarterly*, 52(4), 681-707.
- Charfi, A. (2005). Islam and Democracy: Are They Compatible? *Palestine - Israel Journal of Politics*, 12(2-3), 67-73.
- Cooper, J., Nettler, R. & Mahmoud, M. (Eds.). (1998). *Islam and modernity: Muslim intellectuals respond*. London: Tauris.
- De Ley, H. (2000). Moslims in de Belgische Lekenstaat: welke lekenstaat? geraadpleegd op 11/12/2006, op <http://www.flwi.ugent.be/cie/CIE/deley9.htm>
- De Ley, H. (2005). Secularisme & religie - Cursusnotities. geraadpleegd op 13/01/2006, op <http://www.flwi.ugent.be/cie/RUG/deley33.htm>
- De Young, G. (1996). Should science be limited? Some modern Islamic perspectives. *Monist*, 79(2), 280-294.
- Diamond, L. J., Plattner, M. F. & Costopoulos, P. J. (Eds.). (2005). *World religions and democracy*. Baltimore (Md.): Johns Hopkins university press.
- Eisenstadt, S. N. (1974). Studies of modernization and sociological theory. *History and Theory*, 13(3), 225-252.
- Esmer, Y. (2002). Is There an Islamic Civilization? geraadpleegd op 28/10/2006 op http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs/SebTest/wvs/articles/folder_published/publication_520/files/5_Esmer.pdf.
- Euben, R. L. (2003). A Counternarrative of Shared Ambivalence: Some Muslim and Western Perspectives on Science and Reason. *Common Knowledge*, 9(1), 50-77.
- European and World Values Surveys Integrated Data File. 1999-2002, RELEASE I [Computer file]. 2nd ICPSR version. European Values Study Group and World Values Survey Association. Cologne, Germany: Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung (ZA)/Tilburg, Netherlands: Tilburg University/Amsterdam, Netherlands: Netherlands Institute for Scientific Information Services (NIWI)/Madrid, Spain: Analisis Sociologicos Economicos y Politicos (ASEP) and JD Systems (JDS)/Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research [producers], 2004. Cologne, Germany: Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung (ZA)/Madrid, Spain: Analisis Sociologicos Economicos y Politicos (ASEP) and JD Systems (JDS)/Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributors], 2004.
- Feldman, A. S. & Christopher, H. (1966). The Experience of Modernization. *Sociometry*, 29(4), 378-395.
- Filali-Ansary, A. (2005a). Muslims and Democracy. In L. J. Diamond, M. F. Plattner & P. J. Costopoulos (Eds.), *World religions and democracy*. Baltimore (Md.): Johns Hopkins university press.
- Filali-Ansary, A. (2005b). The Sources of Enlightened Muslim Thought. In L. J. Diamond, M. F. Plattner & P. J. Costopoulos (Eds.), *World religions and democracy*. Baltimore (Md.): Johns Hopkins university press.
- Fine, G. A. & Sandstrom, K. (1993). Ideology in Action: A Pragmatic Approach to a Contested Concept. *Sociological Theory*, 11(1), 21-38.

- Fox, J. (2001). Two civilizations and ethnic conflict: Islam and the West. *Journal of Peace Research*, 38(4), 459-472.
- Fukuyama, F. (2002). Has history started again? *Policy*, 18(2), 3-7.
- Fulcher, J. & Scott, J. (2003). *Sociology*. Oxford: Oxford university press.
- Giddens, A. (1993). *Sociology*. Cambridge: Polity press.
- Goddard, H. (2002). Islam and Democracy. *The Political Quarterly*, 73(1), 3-9.
- Harrison, D. (1988). *The sociology of modernization and development*. London: Unwin Hyman.
- Hilsdon, A. M. & Rozario, S. (2006). Special issue on Islam, gender and human rights. *Women's Studies International Forum*, 29(4), 331-338.
- Hitlin, S. (2003). Values as the Core of Personal Identity: Drawing Links between Two Theories of Self. *Social Psychology Quarterly*, 66(2), 118-137.
- Hofstede, G. (2003). *Culture's consequences : comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. Thousand Oaks (Calif.): Sage.
- Hofstede, G. & Hofstede, G. J. (2005). *Allemaal andersdenkenden: Omgaan met cultuurverschillen*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact.
- Hossein-Zadeh, I. (2005). The Muslim world and the West: The roots of conflict. *Arab Studies Quarterly*, 27(3), 1-20.
- Human Development Reports 2003. United Nations Development Program.
- Human Development Reports 2004. United Nations Development Program.
- Huntington, S. (1993). The clash of civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Huntington, S. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York (N.Y.): Simon and Schuster.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2005). The Worldviews of Islamic Publics in Global Perspective. geraadpleegd op 05/11/2006 op http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs/SebTest/wvs/articles/folder_published/publication_487/files/5_islamview.pdf.
- Inglehart, R. & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19-51.
- Inglehart, R., Norris, P. & Welzel, C. (2002). Gender Equality and Democracy. geraadpleegd op 19/03/2007 op http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs/SebTest/wvs/articles/folder_published/publication_521/files/5_gendemoc.pdf.
- Inglehart, R. & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy : the human development sequence*. Cambridge: Cambridge university press.
- Inkeles, A. (1969). Making men modern: On the causes and consequences of individual change in six developing countries. *American Journal of Sociology*, 75, 208-225.
- Inkeles, A. (1983). *Exploring individual modernity*. New York: Columbia University Press.

- Inkeles, A. & Smith, D. H. (1974). *Becoming modern: individual change in six developing countries*. Cambridge (Mass.): Harvard university press.
- Ish-Shalom, P. (2006). Theory gets real, and the case for a normative ethic: Rostow, modernization theory, and the alliance for progress. *International Studies Quarterly*, 50, 287-311.
- Jacquette, J. S. (1982). Women and Modernization Theory: A Decade of Feminist Criticism. *World Politics*, 34(2), 267-284.
- Jillani, T. H. (2006). Democracy and Islam: An Odyssey in Braving the Twenty-First Century. *Brigham Young University Law Review*, 2006(3), 727-754.
- Jones, E. & Grupp, F. W. (1985). Modernization and traditionality in a multiethnic society: The Soviet case. *The American Political Science Review*, 79(2), 474-490.
- Khundmiri, A. (2001). *Secularism, Islam and modernity*. New Delhi: Sage.
- Kick, E. L. & Davis, B. L. (2001). World-System Structure and Change: An Analysis of Global Networks and Economic Growth across Two Time Periods. *American Behavioral Scientist*, 44, 1561-1578.
- Kivisto, P. (2004). *Key Ideas in Sociology*. Thousand Oaks (Calif.): Pine Forge press.
- Koran. (2007). Vertaald door J. H. Kramers. Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Lewis, B. (2005). A Historical Overview. In L. J. Diamond, M. F. Plattner & P. J. Costopoulos (Eds.), *World religions and democracy*. Baltimore (Md.): Johns Hopkins university press.
- Mahutga, M. C. (2006). The Persistence of Structural Inequality? A Network Analysis of International Trade, 1965-2000. *Social Forces Volume 84(4)*, 1863-1889.
- Marcuse, P. (2004). Said's Orientalism: A Vital Contribution Today. *Antipode*, 36(5), 809-817.
- Martinelli, A. (2005). *Global modernization : rethinking the project of modernity*. London: Sage.
- Marx, K. (1982). Selections from The economic and philosophical manuscripts, The German ideology, The poverty of philosophy, The manifesto of the communist party, The eighteenth brumaire of Louis Bonaparte, Preface to A contribution to the critique of political economy , 'Value, price, and profit', and Capital, vols. 1 and 3. In A. Giddens & D. Held (Eds.), *Classes, Power, and Conflict. Classical and Contemporary Debates* (pp. 12-39). Berkeley, CA: The University of California Press.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 370-396.
- Masmoudi, R. A. (2005). The Silenced Majority. In L. J. Diamond, M. F. Plattner & P. J. Costopoulos (Eds.), *World religions and democracy*. Baltimore (Md.): Johns Hopkins university press.
- Mazrui, A. A. (1997). Islamic and Western values. *Foreign Affairs*, 76(5), 118-132.
- Merry, M. S. (2004). Islam versus (Liberal) Pluralism? A Response to Ahmad Yousif. *Journal of Muslim Affairs*, 24(1), 123-139.
- Moaddel, M. & Azadarmaki, T. (2002). The worldviews of Islamic publics: The cases of Egypt, Iran, and Jordan. geraadpleegd op 5/11/2006 op http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs/SebTest/wvs/articles/folder_published/publicati_on_522/files/5_Iran.pdf.

- Nabudere, D. W. (1997). Beyond Modernization and Development, or Why the Poor Reject Development. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 79(4, Current Development Thinking.), 203-215.
- Nettler, R. L. (1998). Mohamed Talbi's Ideas on Islam and Politics: A conception of Islam for the Modern World. In J. Cooper, R. Nettler & M. Mahmoud (Eds.), *Islam and modernity: Muslim intellectuals respond*. London: Tauris.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2002a). Islam & the West: Testing the clash of civilizations thesis. geraadpleegd op 24/09/2006 op http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs/SebTest/wvs/articles/folder_published/publication_529/files/5_Islam.pdf.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2002b). Islamic culture and democracy: Testing the 'clash of civilizations' thesis. *Comparative Sociology*, 1(3-4), 235-263.
- Orye, L. (2001). Religion, Society, Identity: From Claims to Scientific Categories. In R. Pinxten, G. Verstraete & C. Longman (Eds.), *Culture and Politics: Identity and Conflict in a Multicultural World* (pp. 21-48). New York - Oxford: Berghahn Books.
- Parens, J. (1994). Whose Liberalism? Which Islam? Leonard Binder's "Islamic Liberalism". *Political Science and Politics*, 27(3), 514-515.
- Parsons, T. (1966). *Societies: evolutionary and comparative perspectives*. Englewood Cliffs (N.J.): Prentice-Hall international.
- Parsons, T. (1977a). *The evolution of societies*. Englewood Cliffs (N.J.): Prentice-Hall.
- Parsons, T. (1977b). *Social systems and the evolution of action theory*. New York (N.Y.): Free press.
- Pearlin, L. I. & Kohn, M. L. (1966). Social class, occupation and parental values: a cross-national study. *American Sociological Review*, 31(4), 466-479.
- Pettersson, T. (2003). Islam and global governance - Orientations towards the United Nations and Human Rights among four Islamic societies and four Western. geraadpleegd op 28/10/2006 op http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs/SebTest/wvs/articles/folder_published/publication_506/files/5_Thorleif%20Pettersson%20FN%20Cairo%20definitiv.pdf.
- Platti, E. (2003). *Islam, van nature een vijand?* Averbode: Altiora.
- Poulantzas, N. (1982). On social classes. In A. Giddens & D. Held (Eds.), *Classes, Power, and Conflict. Classical and Contemporary Debates* (pp. 101-111). Berkeley, CA: The University of California Press.
- Price, D. E. (1999). *Islamic political culture, democracy, and human rights: a comparative study*. Westport (Conn.): Praeger.
- Price, D. E. (2002). Islam and human rights: A case of deceptive first appearances. *Journal for the scientific study of religion*, 41(2), 213 -225.
- Robinson, F. (2002). Islam and the West: Clash of the civilisations? *Asian Affairs*, 33(3), 307-320.
- Rostow, W. W. (1960). *The stages of economic growth. A non-communist manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Russet, B. M., Oneal, J. R. & Cox, M. (2000). Clash of civilization, or realism and liberalism déjà vu? Some evidence. *Journal of Peace Research*, 37(5), 583-608.

- Said, E. W. (2001). *Orientalism*. New Delhi: Penguin books India.
- Salisbury, J. G. T. & Barnett, G. A. (1999). The World System of International Monetary Flows: A Network Analysis. *The Information Society*, 15, 31-49.
- Scaff, L. A. (1989). *Fleeing the iron cage: culture, politics and modernity in the thought of Max Weber*. Berkeley (Calif.): University of California press.
- Seidman, S. (2004). *Contested knowledge : social theory today*. Blackwell: Malden (Mass.).
- Slater, D. (1993). The Geopolitical Imagination and the Enframing of Development Theory. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 18(4), 419-437.
- Smith, D. & White, R. (1992). Structure and dynamics of the global economy: network analysis of international trade 1965-1980. *Social Forces*, 70(4), 857-893.
- Smith, J. I. (2002). Women in Islam. *Christian Century*, 119(3), 26-30.
- Stark, R. & Iannaccone, L. R. (1994). A supply-side reinterpretation of the so called secularization of Europe. *Journal for Scientific Study of Religion*, 33(3), 230-252.
- Tessler, M. (2002a). Do Islamic Orientations Influence Attitudes Toward Democracy in the Arab World? - Evidence from Egypt, Jordan, Morocco and Algeria. geraadpleegd op 05/11/2006 op http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs/SebTest/wvs/articles/folder_published/publication_516/files/5_TessIslamDem_2.pdf.
- Tessler, M. (2002b). Islam and democracy in the Middle East: The impact of religious orientations on attitudes toward democracy in four Arab countries. *Comparative Politics*, 34, 337-354.
- The Arab human development report. (2004). *Towards freedom in the Arab world*. New York (N.Y.): United Nations Development Program.
- The Pew Global Attitudes Project. (2006). *The great divide: How Westerners and Muslims view each other: Europe's Muslims more moderate*: Pew Research Center.
- Tibi, B. (1998). *The Challenge of Fundamentalism: Political Islam and the New World Disorder*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Tipps, D. C. (1973). Modernization theory and the comparative study of societies: A critical perspective. *Comparative Studies in Society and History*, 15(2), 199-226.
- Toby, J. (1977). Parsons' Theory of Societal Evolution. In T. Parsons (Ed.), *The Evolution of Societies*. Englewood Cliffs (N.J.): Prentice-Hall.
- Tromp, B. (1988). De Theorie van het Wereldsysteem: Een Overzicht. *Sociologische Gids*, 35, 4-23.
- Turner, B. S. (1992). *Max Weber: from history to modernity*. London: Routledge.
- Turner, B. S. (2004). Edward W. Said: Overcoming Orientalism. *Theory, Culture & Society*, 21(1), 173-177.
- Van Rossem, R. (1996). The World System Paradigm as General Theory of Development: A Cross-National Test. *American Sociological Review*, 61(3), 508-527.
- Vanhanen, T. (2000). A New Dataset for Measuring Democracy, 1810-1998. *Journal of Peace Research*, 37(2), 251-265.

- Vidyasagar, G. & Rea, D. M. (2004). Saudi women doctors: Gender and careers within Wahhabic Islam and a dewesternised work culture. *Women's Studies International Forum*, 27, 261-280.
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system*. New York (N.Y.): Academic press.
- Wallerstein, I. (1979). *The capitalist world-economy*. Cambridge: Cambridge university press.
- Wedeen, L. (2003). Beyond the crusades: Why Huntington, and Bin Laden, are wrong. *Middle East Policy*, 10(2), 54-61.
- Weiner, L. (2004). Islam and Women. Choosing to veil and other paradoxes. *Policy Review*, 127, 49-67.
- Welzel, C. & Inghelhart, R. (2005). Democratization as the Growth of Freedom: The Human Development Perspective. *Japanese Journal of Political Science*, 6(3), 1-31.
- Whalley, J. (2005). *Globalization and Values*. Paper voorgesteld op CESIFO Venice Summer Institute, Workshop on Dissecting Globalization, Venice. geraadpleegd op 07/03/2006. op http://www.cesifo-group.de/pls/guestci/download/CESifo%20Working%20Papers%202005/CESifo%20Working%20Papers%20April%202005/cesifo1_wp1441.pdf
- Willis, P. (1977). *Learning to labour. How working class kids get working class jobs*. Saxon House.
- World Development Indicators 2003. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- World Factbook. Central Intelligence Agency. geraadpleegd op 14/12/2006 op <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html>
- World Values Survey. The World Most Comprehensive Investigation of Political and Sociocultural Change. geraadpleegd op 19/03/07, op <http://www.worldvaluessurvey.com/>
- Yousif, A. (2000). Islam, Minorities and Religious Freedom: A Challenge to Modern Theory of Pluralism. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 20(1), 29-41.
- Zakaria, F. (2004). Islam, Democracy, and Constitutional Liberalism. *Political Science Quarterly*, 119(1), 1-21.

BIJLAGEN

Bijlage 1| Overzicht van de vragen naar de democratische ingesteldheid

---

1) Ik ga een aantal politieke systemen beschrijven en vragen wat u van elk vindt als een manier om dit land te besturen. Geef aan of het een zeer goede, behoorlijk goede, slechte of een zeer slechte manier is om dit land te besturen?

- A. Een sterke leider hebben die zich niet druk hoeft te maken om het parlement en verkiezingen.
- B. Experts en niet de regering nemen besluiten op basis van wat hen het beste lijkt voor het land
- C. Het leger het land laten besturen.
- D. Een democratisch politiek systeem hebben.

2) Ik ga een aantal dingen voorlezen die mensen soms zeggen over een democratisch politiek systeem. Zou u willen aangeven of u het er helemaal mee eens, mee eens, niet mee eens of helemaal niet mee eens bent nadat ik ze voorgelezen hebt?

- A. Democratie kan misschien problemen hebben maar het is beter dan enige andere vorm van regeren.
- B. In een democratie functioneert het economische systeem slecht.
- C. Democratieën zijn besluiteloos en er wordt teveel gekletst.
- D. Democratieën zijn niet goed in het handhaven van orde.

Bijlage 2| Overzicht van de vragen naar een liberale/traditionele ingesteldheid

---

1) Bent U het eens of oneens met de volgende bewering: "Het huwelijk is een verouderde instelling"

2) Als een vrouw een kind wil hebben dat ze als moeder alléén wil opvoeden omdat ze geen vaste relatie met een man wil, keurt U dat dan goed of keurt U dat af?

3) In hoeverre bent U het eens of niet eens met de volgende uitspraken?

- A. Politici die niet in God geloven zijn niet geschikt voor een openbaar ambt.
- B. Religieuze leiders zouden geen invloed mogen uitoefenen op het stemgedrag van mensen.
- C. Het zou beter zijn voor België als meer mensen met een sterke geloofsovertuiging een openbaar ambt zouden vervullen.
- D. Religieuze leiders zouden geen invloed mogen uitoefenen op overheidsbeslissingen.

4) Wilt U een schaal van 1 tot 10 gebruiken om van elke handeling aan te geven wat U ervan vindt, of het altijd gerechtvaardigd is, of nooit gerechtvaardigd of iets er tussenin.

- A. Druggebruik, het gebruik van marihuana of hasjisch
- B. Homoseksualiteit
- C. Prostitutie
- D. Echtscheiding
- E. Euthanasie, d.w.z. het leven van een ongeneeslijke zieke beëindigen
- F. Zelfmoord
- G. Wisselende seksuele contacten hebben
- H. Wetenschappelijke experimenten met menselijke embryo's
- I. Genetische manipulatie van levensmiddelen

5) Wilt U mij voor deze omstandigheden zeggen of U abortus dan goedkeurt of afkeurt?

- A. Als de gezondheid van de moeder in gevaar is.
- B. Als het kind fysiek gehandicapt zal zijn.
- C. Als de vrouw niet getrouwd is.
- D. Als een getrouwd stel geen kinderen wil hebben.

Bijlage 3| Overzicht van de vragen naar de houding tegenover gelijkheid tussen man en vrouw

---

1) Er wordt vandaag de dag over veranderende rollen van mannen en vrouwen gesproken. Wilt u van elke van de volgende uitspraken die ik u voorlees aangeven in hoeverre u het er helemaal mee eens, eerder mee eens, eerder niet mee eens of helemaal niet mee eens bent?

- A. Een werkende moeder kan een even warme en hechte relatie met haar kinderen hebben als een moeder die niet buitenshuis werkt.
- B. Zowel man als vrouw moeten ieder een deel van het huishoudelijk inkomen inbrengen.
- C. Over het algemeen zijn mannen betere politieke leiders dan vrouwen.
- D. Een universitaire opleiding is belangrijker voor jongens dan voor meisjes.
- E. Een kind dat nog niet naar school gaat zal eronder lijden wanneer zijn of haar moeder buitenshuis werkt.
- F. Een baan is prima maar wat de meeste vrouwen eigenlijk willen is een huis en kinderen.
- G. Het hebben van een baan is voor een vrouw de beste manier om onafhankelijk te zijn.
- H. Over het algemeen zijn vaders net zo geschikt om voor hun kinderen te zorgen als moeders.
- I. Het is een probleem als vrouwen een hoger inkomen hebben dan mannen.

2) Bent u het helemaal eens, eens, noch eens noch oneens, oneens, helemaal oneens met de volgende stelling? Een vrouwen moet haar man gehoorzamen.

3) In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken? Wanneer banen schaars zijn, hebben mannen meer recht op een baan dan vrouwen.